

socialno delo

letnik 39 - april 2000 - št. 2

visoka šola za socialno delo
ljubljana

78230005

socialno delo

Izdaja Visoka šola za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Uredniški svet

Vika Bevc
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Vito Flaker
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Anica Kos

Glavni in odgovorni urednik

Bogdan Lešnik

Uredniki

Darja Zaviršek (knjižne recenzije)
Srečo Dragoš (raziskave)
Jo Campling (mednarodni stiki)

Naslov uredništva

Topniška 33, 1000 Ljubljana
tel. (061) 13-77-615, faks 13-77-122
e-pošta socialno.delo@uni-lj.si
www.uni-lj.si/vssd/sd

Uredniški svet (nad.)

Blaž Mesec
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek
Tanja Rener
Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

Časopis Socialno delo objavlja teoretske članke, poročila o raziskavah s področja socialnega dela, interdisciplinarne študije in prispevke z drugih znanstvenih in strokovnih področij, kritike in komentarje, poročila o strokovnih srečanjih in dogodkih, pisma, knjižne recenzije in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Časopis izhaja v šestih številkah na leto.

Znanstveni prispevki so recenzirani (anonimno).

Rokopisi: teoretski članki, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije so lahko dolgi do ene avtorske pole (30.000 znakov); daljši so lahko le izjemoma in s privoljenjem uredništva. Druga besedila imajo lahko do pol avtorske pole. Kako naj bo urejeno besedilo za objavo, piše na zadnjih straneh časopisa. Rokopisi so lahko vrnjeni avtorju ali avtorici v dopolnitev ali popravek z uredniškimi in/ali recenzentskimi pripombami.

Avtorske pravice za prispevke, poslane uredništvu, pripadajo časopisu Socialno delo. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** v Socialnem delu je treba pošiljati na naslov: Darja Zaviršek, VŠSD, Topniška 33, 61000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Oglasi: za podrobne informacije pokličite ali pišite na uredništvo. Oglas, ki naj bo objavljen v naslednji številki, je treba poslati uredništvu vsaj mesec dni pred napovedanim izidom številke. Če je oglas že oblikovan, ga oddajte (nezloženega) na formatu A4.

Naročnik na Socialno delo postanete, če se s pismom uredništvu naročite nanj. Na enak način sporočite morebitno spremembo naslova in druge spremembe. Študentje imajo popust, zato priložite dokazilo.

Avtorica fotografije na naslovnici: **Meta Krese** (1999).

Povzetki člankov so vključeni v naslednje podatkovne baze (ki vključujejo tematsko indeksiranje, klasifikacijske kode in popolne bibliografske navedbe): *Sociological Abstracts*, *Linguistics & Language Behavior Abstracts*, *Social Planning/Policy & Development Abstracts*, *Mental Health Abstracts*, *Studies on Women Abstracts*.

Časopis finančno podpira Ministrstvo za znanost in tehnologijo.

Tisk: Collegium Graphicum, Ljubljana

Iz urednikove beležke

Pričujoča številka prinaša nadvse različne teme. Najprej Sreča Dragoša analizo strategij rimskokatoliške cerkve, ki lahko vplivajo na (oziroma najbrž nujno sooblikujejo) njene karitativne dejavnosti, to se pravi, tiste vidike njenega delovanja, ki se v nekaterih pogledih prekrivajo s socialnim delom. Lea Šugman Bohinc razvija kibernetično teorijo socialnega dela. Jančz Balkovec vdira z problematiko, ki je videti na prvi pogled precej odmaknjena od »klasičnih« problemov socialnega dela, vendar vsaj nekateri njeni elementi postajajo v postsocialističnem življenju neobhodni: skrb za lastno socialno in premoženjsko varnost. Bogomil Ferfila nas seznanja z dogajanjem na področju socialne varnosti na Japonskem, v eni zadnjih trdnjav socialne države, ki pa tudi že pada. In nazadnje nam Ivanka Žibert predstavi razmišljanje staršev otrok na šoli s prilagojenim programom in učiteljev, učiteljic te šole.

Srečo Dragoš

SOCIALNE POSLEDICE POLITIČNIH KONFLIKTOV

KATOLIŠKE CERKVE Z DRŽAVO

UVOD

Socialna integracija je odločilno odvisna od relacij med neformalnimi, prostovoljnimi in nevladno-organiziranimi akterji. Če viri, oblike in mehanizmi socialne pomoči ostajajo nerazviti na civilnem nivoju, tega ne more nadomestiti nikakršna državno-politična niti socialnostrokovna intervencija. Zakonodajni in ekspertni posegi na storitvenem področju lahko le podpirajo, spodbujajo, nadgrajujejo, varujejo, usmerjajo in korigirajo potencialne, ki že obstajajo, ne morajo pa povsem nadomestiti nečesa, kar ne obstaja.

Na področju civilnodružbenih pomoči je eden od največjih organiziranih ponudnikov dobrotelčnih storitev Rimskokatoliška cerkev (v nadaljevanju Cerkev). Večkrat se pozablja, da učinki socialnih storitev niso isto kot religiozna osmislitev teh učinkov, čeprav oboje proizvaja institucija, specializirana za verska vprašanja (katolicizma). Enako je tudi na ekspertnem področju, kjer gre za neodpravljlivo razliko med npr. teoretsko osmislitvijo neke veščine in njenim dejanskim učinkom; če bi bili praksa in teorija eno in isto, potem bi bila slednja odveč. Podobno velja tudi za vsakršno socialno delovanje, saj ga ne moremo razumeti brez razlike med nameravanim in doseženim (prim. Pareto 1963). Vprašanje je, kako je to upoštevano v cerkveni strategiji. Karitas kot del institucionalno organizirane dejavnosti je strateško odvisna od *politike* Cerkve kot najmočnejše katoliške organizacije, za katero so odgovorni cerkveni funkcionarji (v skladu z njihovimi pristojnostmi). V nadaljevanju se sprašujem

o tem, kakšen je vpliv cerkvene politike na dobrotelnost.

Pri tem je treba pojem politike razumeti v dvojnem smislu, širšem in ožjem. Politika v *ožjem* smislu se nanaša na tisti del organizacijskih dejavnosti, s katerimi Cerkev formulira, reprezentira in rangira glavne institucionalne cilje ter omogoča načine mobilizacije lastnega članstva v smeri doseganja zelenih ciljev (to ni cerkvena posebnost). Na ta način je seveda politična sleherna formalna organizacija, saj se z njo profilira vsak organizacijski sistem, čeprav v specifični obliki; in to velja tako za ljubiteljsko društvo zbirateljev znamk kot za fakulteto, podjetje ali Organizacijo združenih narodov. Od tega pa je treba razlikovati politiko v *širšem* smislu kot posledico družbene delitve dela, s katero se na ravni celotne družbe kot najširšega sistema zagotavljajo enake funkcije (ne pa iste!). Od tod izhajajoče dejavnosti se na družbeni ravni zagotavljajo s specializacijo posebnega delnega sistema za opravljanje enakih funkcij (artikulacije ciljev celotne družbe, njihove reprezentacije ter mobilizacije človeških in materialnih virov). Delni sistem, ki to počne, je družbenopolitični sistem, ki zajema vse politične akterje, državne in civilne (na državni ravni: politika parlamenta kot državne oblasti, politika vlade in ministrstev kot orodja te oblasti; na ravni civilne družbe: dejavnost neparlamentarnih političnih strank, političnih gibanj in vseh tistih kolektivnih ali individualnih akterjev, ki se javno angažirajo v političnih zadevah). Ena od glavnih civilizacijskih oz. modernizacijskih funkcij družbenopolitičnega sistema (torej politike v širšem smislu) je v tem, da

razbremeni vse ostale sisteme in organizacije, da se jim ni treba več ukvarjati s splošnimi družbeno-mobilizacijskimi problemi, ker so za to specializirani drugi. Svojo strategijo do zunanjega okolja lahko zdaj nepolitične organizacije osredotočajo na profiliranje lastnih specifičnih ciljev in bolj ko to počnejo, manj so družbenopolitične in bolj so specifične. Na ta način se utrjujejo pomembne sistemske razlike med splošno družbeno politiko in npr. kulturno politiko določene umetnostne institucije, tržno politiko nekega podjetja, raziskovalno politiko univerze, družabno politiko ljubiteljskega društva itd. Enako velja za religijske organizacije. Njihova specifičnost (posebnost, razpoznavnost) je premosorazmerna s profiliranostjo svoje verske politike na področjih, ki jih servisirajo – in narobe: bolj ko lastno politiko na svojem področju mešajo s splošno družbeno politiko, manj so specifične in bolj so nadomestljive. V skrajnem primeru lahko pride do tega, da ni več jasne razlike med versko organizacijo in politično stranko, npr., ko se prva sklicuje na splošne družbenopolitične cilje, ali pa, ko se druga legitimizira z verskimi cilji. Takrat nastane klerikalizem.

Pred drugo svetovno vojno smo imeli na Slovenskem opraviti s katolicizmom kot klerikalizmom. Cerkev je ključna področja družbenega življenja – od ekonomije, znanosti, umetnosti do filozofije, političnih strank, športa in sindikatov – definirala kot versko področje (delovanja) in specifično verski cilji so bili razglašeni za splošno družbene cilje (rekatolicizacija vseh in vsakogar; dogmatska indoktrinacija v smislu, da je le Cerкви zvest katoličan pravi kristjan, pravovernik in pravi Slovenec; duhovniki so bili hkrati funkcionarji političnih strank in narobe ipd.). V razmerah vsesplošne politizacije vere in dogmatizacije politike pa je bilo presenetljivo, da je cerkvena dobrodelnost znala obdržati precejšnjo mero apolitičnosti, če jo primerjamo z drugimi področji cerkvenih dejavnosti tistega časa. Kako je bilo v predvojnem času mogoče, da se z izenačitvijo verske politike cerkve s splošno družbeno politiko ni spolitizirala tudi njena socialno-dobrodela funkcija? To bi se verjetno dalo pojasniti na več načinov,

npr.:

- z dejstvom, da so dobrodelne dejavnosti pri nas razpolagale z dolgo in močno tradicijo, še preden smo dobili prve politične stranke in preden je Anton Mahnič formuliral cerkveno kulturno-bojno strategijo (ob koncu 19. stol., kar je bilo inavgurirano na 1. katoliškem shodu)

- naprej, z vplivom Krekovega socialnega programa za kmečke in delavske stanove, ki je bil namenjen in odprt vsem nazorskim opcijam; v tem smislu je pozitivno vplival še desetletja po Krekovi smrti, nekako vse do tridesetih let;

- z obstojem močne in razvejane mreže karitativnih organizacij vse do druge svetovne vojne, ki so pomenile močan integrativen dejavnik na socialno področju;

- z obstojem močnih opozicijskih tokov in socialnih gibanj *znatraj* katolicizma, ki so odločno nasprotovale klerikalizaciji in se hkrati intenzivno ukvarjale s socialnim vprašanjem (Gosar, Kocbek, krščanski socialisti in katoliški sindikat *Jugoslovanska strokovna zveza*)

- navsezadnje tudi prisotnost hudih socialnih problemov velikega števila ljudi in odsotnost socialne države verjetno ni bila ugodna okoliščina za forsirano politizacijo dobrodelnih aktivnosti, saj na tem področju ni bilo enako močne konkurence in dela je bilo za vse dovolj, tudi brez političnih izključevanj.

Skratka, kljub sistematičnemu, tj., programskemu brisanju razlike med specifično versko politiko in splošno politizacijo vere je cerkvena dobrodelnost ostajala razmerna nekontaminirana s siceršnjimi političnimi boji. Od tod vprašanje, ki ga načentam v naslednjih razdelkih: je lahko ta predvojna izkušnja aktualna tudi v današnjih razmerah?

So razlogi za pritrdilni in nikalni odgovor. Dejstvo je, da se danes skoz desetletje trajajoče nerazrešene napetosti med Cerkvijo in državo krepijo klerikalistične skušnjave in da tako rekoč ni odmevnejše javne cerkvene akcije, ki ne bi imela očitnih in deklariranih političnih konotacij (cerkvena kritika ustavno zagotovljenih pravic o legalizaciji splava in ustavnega člana o ločitvi države od verskih skupnosti, vprašanje

javnega šolstva, denacionalizacija cerkvenega premoženja, odkrito vstopanje Cerkve v politiko z vzpostavljanjem koalicije desnih političnih strank, kritika parlamenta, državne vlade, predsedstva, politična kritika javnih medijev itn.). Skorajda ni izjave vrhovnih cerkvenih predstavnikov, ki ne bi izzvala političnih konfliktov. Kljub temu pa ta politizacija zaenkrat ne posega na področje socialnih dejavnosti Cerkve. Caritas deluje normalno, se pravi, nič slabše od drugih civilnodružbenih izvajalcev socialnih storitev, vsekakor pa *ni* politiziran. Vendar: se lahko še naprej zanašamo na moč karitativne tradicije, ki je bila pred drugo svetovno vojno pomemben faktor »dekontaminacije« dobrodelnosti s političnimi temami? Dvomi se zdijo upravičeni med drugim iz teh razlogov:

- današnji politični žargon oficialne cerkvene hierarhije se bolj opira na mahničevsko terminologijo kot na Krekovo ali Gosarjevo tradicijo,
- javnih opozicijskih struj znotraj Cerkve že dolgo časa ni več ali pa so nevidne (s častnima izjemama revije *2000* in dr. Grmiča),
- najnovejši projekt cerkvene sinode sicer res načrtuje okrepitev socialnih dejavnosti, a hkrati zahteva tudi rekatolizacijo vseh družbenih področij (po vzoru prvih dveh katoliških shodov izpred stotih let),
- pri tem je očitno tudi vlada nespособna urediti odnose s Cerkvijo.

Ali lahko cerkvena strategija – ki ne razlikuje med lastno politiko razvoja verskih dejavnosti in vsesplošno politizacijo družbe na verski osnovi, tj., med politiko v ožjem in širšem smislu – ali lahko taka usmeritev oficialne cerkvene hierarhije politično obremeni tudi karitativno področje? Kakšna so glede tega stališča slovenskih vernikov?

EMPIRIČNI VIDIK

Po podatkih iz raziskave *Slovensko javno mnenje* bi prišla morebitna utrditev klerikalistične strategije Cerkve navzkriž tudi z večinskim mnenjem med samimi verniki. Večina znotraj (samo)opredeljene kate-

gorije vernih anketirancev na vprašanje: »Ali menite, da katoliška Cerkev lahko daje odgovore na vprašanja v zvezi z zagotovitvijo reda v javnem življenju?« odgovarja takole: NE 44,9%, DA 32,2%. Na vprašanje, ali se naj Cerkev izreka v zvezi z vladno politiko, odgovarjajo verni: NE 65,2%, DA 24%. O primernosti cerkvenega izrekanja o vsebini in stilu množičnih medijev: NE 52,5%, DA 32,8%. Odgovori vernih so tudi glede cerkvenih komentarjev o izrazito intimnih vprašanjih večinoma odklonilni. Npr. glede splava: da naj se Cerkev ne vpleta v ta vprašanja, meni 55,1%, nasprotnega mnenja je 37,6% anketiranih vernikov. In odgovori vernih respondentov na enako vprašanje glede izvenzakonskih razmerij: NE 52,9%, DA 40,6% (SJM97/2 58, 64, 65, 60, 61).

V nasprotju z omenjenimi področji, kjer večina vernih odklanja komentarje Cerkve, pa je stališče vernikov izrazito naklonjeno cerkvenemu komentiranju naslednjih vsebin:

- moralni problemi in stiske posameznika: DA 59,6%, NE 20,8%
- problemi družinskega življenja: DA 56,1%, NE 32,5%
- vprašanja o smislu življenja: DA 72,7%, NE 15,7% (SJM97/2 54-56).

Ravno okrog teh problemov, pri katerih dajejo verniki duhovnikom »zeleno luč«, bi lahko Cerkev bolj osredotočila svojo strategijo ter se na teh področjih prilagodila sodobnim potrebam. To so tudi vsebine (v nasprotju s političnimi, sociološkimi in ekonomskimi), s katerimi bi lahko cerkvena institucija povečala svojo integracijo z lastnimi verniki, saj je med njimi kar 30,7% takih, ki se s Cerkvijo počutijo slabo povezani ali pa sploh niso povezani (SJM97/2 78), čeprav so katoliške veroizpovedi. Osebne stiske in moralne dileme (posameznika! – ne pa družbe nasploh ali celo politike), družinski odnosi, osmiselitev življenja in osebna pomoč, to so najprimernejša vprašanja, pri katerih bi se lahko cerkvena ponudba intenzivirala in specializirala ter bi tudi prosperirala. Kajti ravno ta področja storitev doživljajo v sodobnih družbah izrazito konjunkturo (povpraševanja in ponudbe) in so take vrste, da zadovoljujejo uporabnikov interes na kratek rok, hkrati pa jih

sistematično ne pokrivajo v celoti nobeni drugi eksperti, niti socialno delo niti zdravstvo niti psihoterapevti (tovrstne službe se še vedno specializirajo pretežno na krizne situacije in imajo navadno omejeno klientelo glede na geografski in slojevski izvor). Verjetno so to poleg cerkvenih obredov najpomembnejše storitve, s katerimi si lahko Cerkev okrepi zaupanje tudi med samimi verniki. V nasprotju s celotnim javnim mnenja, ki v veliki večini izraža kritično nezaupanje do Cerkve in njene duhovščine (kot tudi do mnogih drugih ustanov), je kategorija vernih bolj zaupljiva. A tudi pri njih je opazna tendenca upadanja zaupljivosti v zadnjih letih. Pred dvema letoma je Cerkvi in njeni duhovščini zaupalo 59,7% vernikov (»precej« in »v celoti«), nezaupljivih pa je bilo 33% vernih (ki zaupajo le »malo« ali »nič«). Ob tem so jih vprašali tudi po njihovem odnosu do Cerkve v preteklosti, »nekako za osem let nazaj«, kot se glasi vprašanje. Takrat je bila prva kategorija vernikov večja (65,8%), druga pa manjša (26,2%) (SJM97/2 236 L, m). Torej zaupanje vernih kljub rahlemu upadu še vedno obstaja, a ne v tolikšni meri, da bi lahko cerkveni funkcionarji ostali glede tega brezbržni.

Ko sem delal kvalitativno analizo komentarjev v najmnogičnejšem verskem tedniku *Družina* – gre za rubriko, v kateri se redno oglašajo najuglednejši slovenski teologi (gl. Dragoš 1999) – sem ugotovil, da so med vsemi 71 komentarji (v letu in pol) *samo trije* (!) taki, ki eksplicitno obravnavajo solidarnostne teme. Presenetljivo je, da je naklonjenost javnega mnenja vernikov najbolj zanemarjena (sodeč po analiziranih komentarjih) ravno glede solidarnosti, ki je ena redkih tem, na kateri bi se lahko Cerkev izrecno javno angažirala brez tveganja, da zmanjša svoj ugled. Med slovenskimi verniki je namreč več tistih, ki menijo, »da je primerno, da se Cerkev izreka o naraščajočih socialnih razlikah« (51,8%), medtem ko je nasprotnega mnenja manjšina anketirancev (36,8%) (SJM97/2 62). Zanimivo je, da v analiziranih komentarjih iz *Družine* tudi denacionalizacijsko obarvanih komentarjev ni veliko (čeprav jih je več kot s solidarnostno vsebino), kar je dobro. Kategorija vernih je namreč bližje stališču, da je

Cerkev v Sloveniji bogata, kot pa nasprotni trditvi (SJM97/2 44) – v nasprotju, na primer, s teologi, ki večkrat izrecno poudarjajo, »da je slovenska Cerkev revna« (Stres 1999b: 84). Drugače od solidarnostnih in denacionalizacijskih tem pa je ravno politika tisto področje, ki je v analiziranih komentarjih najpogosteje zastopana. Gre za politiko v širšem smislu strankarskih bojev in vplivanja na državno oblast. Prav znotraj kategorije političnih komentarjev je tudi največji delež klerikalnih tekstov. Če to usmeritev cerkvene hierarhije, ki je nazorno vidna tudi v pisanju *Družine*, soočimo z javnomnenjskimi podatki, je razkorak (v pričakovanih) očiten. Javnost je, kot rečeno, kritična do cerkvenega vpletanja v politiko, ob tem pa 55% (vseh) anketirancev politika sploh ne zanima. Ker je znotraj kategorije vernikov nezainteresiranost za politiko še večja, tj., 59,6% (SJM97/2 239), si je težko predstavljati, kako bi si lahko Cerkev povečala vpliv s političnimi temami – lahko pa si predstavljamo, da si ga ravno na ta način zmanjšuje. Tudi morebitni trajnejši poskus politične mobilizacije vernikov z navezo Cerkve na določeno politično stranko ali opcijo bi se za Cerkev verjetno končal neuspešno. Čeprav je, kot rečeno, kategorija vernih večinsko nezainteresirana za politiko, je kljub temu razpršena po različnih strankah glede volilnih preferenc, kar otežuje poskuse poenotenja od zgoraj. V primeru nadaljnega odkritega paktiranja Cerkve s t. i. »pomladnim« blokom bi lahko Cerkev računala le s polovico versko opredeljenih volilcev, kar pomeni nevarnost distanciranja druge polovice vernikov od Cerkve. Skupni delež anketirancev *znotraj* kategorije vernih, ki bi volili stranke »pomladnega trojčka« (SLS + SKD + SDS), je namreč le 44,5% (SJM97/2 237).

Iz teh in tudi iz drugih pokazateljev lahko sklepamo, da obstaja resna nevarnost navzkrižja med usmeritvijo cerkvenih funkcionarjev in interesi samih vernikov. To velja tudi za področje moralne presoje, kjer glavna nevarnost ni različnost vrednot med verno in neverno populacijo, ampak predvsem kolizija (pred)konvencionalnega in postkonvencionalnega načina odločanja (Batson 1993: 62ss; Dragoš 1998a). Medtem

ko pri vernikih že prevladuje drugi način, cerkvena hierarhija še vedno opazno poudarja prvega. Če se bo torej Cerkev pri nas ponovno odločila za mahničevsko (konvencionalno) strategijo ob izteku dvajsetega stoletja, bo zaradi navzkrižja s postkonvencionalno moralo pri svojih odjemalcih manj uspešna, kot pa je bila na začetku tega stoletja. V tem primeru bo še naprej producirala diskrepanco med t. i. »logičnimi« in »ne-logičnimi« učinki svojih storitev v smislu, kot jih je opredelil Vilfredo Pareto (1963: 76). Neskladje med strateškimi poudarki cerkvenih avtoritet in javnostjo (tudi versko) je že opazno in zaenkrat ni videti znakov, da bi se zmanjševalo.

V naslednjem razdelku si pogledjmo, kakšne posledice ima lahko nerazčiščen odnos cerkvenih in državnih oblasti do vprašanj o njuni ločitvi. In navsezadnje, kaj ta ustavna sintagma o (raz)ločitvi sploh pomeni, v čem je jedro zapleta in kakšne rešitve so možne.

LOČITEV CERKVE OD DRŽAVE

Odnosi med državo in Rimskokatoliško cerkvijo na Slovenskem so slabi. Na nekaterih področjih so bolj kooperativni, na drugih bolj konfliktni, v splošnem pa temeljijo na nezaupanju. Prvič se je to pokazalo že na začetku slovenske osamosvojitve, ko se je pisala nova ustava oz. njen sedmi člen. In ni naključje, da so se okrog vsebine tega člena vrtele tudi javne polemike v zadnji zaostritvi med državo in cerkvenim vrhom, tj., ob poskusu sklenitve pisnega sporazuma. To pomeni dvoje:

- da določilo o ločitvi Cerkev od države ostaja nerazčiščeno, čeprav gre za ustavno določilo; od tod paradoks, da je ta ustavni konsenz v resnici disenz, izražen ob vseh večjih političnih sporih (denacionalizacija, gozdovi, šolstvo ipd.)

- da glavni problem ni zgolj v tem, kako se naj sedmi člen izvaja, ampak kaj sploh pomeni.

Zato bom v naslednjih treh poglavjih opozoril na osnovne alegorične, sociološke in empirične pristope k razumevanju omenjenega člena.

Sedmi člen Ustave RS je sestavljen iz treh zahtev: da so država in verske skupnosti »ločene«, da so verske skupnosti »enakopravne« in da je njihovo delovanje »svobodno«. Z vidika države je največja zadrega tega člena v njegovi splošnosti, ker operacionalizacija zahteva njegovo konkretizacijo z nadaljnjo normativo (od tod pogajanja), medtem ko za Cerkev to ni največja težava. Z vidika Cerkve je najbolj problematično vprašanje, ali so vsi trije zakonski postulati sedmega člena med sabo združljivi in ali jih je res mogoče uresničiti. Bo v razmerah ločenosti od države Cerkev res svobodna ali pa bo njena avtonomija (kakor jo sama razume) otežena oz. okrnjena? Podobno je z enakopravnostjo: so verske skupnosti enakovredne, ker so različne in morajo biti zato enakopravne pred zakonom, ali pa različnost vključuje tudi različno vrednotenje (njihove »težje«, funkcije), ki se mora odražati tudi v odnosu do zakonodaje? Če je konsenz o teh vprašanjih dosežen, so pogajanja mogoča. Če tega konsenza ni, pa se je treba najprej pogajati o pogajanjih, sicer nadaljnja pogajanja vodijo v početje, ki je v teoriji iger označeno z »zapornikovo dilemo«. S tem opozarjam na pet poudarkov, ki bi jih bilo koristno upoštevati v današnjih pogajalskih zapletih:

- ustavna tvarina v sedmem členu ni problematična zgolj zaradi razhajanja pri operacionalizaciji tega člena, ampak že zaradi *pojmovnega* razhajanja okrog njegovih določil;

- razumevanje (raz)ločitve države od Cerkve je odvisno tudi od cerkvene *strategije* in ne le od zakonodajne procedure; z vidika konsenzualne regulacije ločitve postane ta poudarek odločilen;

- strategija Rimskokatoliške cerkve na Slovenskem je neposredno odvisna od cerkvenih funkcionarjev *pri nas* (ne pa od rimske kurije ali npr. od določil II. vaticanskega koncila);

- cerkvena strategija na Slovenskem še ni povsem dorečena zato, ker je javna polemika (glede ločitve) znotraj Cerkve *pretrgana* že na začetku dvajsetega stoletja, torej v času, ko se je šele začela (ne pozabimo, takrat še ni bilo pri nas niti enega komunista, v Rusiji pa ne boljševidne revolucije).

• izvorno načelo ločitve Cerkve od države ni niti komunistični niti liberalistični izmislek, je pa *združljivo* tako s krščanskimi kot z liberalnimi ali s komunističnimi idejami (čeprav ne na enak način).

ALEGORIČNI VIDIK

Noben način ločitve cerkva (oz. verskih skupnosti) od države ni mogoč brez razmejitve med religijskimi organizacijami in posvetnimi oblastmi. Razmejitev med njimi omogoča različne načine ločevanja: bodisi v smislu ignorance, načrtnega nesodelovanja in oddaljevanja med obema sferama socialnih aktivnosti in formalnih organiziranj, ali pa gre za načine ločevanja v nasprotni smeri, kjer je razmejitveni princip uporabljen za vzdrževanje razlike znotraj presekov, v katerih se dogaja prepletanje obeh sfer (na bolj ali manj reguliran ali zaželen način). Tisto, kar je zares sporno, pa niso načini ločitve (tj., izvedbene variante), še manj sam princip razmejitve. Največkrat so sporni nameni oz. interesi, zaradi katerih se to dogaja. Če niso transparentni, jih ni mogoče uskladiti, če pa ostajajo neskladni, se ni mogoče zmeniti o ničemer.

To zadrego lahko zaslutimo že iz najzgodnejše formulacije o uporabi razlike med versko in posvetno sfero, ki je podana v Matejevem, Markovem in Lukovem evangeliju. Gre za znan Jezusov nasvet: »Dajte torej cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega.« Iz vseh treh evangelijev je očitno, da je bila ta izjava sprovcirana z jasnim vprašanjem: ali se je pravemu verniku dovoljeno podrediti (s plačevanjem davka) neveriskim oblastem — citirani odgovor pa je nedvoumna formulacija razmejitvenega principa med obema sferama v obliki navodila za ravnanje: »Dajte...« (Mt 22, 15-22; Mr 12, 13-17; Lk 20, 20-26). To pomeni, da nejasnost ni v principu niti v načinu njegove izvedbe, ampak v namenu; kar je sicer razumljivo, saj je na izziv »kako« in »ali smemo« (plačevati) odgovorjeno pač v skladu z zastavljenim vprašanjem. Iz nasveta pa ni povsem razumljivo, zakaj naj se zgodi tako in ne drugače. Glede *namena* podanega odgovora so možne (vsaj) štiri variante, ki

že na tej alegorični ravni odpirajo isto problematiko, ki se pozneje tematizira v različnih socioloških tipih ločitve obeh sfer. Te variante alegoričnega razumevanja so:

1. En način razumevanja, zakaj naj plačujemo davek cesarju, je v razlagi, da je Jezus reagiral s svojim navodilom tako, da je svoje prepričanje o razmejitvi obeh sfer formuliral na način, da so ga bili herodovci zmožni razumeti in voljni sprejeti. Vprašanje o plačilu je bilo na začetku postavljeno kot provokacija farizejev in herodovcev, ki so zbirali dokaze o Jezusovi nepokorščini režimu, pri čemer so bili drugi (kot apologeti Herodove vladavine) še bolj nevarni od farizejev, oboji pa nezaupljivi do novega preroka. Ker je Jezusova nova in nepriznana vera nekaj radikalno drugega in drugačnega od vsega, kar že je, zlasti seveda od posvetne oblastniške logike, ji oblastniki v ničemer ne morejo škoditi, saj gre za radikalno različne ravni. Isto velja za logiko denarja: ker je z verskega vidika nepomemben, ni razloga, da se ga obdrži. Ker pa je s političnega in lastninskega vidika nujen, je prav, da se ga izroči tistemu, komur pripada (zato Jezus pred odločitvijo tudi najprej pogleda, čigava je podoba in napis na kovancu, kar je kriterij lastnine). Ob tem tudi ni zamerljivo, da tisti, ki jim je vera namenjena, živijo v socialni in politični realnosti rimske ureditve, do katere imajo sicer različna stališča, a že s tem, da so njen del, dokazujejo, da ne izrablja le režim njih, ampak ga tudi oni uporabljajo v svojo korist (uprabljajo npr. cesarjev denar). Mogoča poanta Jezusovega napotka je torej v tem, da sodelovanje z režimom ne more biti škodljivo za vero, saj je dolžnost do Boga nekaj povsem neprimerljivega z dolžnostmi do cesarja, ker gre za radikalno različne, neprimerljive ravni; hkrati pa je lahko izpolnjevanje posvetnih dolžnosti koristno za vernike *kot* državljane, bodisi v materialnem smislu (oskrba z vsakdanjimi dobrinami, uporaba denarja itn.) in navsezadnje tudi v duhovnem: če ne bi izpolnjevali posvetnih obveznosti, bi se izločili iz skupnosti, s tem pa ostali brez možnosti, da se seznanijo z versko alternativo, ki jo Jezus oznanja prav v takih skupnostih. V tem smislu lahko posvetna oblast podpira versko oblast in

narobe. Čeprav sta načina te podpore različna, sta mogoča ravno zato, ker sta izvora njune moči radikalno različna in neprimerljiva, s tem pa ostajata tudi vselej (raz)ločena. Nesodelovanje s cesarjem je torej škodljivo, medtem ko je lahko vzajemna podpora med obema oblastema koristna za obe sferi, čeprav se usmerjata k različnim smotrom.

2. Naslednji način razumevanja je varian-ta prejšnjega, a s to razliko, da plačevanja davka ni razumeti kot obojestransko podpiranje obeh sfer, ampak kot njuno toleriranje. Izhodišče tolerance je v naslednji logiki: če sta božja in posvetna oblast zares različni, potem izpolnjevanje ali neizpolnjevanje posvetnih dolžnosti ne more biti niti versko niti protiversko početje, ampak vselej samo posvetno, saj ni verskega argumenta, ki bi tovrstno obveznost utemeljil ali spodbil. Zato se je treba v posvetnih vprašanjih ravnati po njihovi logiki (denarni, davčni, cesarjevi) in v tem primeru se bo tudi posvetna oblast ravnala po lastni logiki do verskih zadev: ko bo namreč cesar videl, da ga nova vera ne ogroža, ne bo imel razloga, da bi jo preganjal, četudi je ne razume in ne sprejema. Zato so se Jezusovi provokatorji sicer čudili, ko so slišali njegov nasvet, a mu niso ugovarjali in so ga mirno »pustili in odšli«, kot poročajo evangeliji. Kar pomeni, da je Jezus provokatorjem postal občutno manj sumljiv in tudi oni mu niso bili več nevarni. Gre za razmejitveni princip, ki omogoča toleranco nezdružljivih razlik na način njihovega koeksistiranja, ne pa vzajemnega podpiranja. Ta rešitev izhaja iz spoznanja, da so razlike med verskim in posvetnim prevelike za inkorporiranje ene sfere k drugi in premočne za izničenje ene z drugo. Od tod toleranca kot optimalna rešitev.

3. Glede koeksistence obeh sfer je tretji način razumevanja v primerjavi s prejšnjima dvema minimalističen, hkrati pa rigoroznejši v izpeljavi. Če sta verska in posvetna logika radikalno različni in povsem mimobežni, potem ni ne razloga ne možnosti za dejansko toleranco med obema. Kajti toleranca je že aktiven odnos: predpostavlja, da je zavedanje (o) drugačnosti vselej pred dopuščanjem, in šele to zavedanje je po-

dlaga vsemu nadaljnjemu (npr. so-bivanju, odpuščanju, mogoče celo sprejemanju česa ali koga). Poleg tega so toleranca ali kooperacija, konflikt ali simbioza relacije, mogoče le med ljudmi kot posamezniki in skupinami, niso pa to izrazi, s katerimi bi lahko adekvatno izražali razmerja med človekom in Bogom ali celo Bogom-človekom. Bistva teh razmerij niti verujočemu ni mogoče izraziti, kajti že samo izražanje je človekovo, torej tipično človeško izraz(oslov)je o teh razmerjih, in je lahko po mnenju nekaterih zgolj približek; drugi pa mislijo, da bolj ko je približek, bolj je tudi že odtujitev in sprevrnitev teh relacij, saj so neopisljive. In če je vsako izrekanje Boga le izrekanje o približku Boga, kako se sploh lahko običajna posvetna logika zave te drugačnosti, da bi jo lahko prenesla (tolerirala), če pa je že za verne njihova drugačnost sama v sebi razklana z nadsvetno, nepremostljivo in neizrazljivo razliko med človeškim in božjim? Celó v primeru, da je poskus s posvetne strani dobronameran (večkrat ni), je kaj takega nemogoče. Podobno velja tudi narobe za odnos verske logike do posvetne. Živeti – ali celo povsem dobro in zadovoljno živeti – brez Boga je z verskega vidika povsem nedoumljivo. Takoj ko poskusimo brezverce ali drugoverce razumeti in opisati, zapademo v skušnjavo, da sodimo kot nekdo, ki ima odrešenje tako rekoč »v žepu« in z njegovo pomočjo ocenjuje tiste, ki ga nimajo. Zato je ena od največjih degradacij sočloveka, ko poskuša vernik razložiti, razgaliti ali oceniti nevernost drugega, kajti že tovrstno izrekanje samo po sebi pelje v profanacijo, saj se pozablja, da božanskost Boga vključuje tudi človeškost in da je le On tisti, ki opravičuje in posvečuje, ne pa človek. Zato ne šele obsojanje, ampak že zgolj versko presojanje drugih že vselej kalkulira s predpostavko, da je Bog prav nam bolj razumljiv in domač kot komu drugemu (to je npr. za K. Bartha domestifikacija Boga), ali še huje, da lahko božjo stvar priredimo lastni presoji o drugem, oziroma – kar je isto –, da svojo sodbo o drugem povzdignemo kot bogo-versko presojo (nostrifikacija Boga). Skratka, toleranca je lahko le med ljudmi in institucijami o tostranskih stvareh, med versko in posvetno logiko pa

je ne more biti, ker ni epistemoloških pogojev za adekvatno osmislitev njunih različnosti, s katerimi bi regulirali dopuščanje. Logika ene sfere je tako zelo drugačna od druge, da druga ne more spoznati prve in narobe. Kar pomeni, da njuna koeksistenca ni mogoča na način tolerance, ampak le ignorance (brez pejorativnega prizvoka ali pa z njim, če ne gre drugače). Dati cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega, je način, kako se zavarovati v razmerah, ko toleranca ni mogoča. Ne pozabimo, da s tem davčnim vprašanjem Jezusa niso provocirali le pristaši režima (herodovci), ampak tudi farizeji, ki so imeli navzočnost rimskih oblastnikov za božjo kazen, a so okupatorja vseeno tolerirali – in ravno ta toleranca postavi farizeje in režimske špiclje v isto vrsto proti Jezusu. Nasvet, ki ga dobijo, je torej nasvet o ločnici med obema sferama, ki pravi: mi vam ne bomo škodovali, vi pa nas pustite pri miru. Ker si nimamo v čem pomagati in se niti ne razumemo, lahko ostanemo to, kar smo, le tako, da ostanemo ločeni, saj s tem zgolj potrdimo, da smo ločeni že od prej. Zato je ta varianta koeksistence obeh sfer bolj minimalistična od prvih dveh, ker zahteva manj, saj ne predpostavlja podpiranja, prilagajanja ali razumevanja. Hkrati pa je v smislu ločitve rigoroznejša, saj gre v smeri izolacije. Ker toleranca ni mogoča niti potrebna, zadostuje distanca.

4. Četrty mogoči način razumevanja plačevanja cesarjevega davka pa je logika igre z ničelno vsoto (*zero sum game*). Jezus, ki spregleda nakano provokatorjev, priporoči plačevanje davka zaradi dveh razlogov. Prvič, ker ve, da je denar le tega sveta vladar, vladar nad tem vladarjem in svetom pa je Bog. In drugič, ker ve, da bi nasproten odgovor sprožil njegovo aretacijo, ki bi bila legalna in celo legitimna (po posvetnih merilih). Zaradi tega razloga je Jezusov odgovor čista taktika, ki mu omogoča nadaljno izvajanje poslanstva v njemu nenaklonjenem okolju po načelu, ali bo v tej zarotniški situaciji (načelno) premagal on njih ali pa oni njega (fizično); zaradi prvega razloga mu seveda ni mogoče očitati, da bi bila njegova taktika sprenevedanje ali da je ravnal tako, ker bi se zbal. Gre za strukturni pro-

blem obeh sfer, ki jih Jezus razume in upošteva: gre za logiko različnih moči, duhovne oz. božje in njej nasprotne, posvetne, imperatorske, katerih izvora sta res drugačna in z neprimerljivih ravni, ki pa se neizbežno soočata in merita moči od trenutka tostranske božje navzočnosti (v človeški podobi) pa vse do poslednje sodbe. Gre za izključljivost in potencialno konfliktnost, ki je že v sami strukturi sveta, saj je moč prve sfere neskončna, vseobsežna in pričujoča, čeprav še ne do konca prepričljiva (za vse), medtem ko moč posvetne sfere v njeni pritlehni samozadostnosti ni tako šibka, da ne bi opazila, da ni povsem totalna in se zato vselej zanaša na totalitarna sredstva nad vsem in vsem (od tod provokacija, represija). Jezusov davčni nasvet je torej način, kako se poskusiti izogniti odvečnim, a neizbežnim konfliktom oz. trenutnim porazom v situacijah, ko si brez posvetne moči, a prepričan v dolgoročno zmago. Njegova navidez iracionalna taktika se izkaže za smiselno strategijo v razmerah nepomirljivosti obeh sfer, v katerih posvetna vedno znova dokazuje večjo fizično moč, njej nasprotna pa ohranja etično premoč (od tod tudi npr. Jezusova zavrnitev zelotskega načina obrambe, prim. Lk 22: 47-52; Mt 26: 47-56; Mr 14: 43-50; Jn 18: 3-11). Da ta paradokсна logika Jezusu ni tuja, dokazujejo tudi druga mesta v evangelijih. Eno od takih poročil je npr. Jezusov zaplet s tipično tosvetnimi pričakovanji, da bo plačal tempeljski davek (Mt 17: 24-27). Čeprav pobiralcem davka takoj nedvoumno dokaže, da ni davčni zavezanec, se vseeno odloči za plačilo z namenom, da ne bi bil oviran v svojem delovanju in da morebitno bojkotiranje davka ne bi postalo kamen spotike za nasprotnike. V razmerah, ko so izkušnje o nepomirljivosti in pogosti konfliktnosti obeh sfer številne in nedvoumne (npr. Ap 7: 57-60), je božje delovanje v tostranskem svetu mogoče le z upoštevanjem posvetnih pravil igre, ki jih obrneš sebi v prid na ta način, da jih igraš z vidika lastnih smotrov, ki so drugačni od posvetnih. Enostavneje rečeno: ker si v konfliktu neizogibno udeležen, se mu poskušaš izogniti ali ga vsaj ublažiti, to pa z načinom transparente ohranitve ločitvenega principa med obema sferama oblasti in načinov

razmišljanja. V sveti igri je zato na posvetnem terenu bolje izgubiti vse stvari in na koncu odrešiti ljudi kot pa narobe – navsezadnje, »Kaj pomaga človeku, če si ves svet pridobi, sebe pa pogubi« (Lk 9: 25).

Sklep: dati tako cesarju kot Bogu – a vsakomur svoje! – je jasna formulacija ločitvenega principa med obema sferama s pravičnim, čeprav nejasnim namenom. Jasno je, da je ločitev smiselna, ker sta obe vrsti oblasti povsem različni in v bistvu nepriimerljivi. Manj jasen pa je pričakovani učinek na obe sferi z vidika ene in druge. Od tod različne variante razumevanja. Po prvih dveh je ločitveni princip v funkciji take razločitve, ki omogoča bolj ali manj aktivno koeksistenco med obema področjema. Aktivnejšo koeksistenco med obema je mogoče doseči s suportivnimi interakcijami (iz prve variante), v katerih verska oblast podpira posvetno in posvetna versko. Po tej logiki se razlike med sferama utrjujejo z vzajemnim podpiranjem zato, ker to koristi obema pri izvajanju njunega različnega poslanstva. V drugi varianti (alegorične interpretacije) gre za koeksistenco na občutno manj intenzivni, a še vedno dejavni ravni. Z razmejitvijo se vzdržuje aktivna toleranca po principu realizma, ko postane jasno, da je vzajemno podpiranje med obema sferama nemogoče ali vsaj nekoristno, konfrontiranje pa bi bilo škodljivo. Prvi dve varianti torej izhajata iz predpostavke o »igri« s pozitivno vsoto, kjer razločitveni princip funkcionira kot zagotovilo za koeksistenco (načelno) nezdružljivih razlik (dejanskih) razmerah večje ali manjše interakcije med obema sferama. Medtem ko se tretja varianta odpove vsakršni »igri« in namesto logike razločitve izpelje dosledno ločitev: če so razlike prevelike za sodelovanje, se konfliktom pač izognemo tako, da preprečimo interakcije. Zato se razmejitev institucionalizira kot ločitev, bodisi s konsenzom ali brez. Četrta varianta pa je igra z ničelno vsoto. Gre za predpostavko o nezbežnosti ujetosti v posvetno logiko moči, kjer eden pridobi tako, da drugi izgubi. Šibkejši ne more izstopiti iz te igre, ker je njen del, jo pa lahko preseže, tako da redefinira sam pojem moči in končnega dobitka. In ravno s tem preživi, ker preigrava

vsiljena pravila po lastnih kriterijih (od tod paradoks vere, ki je težko vzdržljiv, a osvobajajoč).

SOCIOLOŠKI VIDIK

Sociološko področje se osredotoča na racionalno refleksijo socialnih interakcij in (zlasti) na njihovo institucionalno regulacijo. Kako ljudje konstruirajo, pojasnjujejo, osmišljujejo družbeni svet in s kakšnimi materialnimi in simbolnimi pripomočki si pri tem pomagajo, je eden od osnovnih poudarkov, ki razmejuje sociološki vidik od historiografskega, teološkega ali filozofskega. To z vidika ločitve države od drugih načinov organiziranja pomeni, da takrat, ko se usmerjamo na tipologijo realno obstoječih rešitev, ne smemo ignorirati simbolnih pomenov tega ločevanja, čeprav niso osrednji predmet sociološkega interesa. Od tod pomen alegoričnih variant (omenjenih v prvem delu), ki so odločilne za razumevanje problema, čeprav so nezadostne za iskanje rešitev, kar je bilo jasno tako verskim kot posvetnim oblastem. Ni naključje, da se je prav ameriška izkušnja (konglomerata imigrantskih, kulturnih, verskih razlik) prva oprijela rešitve v smislu tretje variante svetopisemskega principa o ločitvi sfer. Se pravi, tiste, ki predpostavlja, da kooperacija ni mogoča, ker prevladuje konfliktnost, ta pa je rešljiva z dosledno separacijo obeh sfer (z razmejitvijo v smislu ločitve). Od tod ideja o vzpostavitvi »zidu ločitve«, ki jo je prvi terjal religijski voditelj angleškega rodu Roger Williams (1603-1683) z namenom, da je treba religiozne vrtove zaščititi pred puščavo sekularnega sveta in cerkveno poslanstvo zavarovati od kvarnih vplivov posvetnih oblasti. Stoletje pozneje je enako rešitev predlagal tretji predsednik ZDA Thomas Jefferson (1743-1826), a z drugačnim namenom: zadržati delitvene in možne zatiralske religijske tendence zunaj federalnih oblasti ter obvarovati posvetno vladno pred vsakršnimi verskimi aktivnostmi oz. vplivi. Od tod tudi prvi amandma k ameriški ustavi, katerega smisel najboljše tolmači razsodba Vrhovnega sodišča iz leta 1947 (v zvezi s konkretnim primerom financiranja

šolskega prevoza otrok k verouku). Razsodba poudarja, da niti državna niti federalna oblast ne smeta podpirati cerkve:

nobena ne more odobriti zakonov, ki bi podpirali eno religijo, podpirali vse religije ali dajali prednost eni na račun drugih [...] Nobena dajatev, bodisi v večjem ali manjšem znesku, ne more biti namenjena podpiranju kakšne religiozne aktivnosti ali institucije, ne glede na to, kako se imenuje [...] Niti država niti federalna oblast ne more, ne v odkriti ne v prikriti obliki, sodelovati v zadevah oz. prepirih (*affairs*) katere koli religiozne organizacije ali skupine in narobe. (Cit. po Weber 1998: 684.)

V tem smislu je opisana varianta ločitve združljiva z demokratičnimi načeli posvetne vladavine. Njen paradoks je v tem: bolj ko jo poskušamo dosledno izvesti, bolj se relativizira sama absolutnost omenjenega principa (popolne ločenosti obeh sfer). V citirani razsodbi, ki velja za vzorčni primer Williamsove oz. Jeffersonove doktrine neprepustnega »zidu«, je v nadaljevanju izrecno opozorjeno, da javne oblasti nimajo pravice izključiti iz svojih storitev – »članov nobenih veroizpovedi zaradi njihove vere ali zaradi pomanjkanja vere« (ibid.: 685). Gre torej za izrazito antidiskriminatorno določilo, ki ga lahko med državljani najboljše uresničuje prav tisti, ki ga zagotavlja. To pa je seveda državni aparat in ne npr. civilno-družbeni akterji. Gre za enakost pred zakonom, ki vključuje in varuje med drugim tudi pravice do svobodnega združevanja, govora, mišljenja in verovanja. Če torej država zagotavlja te pravice, je dolžna varovati tudi pravice (do) različnih religioznosti na nediskriminatoren oz. nepriviligiran način, kar praktično pomeni, da se je država dolžna z vsakršnimi sredstvi vmešati v vsa področja in situacije (tudi s prisilo, če ne gre drugače), kjer je kdor koli zaradi religiozne (ne)pripadnosti oviran pri udeležbi v javnem življenju, npr. političnem, ekonomskem, kulturnem. Torej ne gre več za neprestopen »zid ločitve«, ampak za razločitev v razmerah, ko so (ne)verniki hkrati državljani in narobe in ko je država najmočnejše jamstvo nediskriminatornih odnosov med

njimi. Gre za enako logiko kot pri drugi alegorični interpretaciji »cesarjevega davka«.

Če je opisana rešitev realno mogoča, potem si tudi ni težko predstavljati njene aktivnejše izvedbe, nekako v smislu prve variante razumevanja svetopisemskega izreka. V prvi varianti, smo videli, ne gre za ločitev, ampak za razmejitev med religioznimi in posvetnimi oblastmi, s predpostavko, da so relacije med obema sferama nujne, ne pa nujno konfliktne; torej ni razloga, da se obe sferi ne bi med sabo tudi vzajemno podpirali, saj to utrjuje kooperacijo. Cerkevne oblasti podpirajo državne zato, ker imajo tudi verniki kot državljani od tega korist – kar lahko npr. konkretna cerkev počne tako dolgo, dokler na njen račun država ne začne favorizirati drug(ačn)ih religij. In enako velja tudi za državno podpiranje različnih cerkvenih oblasti, dokler to prispeva k pluralizmu med njimi, kar velja celo v primeru nevarnosti monopolov: takrat ima država še vedno možnost, da npr. deprivilegira premočne in demarginalizira šibkejše.

Ekstremna varianta državnih posegov pa je tista, ki jo na Slovenskem poznamo iz lastne zgodovine. V kraljevini Jugoslaviji se je razmejitveni princip med verskimi in posvetnimi oblastmi prakticiral na *vednostni* način, ki je izhajal iz naslednjih treh postulatov:

- da je vernost državljanov za državo *a priori* koristna;
- da je koristna samo tista vernost, ki je prava;
- da je priznana samo prava vernost, ker je koristna.

Zato so bile ustavno priznane samo naslednje veroizpovedi oz. cerkve (po vidovdanski ustavi, tretji odstavek 12. člena): katoliška, pravoslavna, starokatoliška, nemška in slovaška evangeljsko krščanska cerkev, reformirana krščanska cerkev, židovska in islamska verska skupnost. Državno nepriznane vere, čeprav je bilo med državljani na tisoče njihovih pripadnikov, pa so bile evangeljsko bratska cerkev, baptisti, menoniti, nazarenci, kvekerji, metodisti in budisti. Enaka kontinuiteta se je po drugi svetovni vojni ohranila v socialistični Jugoslaviji. Tudi tu se je razmejitev med verskimi

in posvetnimi oblastmi prakticirala na podoban način. Šlo je za *vrednostni pristop*, izhajajoč iz naslednjih postulatov:

- da je vernost državljanov za državo *a priori* škodljiva;
- da je koristna samo tista nevernost, ki je prava (tj. marksistična varianta ateizma);
- da je priznana samo prava nevernost, ker je koristna.

Posledica obeh prijemov je, da je bila pred drugo svetovno vojno npr. katoliška vera privilegirana (v Sloveniji, ne pa v Srbiji), po vojni pa najprej zatirana in pozneje marginalizirana (v zadnjih dveh desetletjih režima). Oba državna modela sta ločitveni princip verskih in posvetnih oblasti izvajala z izrinjanjem »nepravih« ver iz javne, politične in kulturne sfere v striktno zasebno področje, in sicer z namenom, da bi v vseh družbenih razmerjih afirmirala le »pravo«, državno priznano verovanje. V verskem smislu je bila razlika med obema režimoma le v brutalnosti in selektivnosti; prvi je privilegiral le nekatere vere na račun drugih, drugi pa le eno na račun vseh. Pri obeh gre za igro ničelne vsote, v kateri poražencu preostaneta samo dve varianti: zelotska (upor proti posvetni oblasti s posvetnimi sredstvi) ali tista iz četrte razlage alegorije o cesarjevem davku.

Iz tega vidimo, da princip razmejitve države od cerkva oz. verskih skupnosti ni nujno nedemokratičen, proticerkven, še manj protikatoliški, je pa problematičen v razmerah, ko nameni niso jasni. Zato ne smemo nasesti slovenskim teologom, ki danes ta princip še vedno razglašajo za nekakšen boljševistični in liberalistični izmislek (kot da gre to dvoje skupaj). Dovolj »masla na glavi« ima tudi sedanja država, ki odnose s Cerkvijo rešuje

- s taktiziranjem znotraj vladne koalicije,
- s sprejemanjem nemogoče in svetovno unikatne zakonodaje (npr. popolna denacionalizacija v naravi), kar je potem težko izvesti in zlahka zavlačevati,
- z naknadnim in tajnim dopolnjevanjem že (prej) usklajenega predloga sporazuma med državno in cerkveno stranjo, kar posledično sprovcira padec predloga in obsojanje tistih, ki smo prvi javno opozorili na to škandalozno mešetarjenje z

javnimi interesi (učinek: sporazum funkcionira kot nespোরазum, konsenzualen poskus kot konfliktni rezultat, kulturno toleranco pa nadomesti idejno-bojna kultura).

To je igra ničelne vsote, iz katere pa — žal — zlasti Cerkev sploh ne želi izstopiti, ker misli, da bo zmagala. S tem se sama profanizira bolj, kot pa je to uspelo kateremu koli režimu. Pozablja se, da je glavni problem razločitvenega principa (in s tem 7. člena naše Ustave) predvsem sociološki, ne pa zgolj ideološki. Problem je v tem, da je realizacija omenjenega principa odvisna od *kombinacije* odločitev na dveh ravneh:

1. Najprej od odločitve o tem, ali je *namen* razmejitvenega principa v kooperaciji (večji oz. manjši) ali v separaciji obeh sfer: kooperacija pelje v razločitev med državo in cerkvijo, separacija kot njeno nasprotje pa v ločitev; prvi način predpostavlja interpenetracijo na področjih, kjer se obe sferi prekrivata, medtem ko je predpostavka separativnega načina v segmentaciji kot optimalni rešitvi možnih problemov.

2. V nasprotju s prvo ravni, kjer gre za dilemo o namenu razmejitvenega principa, se na drugi ravni odločamo o *smislu* ohranitve samega principa. Gre za dilemo o tem, ali razločenost (diferenciacijo) med sferama ohranjamo zato, da v procesu družbene regulacije preprečimo prekrivanje pristojnosti in odgovornosti obeh oblasti, oziroma — realistično vzeto —, da je vprašanj, ki jih obe sferi štejeta za lastno pristojnost, čim manj. Nasprotna varianta pa je, da razločenost med sferama ohranjamo zaradi njunega sovpadanja, da lažje reguliramo interferenco v križanju obojih vplivov. Ker ta varianta priznava interferenco za neizbežno družbeno dejstvo, se zdi diferenciacija med obema sferama smiselna zato, da lahko njunemu vzajemnemu učinkovanju sploh pripišemo določen namen (ko uporabimo rešitve s prve ravni), se pravi, da reguliramo učinke v smeri krepitve obeh sfer ali pa v smeri izničenja vplivov ene sfere v korist druge. Krajše rečeno: razločitev ene sfere od druge je po prvi logiki smiselna zato, da sploh *ne bi* prišlo do mešanja med njima (oziroma, da tako prekrivanje, če do njega pride, omejimo na najmanjšo mogočo mero); po drugi logiki pa je smiselnost razlo-

čitve v predpostavki, da je prekrivanje *neizogibno* in da je koristno usmerjati vzajemne vplive v eno ali drugo smer. Gre torej za dilemo, ali je diferenciacija smiselna zaradi preprečevanja interference, ali pa že sama neizogibnost interference ohranja smisel diferenciacije. Ker se lahko v obeh primerih osmislitve odločimo bodisi za kooperacijo ali separacijo, dobimo s kombinacijo dilem s prve ravni štiri osnovne tipe razmerij med cerkvenimi in posvetnimi oblastmi (in ne zgolj dveh!). Te rešitve povzemam v spodnji shemi, kjer so odločitve na prvi ravni (namenov) predstavljene z absciso, druga raven (osmislitve) pa z ordinato.

Spodnja tabela nas opozarja, da pri ločitvi države od Cerkve (oz. verskih skupnosti) ne gre zgolj za dilemo, ločitev DA ali NE. Prav tako ne gre za dilemo, ali je namen ločitve v večji separaciji ali kooperaciji med državno in civilno (religijsko) sfero. Glavni

problem je konsenz o tem, kakšna kombinacija pricipov in zelenih namenov je optimalna za konkretno, tj., slovensko družbo tu in zdaj. Zaradi tega je bistvo današnjega problema s konsenzom predvsem v naslednjih točkah:

1. ker se je treba namesto poenostavljene alternative (ali-ali) odločati med štirimi variantami izbire;

2. ker je slovenskemu zgodovinskemu spominu na voljo samo izkušnja o varianti *vrednostne ločitve* (tako pred drugo svetovno vojno kot po njej, kar bo razvidno iz nadaljevanja);

3. ker si še danes v Sloveniji nismo enotni o tem, ali je *vrednostna* varianta ločitve zgodovinsko presežena ali pa se spet aktualizira: država se ji je formalno odrekla v začetku devetdesetih let, dejansko pa že prej, medtem ko cerkvena stran trdi, da jo spet uvajamo (od tod očitki o laicizmu);

Tipi (raz)ločitve cerkva oz. verskih skupnosti od države

DIFERENCA	
<i>popolna ločitev</i>	<i>nediskriminatorna razločitev</i>
Značilnost: neprepustnost oz. »zid« med obema sferama	Značilnost: zagotavljanje avtonomije brez zagotavljanja privilegijev
SEPARACIJA	KOOPERACIJA
<i>vrednostna ločitev</i>	<i>vzajemno suportivna razločitev</i>
Značilnost: skrajno omejevanje, izrivanje ali celo izginjanje ene sfere na račun druge (Ekstremna oblika: teokracija, laicizem)	Značilnost: obojestransko podpiranje obeh sfer (Ekstremna oblika: hierokracija, cezaropapizem)
INTERFERENCA	

4. ker tudi varianta *popolne ločitve*, ki jo predstavljajo rešitve po ameriškem in francoskem zgledu (tj., aplikacija difference v separativno smer), ni tako sodobna, kot se zdi, če sodimo po današnjih interpretacijah ustavnega 7. člena pri nas; ker je njen nastanek vezan na zgodovinsko drugačno civilnodružbeno izkušnjo in ker jo je nemogoče dosledno izvesti v povsem čisti obliki, se ta varianta tudi znotraj ameriške prakse »me-hča« oz. relativizira s približevanjem v smeri *nediskriminatorne razločitve* – ravno konkretizacija tega pristopa pa je pri nas podcenjena, saj se obramba pred ofenzivnimi cerkvenimi očitki (o laicizmu, silah kontinuitete itd.) koncentrirala zlasti na zagovarjanje popolne ločitve kot najprimernejšega modela;

5. ker glede prikazanih štirih mogočih variant pri nas še ni izoblikovana jasna strategija ne na državni ne na cerkveni strani, država niha med *popolno ločitvijo* in *nediskriminatorno razločitvijo*, medtem ko se Cerkev ogreva za *vzajemno suportivno razločitev*, a z uporabo sto let stare retorike, s katero je takrat apoloģizirala *vrednostno ločitev* v protiateistični in klerikalni smeri (kulturni boj, mahničevstvo)

HISTORIČNI VIDIK

Kakšen je odnos Rimskokatoliške cerkve pri nas do prej omenjenih vprašanj in kaj pravi o tem empirija? Na primer, glede načina osmislitve in namena (raz)ločitve cerkvene od državne sfere? Tudi tu je povsem na mestu izjava Draga Jančarja: »Naša preteklost je popolnoma povezana s prihodnostjo« (TVS 1, 23. XII. '99). Ker ostaja sedanja strategija Cerkve na Slovenskem nejasna v istih točkah kot pred sto leti, naj na kratko povzamem polemiko iz takratne katoliške revije *Čas*.

Gre za polemiko med dr. Alešem Ušeničnikom in dr. J. E. Krekom iz leta 1908. Prvi je najuglednejši teolog takratnega časa in ideološki predstavnik oficialne doktrine v slovenskem katolicizmu. Ta je izšla iz mahničevske paradigme, začete že v devetnajstem stoletju in kodificirane na prvih dveh katoliških shodih (poudarjanje načel, idejni

boj), predvsem po Ušeničnikovi zaslugi pa se je ohranila vse do druge svetovne vojne, s tem da se je zlasti v tridesetih letih (pod škofom Rožmanom) odločilno reafirmirala. Krek pa je bil že takrat največja avtoriteta na področju socialnih reform, slovel je tudi kot izjemen politik in nesporni vodja in začetnik krščanskosocialnega gibanja. Polemika se začne s člankom, v katerem Ušeničnik (1908a: 180-192) kategorično zavrne vsakršno možnost ločitve Cerkve od države. To utemeljuje z argumenti treh vrst, načelnimi, avtoritativnimi in zgodovinskimi. Prvi se nanašajo na idejne oz. teološke razloge, zaradi katerih se države (ne glede na politično ureditev) nikoli ne smejo in tudi ne morejo obnašati, kot da boga ni, in zato »vso skrb za religijo odvreči, kakor nekaj, kar jih nič ne briga in jim tudi nič ne hasni« (*ibid.*: 190). Ker je Bog sam ustanovil Cerkev, ne pa država, je slednja ne more izločiti iz nobenega področja, tako (in še zlasti) iz zakonodaje kakor iz mladinske vzgoje. Z avtoritativnimi argumenti se sklicuje na papeževe enciklike, iz katerih povsem nedvoumno »zveni odločni: ne!«, medtem ko z zgodovinskimi argumenti opozarja na francoske jakobince, ki so v imenu ločitve od države razlastili in zatirali Cerkev. Na to reagira Krek v članku z enakim naslovom. Med najpomembnejšimi ugovori, s katerimi nasprotuje Ušeničniku, so naslednji štirje (Krek 1908):

1. V razmerah, ko politični akterji zahtevajo ločitev Cerkve od države in ko postajajo tudi dovolj močni, da jo uzakonijo, je za verske in cerkvene interese bolje, da se ta ločitev »zvrši z našim dejanskim, previdnim, od vseh strani pripravljenim sodelovanjem, ne pa brez nas«, saj bi se v tem primeru ločitev zgodila »izključno proti nam«; ob tem opozarja na razliko med načelnim oz. doktrinarnim mišljenjem (kjer Cerkev nima nihče pravice diktirati) in strateškim ravnanjem do družbenega okolja, v katerem Cerkev izvaja svoje poslanstvo, tu pa mora, pravi Krek, Cerkev svoje namere »dati javnosti na razpolago« in izoblikovati ustrežno politiko, sprejemljivo za vse.

2. Treba je doreči, kaj sploh pomeni ločitev. Krek opozarja, da nikakor ni nujno, da bi bila cerkev z ločitvijo potisnjena v

zasebnost in izrinjena iz javnosti v tem smislu, da pri regulaciji javnih zadev ne bi smel ali mogel participirati tudi verski interes, nasprotno:

S tem, ko država avtonomijo Cerkev zakonito prizna, je Cerkev že javnopraven organizem. Politično zakonodavstvo sloni v demokratiški državi na ljudstvu. Versko organizirano ljudstvo more tudi v državi uveljavljati svoja verska načela. Zato ni nikakor nujno, da bi morala biti država v tem slučaju versko indiferentna ali ateistiška. (*Ibid.*: 277-278.)

3. Naslednji argument za ločitev je povsem političen in razodeva Krekovo daljnovidnost glede političnih in verskih sporov, ki bodo po njegovi smrti kulminirali najprej v znotrajcerkvene razcepe, pozneje pa v državljanski spopad med drugo svetovno vojno. Kreka namreč skrbi konfrontacija s socialdemokrati, za katero pravi, da ni logična, sploh pa ne nujna. Zakaj? Zaradi treh trendov: ker se tudi socialdemokrati borijo za socialne pravice in reforme (tako kot krščanski socialci, ki so bili takrat še pod okriljem Cerkev), ker je mogoče, kot pravilno pričakuje Krek, da bo v prihodnosti socialdemokratska stranka po eni strani vse bolj »radikalno-socialno reformatorska« (ne pa revolucionarna!), hkrati pa bo v njej marksistična doktrina vse manj prisotna, in ker se v svoji socialni naravnosti socialdemokracija bolj razlikuje od protestantizma kot od katolicizma. Kljub temu pa se socialdemokracija »v dejanskih razmerah [...] seveda bojuje v prvi vrsti proti katoliški Cerkvi, ravno vsled tega, ker poudarja, da je Cerkev s kapitalistiško državo sklenjena in na podlagi večinoma namišljenih privilegijev, ki jih ima od nje, vezana braniti tudi krivice proti delavstvu. Če pade podlaga za to sumničenje [...]«, potem socialdemokrati ne bodo več sovražni do vere in Cerkve (*ibid.*: 278-279). In ravno tu bi bila ločitev Cerkev od države zelo koristna, opozarja Krek. Seveda je zadeva pozneje šla svojo pot, pred katero je Krek implicitno svaril: krščansko socialno gibanje postaja vse bolj avtonomno in se hkrati konfrontira s Cerkvijo, ta pa ga, ko zgubi kontrolo nad njim, razglasi za sovražnika, nato komunisti v

drugi svetovni vojni zatrejo oboje, danes pa Cerkev za vse, kar se je zgodilo, krivi komunizem in liberalizem (pri čemer se sklicuje tako na Mahniča kot na Kreka).

4. Naslednja cerkvena pridobitev z ločitvijo od države bi bila finančna. Krek pravi, da bi bilo mogoče šele s tem ukrepom vpeljati samofinanciranje v čisti obliki. Razmere, ko država financira Cerkev – bodisi direktno iz proračuna ali indirektno prek verskega sklada (kjer je država zgolj upraviteljica lastnine, ki izvirno pripada Cerkvi, to je bilo aktualno tudi v takratni Avstriji) –, se zdijo Kroku neracionalne v obeh variantah, ker se tu po nepotrebnem trošijo sredstva za stroške državnega aparata v tej distribuciji. »Koliko stane uradništvo, ki se danes peča s cerkvenimi zadevami?« se sprašuje. Ob tem še opozorilo glede proračunskega financiranja: »Ne prezrimo tudi, da država ne da iz svojega ničesar za Cerkev, marveč vse gre iz ljudskega premoženja, iz davkov.« Zato je prav samofinanciranje najboljša možnost, saj so računi čisti, hkrati Cerkev z ločitvijo od države dobi »pravico svojim članom nalagati potrebne doneske«, splošna obremenitev družbe s cerkvenimi stroški pa ostane enaka: »Razmerje ostane tisto, katero je sedaj, naj ljudstvo po državi ali naravnost vzdržuje Cerkev.« Sprememba je torej le v zvečanju racionalnosti in pravičnosti, ker s samofinanciranjem usluge plačujejo le tisti, ki jih koristijo.

Krek sklene članek z izrazito pragmatično poanto: »Razprave o teoretiških idealih so potrebne. Potrebnejše pa je modro, previdno, pa zraven navdušenja polno praktično delo« (*ibid.*: 279). V naslednji številki časopisa Ušeničnik vse te Krekove predloge zavrne, sklicujoč se na diametralno nasprotno logiko. Najprej zavrne razliko, ki jo postavlja Krek med cerkveno-doktrinarnimi načeli in cerkveno strategijo soočanja z zunanjim, necerkvenim okoljem (zlasti političnim). Za Ušeničnika tu ni dileme: »Vprašanje o ločitvi Cerkev ni zgolj politično vprašanje, ampak je cerkveno-politično vprašanje; v takih vprašanjih pa je seveda za nas prvi politik papež.« To seveda pomeni, da Cerkev nima glavne besede le v načelnih vprašanjih, ampak jo je treba poslušati tudi v vseh praktičnih odločitvah,

tudi glede politike, saj mora biti jasno, da je »prvi katoliški politik – papež« (podč. Ušeničnik 1908b: 355). Ravno tako kategorično zavrača vsako možnost, da bi lahko imela ločitev kakršne koli pozitivne posledice za Cerkev, nasprotno, vse bi bilo še slabše. Glede socialdemokracije se ne strinja s Krekom, da jih moti le cerkvena naveza z državo. V socialdemokrati vidi Ušeničnik dolgoročno protiversko silo, saj od marksistov »tudi revizionisti niso mnogo boljši«. Celó v primeru, če se odvrnejo od marksizma, njihov glavni problem ostaja materializem in »svobodomiselstvo«, s tem dvojim pa je »bistveno združena negacija religije« (*ibid.*: 358-359). Enako odklonilno stališče ima seveda tudi glede samofinanciranja Cerkve. Tu Ušeničnik zavrne Kreka z ugovorom, da je glavna prednost državnega financiranja pred samofinanciranjem ravno v tem, da država davke, iz katerih plačuje Cerkev, prisilno izterja od ljudi, medtem ko s samofinanciranjem to ni mogoče. Da bi podkrepil svojo prepričljivost, navede Kreku primer vzdrževanja vojske. Sprašuje ga, »ali bi ljudstvo toliko žrtvovalo za armado, kolikor zdaj žrtvuje, ko ne bi država sama iz davkov vzdrževala armade?« In si takoj sam odgovori, kaj bi se zgodilo, če bi odpadla davčna prisila izterjave: »Ne dvomim, da je v našem ljudstvu tako navdušenje za Cerkev [da bi prostovoljno vzdrževalo Cerkev, op. S. D.], vendar bi bilo mnogo negotovosti« (*ibid.*: 363-364). V nadaljevanju Ušeničnik, kar ni naključno, ilustrira svoj odpor do ločitve tudi z vprašanjem šolstva. Omeni tri načelno mogoče načine regulacije šolstva, od katerih ima vsak svoje pomanjkljivosti, sklene pa z rešitvijo, ki se mu zdi edina pravilna. Ker je »vir vseh modernih ateistiških tendenc šola«, se Ušeničnik ogreva za rešitev, ki jo povzame po Bonomelliju: »šole naj bodo zopet religiozne, a resnično in globoko religiozne! to je zanesljivo in nezmotljivo sredstvo« za odpravo ateizma (*ibid.*: 366). Ravno to pa je seveda v razmerah ločitve Cerkve od države nemogoče.

S tem je bila javna polemika končana. Dvanajst let po tem dogodku in kmalu po Krekovi smrti se v isti reviji pojavi članek na isto temo in z enakim naslovom. Avtor je pater Angelik Tominec (ki se pozneje kot

krščanski socialist ostro konfrontira z oficialno Cerkvijo). V svojem prispevku obširno navaja načelne razloge proti ločitvi – hkrati pa izrecno poudari Krekovo stališče, da je predvsem v cerkvenem interesu nujno razlikovati versko doktrino od prilagoditvene strategije, oziroma, kot se izrazi, od vprašanja »oportunitete« (podč. Tominec 1920: 56). Z vidika te razlike bi lahko namreč ločitev tudi koristila Cerkvi. S tem previdno, a jasno afirmira Krekovo logiko (štirideset let pred II. vatikanskim koncilom!), ki jo Tominec ilustrira tudi z izkušnjami iz ZDA in Brazilije, kjer je bila ločitev od države za celotno družbo najboljša možnost v danih razmerah, čeprav je bila Cerkvi vsiljena, hkrati pa neizbežna.

Polemika med Krekom in Ušeničnikov je poučna zato, ker je nastala že pred prvo svetovno vojno, medtem ko se usodni notranji konflikti med samimi katoliškimi tokovi zaostrijo šele po njej. Glavna tema vseh poznejših znotrajcerkvenih razkolov je ravno vprašanje klerikalizma in cerkvene prenove (ne pa komunizem!). Če bi torej cerkveni strategji resneje premislili takratne Krekove predloge, bi to verjetno imelo drugačne posledice za enotnost cerkvenih akterjev tako navznoter kot navzven, tj., do socialdemokratov (ki so se pozneje znebili komunističnih elementov, kot je predvidel Krek). O tem, kaj bi se zgodilo, sicer ni na mestu špekulirati. Je pa upravičena domneva, da bi imela Krekova strategija drugačne posledice kot Ušeničnikova apologija mahničevstva. Naslednji razlog, zakaj opozarjam na to polemiko, je primerjava z današnjim stanjem. V tej zvezi znova povzemam Krekova in Ušeničnikova stališča v spodnji tabeli (na naslednji strani).

In kakšno je današnje stališče Cerkve? Pogosto zaostrene izjave najvišjih cerkvenih funkcionarjev so lahko zavajajoče za posploševanje, saj so večkrat dvoumne, tudi sprovcirane od trenutnih razmer in včasih napačno razumljene. Zato se mi zdi za ilustracijo odnosa do zgornjih vprašanj primernejša študija dr. Antona Stresa, ki je sistematičen, jedrnat in dovolj jasen prikaz samopodobe *Katoliške Cerkve v demokratični Sloveniji* (kot je naslov te študije, Stres 1999b). Ob tem gre tudi za uglednega

Razumevanje ločitve Cerkve od države

Strategija	Krek	Ušeničnik
1. osnovno izhodišče	pragmatizem je priporočljiv, zgolj načelni boj pa škodljiv	glavna so načela, ker je predvsem od njih odvisna praksa (papež kot vrhovni politik)
2. pomen ločitve od države za RKC	za avtonomijo RKC je lahko koristna	za avtonomijo RKC je nujno škodljiva
3. financiranje RKC	prednost samofinanciranju (racionalnost, pravičnost)	prednost državnemu financiranju (izterljivost, zanesljivost)
4. razmejitev RKC od politike	ločitev je koristna, ker depolitizira RKC, je pa ne izloča iz javnih zadev	ločitev je škodljiva, ker je nedopustno ločevati vero in politiko
5. socialdemokratski razlog kritike RKC	politizacija RKC in njena zveza s kapitalistično državo	protireligioznost, materializem, svobodomiselstvo socialdemokratov

katoliškega intelektualca, hkrati pa za avtorja, ki (po moji presoji) ne pripada radikalni skupini cerkvenih teologov.

Z vidika vprašanj iz zgornje tabele so v Stresovi študiji najpomembnejši naslednji poudarki: odnos do sedmega člena Ustave, razumevanje ločenosti Cerkve od države in ocena dejanske cerkvene avtonomije v današnjem sistemu. O sedmem členu pravi, da je prišel v Ustavo samo zaradi pritiska tistih levih sil, »ki so hotele tudi v tej točki vzpostaviti kontinuiteto s komunistično ustavno ureditvijo«, to pa z namenom, da bi še naprej potiskali versko življenje »v zasebnost«. Nato prizna, da člena samega po sebi kljub temu ni mogoče razumeti na prejšnji, komunistični način, saj gre za sodobno pravno načelo, ki določa nazorsko nevtralnost države, zagotavlja enakopravnost verskih skupnosti ter omogoča nazorsko pluralnost državljanov in versko svobodo (*ibid.*: 82-83). A pri nas je drugače, pravi. V nadaljni analizi pride Stres do znane ocene, da je pri nas cerkvena avtonomija zatirana zato, ker država ne razume ločenosti v smislu odprte laičnosti, ampak vsiljuje Cerkvi laicizem. Tega avtor opredeli takole: »Laicizem poriva religioznost v strogo zasebnost, jo ignorira in jo je pripravljen tolerirati samo toliko,

kolikor se ne pojavlja na javnem odru družbenega življenja« (*ibid.*: 90). To stanje, ki ga po Stresovem mnenju forsira država, označi tudi kot laicistični »klerikalizem« oz. »narobe obrnjeni religijski fundamentalizem« (katerega najočitnejši primer naj bi bilo šolstvo). Od kod tako alarmantne ocene? Tekst sicer ne razpolaga z dokazi (ne gre za raziskavo), govori pa o vzrokih takega stanja in o logiki tovrstnih sklepov. Vzroke vidi avtor v učinkih bivšega komunističnega sistema, ki se reproducirajo v današnjih razmerah — celo v večji intenzivnosti in z večjo sistematičnostjo, kakor pa se je to dogajalo v »zadnjih desetletjih komunističnega režima« (*ibid.*: 94). V zvezi z diagnozo o laicističnih razmerah pa opozarja na status Cerkve kot »obče koristne ustanove« (sintagma Ustavnega sodišča). Iz te trditve izpelje postulata,

- da ima religija za celotno narodno skupnost »odločilnejše mesto« od vseh drugih zasebnih združenj (*ibid.*: 95) in
- da razen katoliške Cerkve v vsej civilni družbi »ni organizacije, kjer bi bilo pospeševanje moralne zavesti tako neposredno v ospredju njenega namena in ciljev in ki bi razpolagala s tolikšnim idejnim in motivacijskim kapitalom« (*ibid.*: 97). Če torej

država tega ne upošteva (npr. v šolstvu), je to dokaz, da gre za laicizem oz. fundamentalizem. In tega ne prakticira le država, ampak je tako tudi javno mnenje nasploh (*ibid.*: 90).

Če primerjamo Stresova stališča in polemiko z začetka stoletja, dobimo naslednje poudarke (primerjava z zgornjo tabelo):

1. *Osnovno izhodišče.* Stres izhaja iz načelnih postulatov (o aprioristični »obči koristnosti« cerkvene ustanove, o njeni moralni funkciji, ki je najpomembnejša v celotni civilni družbi, itn.), ob tem pa izrecno ignorira dejansko stanje funkcionalnih alternativ, ki so mogoče tudi na področju religijskih funkcij in njenih nosilcev (na kar je že pred pol stoletja opozarjal Robert K. Merton v kritiki klasičnega funkcionalizma; glede vloge morale podobno tudi Luhmann 1995: 236 ss.).

2. *Pomen ločitve od države za RKC.* Po Stresovem mnenju je v naših razmerah ločenost škodljiva, ker se izvaja laicistično in ker je že geslo »ločitev Cerkev od države« samo po sebi laicistično (*ibid.*: 87); tudi sicer je prevladujoče mnenje cerkvenih funkcionarjev, da je omenjeni ustavni člen o ločenosti od države odveč, ker naj bi bil zastarel, nekateri pa so celo mnenja, da je »za verne ljudi tudi ponižujoč« (Košir 1994).

3. *Financiranje RKC.* Stres o tem ne govori v citiranem članku, je pa zelo verjetno, da se tudi po vračilu vsega cerkvenega premoženja (mišljeno dobesedno, v naravi) Cerkev ne bo ogrela za samofinanciranje v Krekovem smislu. Bolj verjetno je, da bo upoštevala Ušeničnikov argument proti samofinanciranju (ker bi to sprožilo »mno go negotovosti«) in v ta namen še naprej uporabljala državni aparat. Dejstvo je, da doslej nihče od slovenskih cerkvenih predstavnikov ni nikoli javno problematiziral financiranja Cerkev kar iz treh virov: vračilo vsega premoženja (tudi fevdalnega) + državno financiranje (prispevek za pokojninsko ter zdravstveno zavarovanje duhovnikov idr.) + prostovoljni prispevki vernikov (ki včasih tudi niso prostovoljni, prim. Hrvatini 1999). Kaj mislijo o krekovski varianti financiranja današnji verniki, nakazuje naslednje vprašanje iz raziskave slovenskega javnega mnenja (SJM97/2, 74): »Če bi se za

vzdrževanje vaše cerkve pokazalo kot nujna, ali bi bili pripravljeni plačevati redni cerkveni prispevek oz. cerkveni davek?« V kategoriji tistih, ki se izjavljajo za verne, odgovarja pritrdilno na to vprašanje 45,5% anketirancev, 43,9% vernih pa tako plačevanje zavrača in proti temu je tudi večina vseh anketiranih (57,4%). Zdi se protislovno, da je v prejšnji polemiki ravno Ušeničnik (ki spodbija Krekovo pragmatičnost s poudarjanjem načel) pri tem vprašanju ravnal izrecno pragmatično. A ravno to je za Ušeničnikov prijem logično, saj morajo biti vsakršna tostranska dejanja dosledna aplikacija vrhovnih cerkvenih idej in večnih božjih načel (mahničevstvo, neotomizem). Od tod strateški pomen razhajanj v prvi točki prejšnje sheme, ki od takrat ostajajo v Cerkvi nedorečena vse do danes.

4. *Razmejitev RKC od politike.* Stres na več mestih opozarja na potrebo po tesni zvezi med politikom in moralom, apelira k izrecni povezavi verske artikulacije vernikov s političnim delovanjem ter zagovarja nujnost, da cerkveno vodstvo posega v javne zadeve, tudi glede političnih vprašanj; sicer priznava, da verniki temu niso naklonjeni, a to pojasnjuje z vplivom ideologije komunizma in liberalizma (Stres 1999b: 84-85). Gre za tezo, prevzeto od Mahničarja in Ušeničnika: »Politično vprašanje je torej tudi versko in нравno vprašanje [...] Kdor torej hoče rešiti ljudstvo, je [se - op. S. D.] mora tudi politično organizirati, da dobi v politiki, v občinskih svetih, v deželnih in državnih zborih po svojih možeh glas in vpliv« (Ušeničnik 1910: 804-805).

5. *Glavni razlog kritik, ki se nanašajo na RKC:* protireligioznost, laicizem, komunizem, liberalizem.

Zgornja stališča so bolj podobna Ušeničnikovim kot Krekovim poudarkom. Če bo sedanja cerkvena strategija sledila Ušeničnikovim smernicam z začetka stoletja, kakšen odziv lahko pričakuje Cerkev v slovenski javnosti? Iz raziskav SJM lahko sklepamo, da Cerkev za tako strategijo nima javne podpore, kljub temu, da je velika večina Slovencev vernih. »V Sloveniji bi bilo boljše, če bi imela vera manj vpliva« – s to trditvijo soglaša 52,3% anketirancev, samo 16,8% pa jih je nasprotnega mnenja. Večina, 64% tudi

misli, da so ljudje z zelo močnim verskim prepričanjem »pogosto preveč nestrpni do drugih«, medtem ko jih samo 15,4% s tem ne soglaša. Podobno je s funkcionalnostjo religije nasploh; 64,3% anketirancev meni, da v svetovnih razmerah »religije ustvarjajo več sporov kot sprave«, le 12,2% pa jih je nasprotnega mnenja (SJM98/1 R60c, b, a). Cerkev in verskim organizacijam pri nas zaupa 22,5% anketirancev, nezaupljivih (»zelo malo zaupam« in »sploh ne zaupam«) pa je 42%, medtem ko npr. šolam in izobraževalnemu sistemu zaupa kar 65,9% proti 8,1%, ki ne zaupajo šolam (SJM98/1 R56c, e). Da imajo Cerkev in druge religijske organizacije v naši državi preveč moči, je prepričanih 41,7% anketirancev, da imajo premalo moči, jih izjavlja le 9,3%, večina ostalih pa sodi, da imajo približno pravo mero moči (SJM98/1 R62). Kako je z zahtevno po povezavi verskih prepričanj s političnim delovanjem oz. morale s politiko, za kar se zavzemajo cerkveni funkcionarji, lahko sklepamo iz opredeljevanja do naslednjih stališč:

- »Najvišji cerkveni dostojanstveniki naj ne bi poskušali vplivati na odločitve ljudi«: s tem soglaša 77,4% anketiranih, ne soglaša pa 12,7%.

- »Najvišji cerkveni poglavarji naj ne poskušajo vplivati na odločitve vlade«: s trditvijo soglaša 75,6%, ne soglaša 12,6%.

- »Politiki, ki ne verjamejo v Boga, niso primerni za opravljanje javnih služb«: s trditvijo soglaša le 9,2%, ne soglaša pa 76,9%.

- »Za Slovenijo bi bilo bolje, če bi javne funkcije (službe) opravljal več ljudi z močnim verskim prepričanjem«: s trditvijo soglaša 11,4%, ne soglaša pa 71,1% anketirancev (SJM98/1 R57a, b, c, d).

Iz teh podatkov lahko sklepamo, da večinsko mnenje ni naklonjeno usmeritvam, ki jih danes poudarjajo cerkveni funkcionarji. V prej citirani študiji smo videli, da Stres priznava, da ima Cerkev tudi med svojimi verniki težave pri izvajanju svojega poslanstva, saj je njihovo razumevanje cerkvene vloge v javnosti drugačno od pričakovanj teologov. To označi kot »veliko težavnost ali celo nezmožnost artikulacije krščanske vere in morale«, kar je mogoče po avtorjevem mnenju »v veliki meri raz-

ložiti s stanjem, ki je vladalo v Sloveniji v času komunističnega režima« (Stres 1999b: 85). Ta teza je vprašljiva, če jo primerjamo z oceno razmer glede spoštovanja pravic in svobode izražanja. V desetletju pred osamosvojitvijo, torej v bivšem režimu, je 31,2% anketirancev ocenilo, da je spoštovanje pravic – političnih, svobode govora, izražanja političnega prepričanja – dobro oz. zelo dobro, medtem ko je razmere za izražanje istih svoboščin ocenilo kot slabe oz. zelo slabe 27,1% anketirancev. V prvih petih letih po osamosvojitvi je delež prve skupine narastel na 72,9%, skupina nezadovoljnih pa se je zmanjšala na 7,7% (SJM95/3 V46, 47). Enako vprašanje je bilo postavljeno tudi glede svobode veroizpovedi in položaja Cerkev v Sloveniji. V osemdesetih letih je razmere na tem področju označilo za »dobre« (in »zelo dobre«) 26,2%, za »slabe« (in »zelo slabe«) pa nekoliko več, 29,2% anketiranih. V prvi petletki osamosvojitve je realizacijo istih pravic označilo za »dobre« (in »zelo dobre«) 79,6% anketirancev, med katerimi je večina ocenila zadovoljstvo z najvišjo oceno (na lestvici od 1 do 5); isto obdobje je glede tega vprašanja ocenilo kot »slabo« (in »zelo slabo«) samo 2,7% (SJM95/3 V50, 51). Enako je z oceno celotnega povojnega razdobja, od druge svetovne vojne do osamosvojitve. Da je bilo to obdobje »čas strahu in zatiranja«, izjavlja le 4,4% anketiranih, za nasprotno oceno, da je šlo za »čas napredka in dobrega življenja«, se je opredelilo 24,8 anketiranih, medtem ko se večinska kategorija (67,5 %) strinja z realistično oceno, da je bilo »marsikaj dobrega, pa tudi marsikaj slabega« (SJM95/3 V98).

Ti podatki ne potrjujejo teze o krivdi totalitarizma, ki naj bi še sedaj nekako blokiral kristjane pri artikulaciji njihove vere v javnosti. Ob tem ne gre pozabiti tudi dejstva, da je imela Cerkev pod prejšnjim režimom poseben status, čeprav religiji ni bil naklonjen. Partijskih celic, s katerimi so bile zaradi nadzorstva na mikro ravni prepređene vse institucije, v cerkvenih organizacijah ni bilo. To poudarja tudi sam Stres, ko pravi, da je bila v prejšnjem sistemu ravno katoliška Cerkev »edina organizirana institucija v družbi, ki ni bila pod neposrednim nad-

zorstvom partije» (Stres 1989: 21). Partija je torej nadzorovala Cerkev samo od zunaj, vse druge pa tudi od znotraj. Še bolj ugoden položaj za Cerkev in vero pa je bil na ravni družine. Tu je bil partijski vpliv gotovo šibkejši od cerkvenega. Če pogledamo versko pripadnost staršev anketirancev SJM v času, ko so bili anketiranci še otroci in torej pod najmočnejšim vplivom starševske vzgoje, vidimo, da smo imeli v večini primerov versko vzgojo. Če pogledamo matere anketirancev, jih je 85,8% pripadalo Rimskokatoliški cerkvi, ki ji je pripadalo tudi 82,1% očetov – logično, da je 79% anketirancev izjavilo, da so bili vzgojeni v duhu Rimskokatoliške cerkve. Ob tem je 62% partnerjev, s katerimi anketiranci živijo, prav tako pripadnikov iste Cerkve (SJM95/3 R69-72). Torej je glede kritičnosti javnega mnenja do cerkvene vloge verjetnejši drugačen sklep. Bolj verjetno je, da je razlog kritik predvsem ravnanje današnje Cerkve, ne pa bivši komunizem. Teza o neustreznosti zavesti ljudstva, ki misli še po starem in zato odstopa od pričakovanih njegovega vodstva, je tipična mahničevska teza, ki so jo v trši varianti poudarjali tudi komunisti takoj po vojni, v mehkejši pa pozneje (s Kardeljem). To je ideološki žargon kulturnega boja. Zato je bolj realno, če na javno mnenje gledamo tako, kakor ga je razumel sam Stres pred desetimi leti, ko je opozarjal na primere razvitejših držav: »Poglejte demokratične države: klerikalizem je tam zelo obrobni pojav, pač zaradi institucije javnega mnenja, javne besede, kritike« (Stres 1989: 21).

SKLEP

Regulacija odnosov med državo in Cerkvijo je odločilen dejavnik, s katerim lahko pomembno provociramo ali pa amortiziramo klerikalistične težnje na obeh straneh, tako pri religijskih kot posvetnih oblasteh. V slovenski zgodovini smo imeli opravka z najbolj ponesrečeno, vrednostno varianto ločitve in s klerikalizmom kot cerkveno strategijo. To je proizvod kulturnega boja, ki je še danes opazen element slovenske politične kulture. Problemi s tem se lahko še okrepijo v kombinaciji s tranzicijskimi

procesu nove države in s tranzicijo Cerkve pri nas (ki si lastno strategijo še oblikuje). Zato je odločilnega pomena razumevanje 7. člena Ustave, saj je od načina razumevanja odvisna njegova konkretizacija in morebitne rešitve. Iz prikazanega smo videli, da:

- ne gre zgolj za dva, ampak za štiri osnovne tipe (raz)ločitve med obema sferama, ki dopuščajo več variacij znotraj njih;
- ne gre zgolj za ideološko, ampak predvsem za sociološko problematiko; izbrani tip rešitve ni odvisen zgolj od vprašanja moči, ampak predvsem od tega, kako katera sfera osmisli (raz)ločitev, potem od namena, ki ga ena in druga pripisujeta določeni osmislitvi, in pa od njunega konsenza o tem;
- teh problemov ni mogoče reducirati niti na (proti)klerikalno niti na lai(cistično vprašanje; to so ideološke floskule ostankov kulturnega boja kot opazne sestavine slovenske politične kulture.

Kajti problemi bodo obstajali tudi v razmerah, ko se bo Cerkev povsem znebila klerikalističnih skušnjav in ko se bo državna oblast dokončno odpovedala laicističnim tendencam, saj ne gre zgolj za politične probleme okrog moči, ampak zlasti za vprašanja kulture (sožitja ali vsaj tolerance med različnimi simbolnimi osmislitvami, življenjskimi slogi, vrednotami). Kultura na religijskem področju je na Slovenskem, kot rečeno, izrazito idejno-bojno usmerjena. In prav tu je vsakršna pretencioznost neumestna; reševanje omenjenih težav lahko normativno podpremo s prikazanimi štirimi variantami (raz)ločitve med versko in državno sfero, ne moremo pa z zakonodajo odpraviti napetosti med njima. Pri teh variantah torej ne gre za *modele* rešitev v smislu dokončnih odgovorov, s katerimi bi tovrstna vprašanja zgodovinsko odpravili kot enkrat za vselej presežena. Modelov v tem smislu ni, čeprav je paradoks zgodovine v tem, da so se ravno v njihovem imenu dogajali krvavi verski boji, pa tudi boji med verskimi in posvetnimi oblastmi. Torej je namesto o modelih ustrezneje govoriti o *tipičnih* rešitvah oz. prijemih, ki lahko olajšajo ali zaostrijo religijske napetosti na mikro ravneh. Slovenska politična, verska in

socialna kultura bo moderna in evropsko primerljiva šele, ko bo reševala te konflikte na razmeroma miroljuben način, ne pa tako, da bi jih dokončno odpravila. Reševati jih »razmeroma miroljubno« pomeni:

- da se napetosti na religijskem področju ne izrabljajo v politične namene;
- da se boji med političnimi strankami ne prevajajo v verske osmislitve;
- da se z verskimi in političnimi nasprotji ne kontaminira socialna sfera (neprofitnih nevladnih organizacij, javnih socialnih služb in neformalnih mehanizmov pomoči).

Ravno socialno delo in sociološka refleksija na Slovenskem razpolagata s številnimi primeri, kako je to mogoče doseči. Takih primerov in rešitev je precej, tako na verski kot ateistični strani. Ker je optimizem rezerviran za naivne in ker je pesimizem neproduktiven, je smiselno, da ne nasedamo kulturno-bojnim vzorcem, ki jih danes znova oživljajo politični in verski funkcionarji. Realizem je v tem, da vemo, od kod ti vzorci izhajajo in kam peljejo.

Literatura

- R. S. APPLEBY (1998), Fundamentalism. V: R. Wuthnow (ur.), *The Encyclopedia of Politics and Religion*, Vol. 1. London: Routledge.
- C. D. BATSON, P. SCHOENRADE, W. L. VENTIS (1993), *Religion and the Individual: A Social-Psychological Perspective*. Oxford: Oxford University Press.

- S. DRAGOŠ (1998), *Katolicizem na Slovenskem*. Ljubljana: Krtina.
- (1998a), »Do skrajnosti za sveto stvar!«. *Družboslovne razprave*, XIV, 27/28: 121-133.
- (1999), *Katoliška cerkev in civilna družba na Slovenskem*. V: R. BOHINC, M. ČERNETIČ (ur.), *Modra knjiga: Civilna družba v Sloveniji in Evropi*. Ljubljana: Društvo Občanski forum, Služba vlade RS za evropske zadeve (453-464).
- A. HRVATIN (1999), Cerkevni davek. *Mladina*, št. 43, 25. X. 1999: 10.
- J. JUHANT (1999), »Sram me je te države«. *Družina*, 48, 28. februar 1999: 9.
- B. KOŠIR (1994), Kot da bi verniki v Slovenijo padli iz vesolja. *Sobotna priloga Dela*, 27. avgusta 1994: 23.
- J. KRAŠOVEC (1996), Kjer je na delu vera, niso potrebni advokati. *Razgledi*, 20, 30. oktobra 1996.
- J. E. KREK (1908), Ločitev Cerkve in države. *Čas*, II, 6: 277-279.
- N. LUHMANN (1982), *The Differentiation of Society*. New York: Columbia University Press.
- (1995), *Social Systems*. California: Stanford University Press.
- A. MAHNIČ (1893), Vera in politika. *Rimski katolik*, let. V.
- (1895), Politika sile in snovi. *Rimski katolik*, let. VII.
- (1896), Cerkev in politika, *Rimski katolik*, let. VIII.
- M. MIKUŽ (1979), Odpor. V: M. SLUGA (ur.), *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- E. J. MILLER, A. K. RICE (1967), *Systems of organization: The control of task and sentient boundaries*. London: Tavistock Publications.
- V. PARETO (1963), *The Mind and Society: A treatise on general sociology*, I, II. New York: Dower Publications.
- F. PETRIČ (1998), Srebrni jubilej. *Družina*, 47, 18. januar 1998: 3.
- J. PRUNK (1991), Klerikalizem. *Enciklopedija Slovenije*, knj. 5. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- F. RODE (1993), Da bi nam srca vnel za čast dežele. V: S. PAHOR (ur.), *Kristjanovo politično tveganje*. Trst: Društvo slovenskih izobražencev.
- A. STRES (1989), Večja politična samozavest vernikov. *Delo*, 2. decembra 1989: 21.
- (1999a), Oglata miza. *Sodobnost*, XLVII, 7-8: 563-579.
- (1999b), Katoliška Cerkev v demokratični Sloveniji. V: N. Grafenauer (ur.), *Sproščena Slovenija – obračun za prihodnost*. Ljubljana: Nova revija (78-98).
- P. A. TOMINEC (1920), Ločitev Cerkve in države. *Čas*, XIV, 1-3: 47-58.
- N. TOŠ *et al.* (ur.) (1999), *Vrednote v prehodu II. Slovensko javno mnenje 1990-1998*. Ljubljana: FDV, IDV, CJMMK.
- (ur.) (1998), *SJM97/2: O veri in odnosu Cerkve v Sloveniji* (podatkovna knjiga in tabele). Ljubljana: FDV, IDV, CJMMK.
- A. UŠENIČNIK (1908a), Ločitev Cerkve in države. *Čas*, II, 4/5: 180-192.
- (1908b), Še: ločitev Cerkve in države. *Čas*, II, 7/8: 355-367.
- (1910), *Sociologija*. Ljubljana: Katoliška bukvarna.
- P. J. WEBER (1998), Separation of church and state. V: R. WUTHNOW (ed.), *The Encyclopedia of Politics and Religion*, Vol. 2. London: Routledge.

Lea Šugman Bohinc

KIBERNETIKA SPREMEMBE IN STABILNOSTI

KONCEPT RAZLIKE OZIROMA SPREMEMBE

Sprememba ali razlika je koncept, ki tako v eksplicitni kot implicitni obliki – bodisi da o njej eksplicitno govorimo bodisi da je posebej ne opredeljujemo, a jo zaznavamo, opazujemo, uporabljamo – spremlja vsako interakcijo psihosocialne pomoči, pa tudi mnoge druge interakcije, na primer supervizijsko ali kakšno drugo učno interakcijo, interakcijo v kontekstu upravljanja in organizacije idr.

Menim, da epistemološko najelementarnejšo opredelitev *spremembe* oziroma *razlike* ponujata G. Spencer-Brown (1969) in R. Ashby (1956). Za Spencer-Browna je prav človekova značilnost in sposobnost *razlikovanja* temeljna enota vsakega opisa, zaznave, dejanja, misli, odločitve. V tem smislu je zanimiva razlaga predpone »raz« v besedi »razum« in njegovi izpeljanki »razumevanje«, saj je omenjena predpona v praslovanščini (*orz*) »služila za poudarjanje razlikovalne sposobnosti mišljenja« (*Slovenski etimološki slovar* 1997: 527). Ashby opredeljuje koncept razlike oziroma spremembe bodisi kot razliko med dvema opazovanima sistemoma bodisi kot spremembo opazovanega sistema v danem času. Iz opisanega je razvidno, da je vsako razlikovanje *funkcija opazovalca*, njegovega posebnega in edinstvenega položaja v sistemu opazovanja, katerega neločljivi del je.¹ Vsak opazovalec, obsojen na razlikovanje, s tem epistemološkim rezilom zarezuje v razsežnost nerazlikovanosti in nereda, svet Jungove *plerome*, ter s tem ustvarja razlike, red, svet Jungove *creature*.

Ustvarjene razlike so podvržene opazo-

valčevemu opisovanju, interpretiranju, ki proizvede nove razlike (razlikovanja razlikovanj), opise, interpretacije, in te postanejo izhodišče nadaljnjim procesom razlikovanja (razlikovanja razlikovanj razlikovanj), opisovanja, interpretiranja. Omenjeno *komplementarnost* med procesi in njihovimi proizvodi označujemo s konceptom *krožnosti*, značilni razvoj od procesa k proizvodom do novih procesov itn. pa s konceptom *rekurzivnosti*, ki velja za temeljni koncept kibernetkega opisa delovanja sistemov.

Na predstavljenem razumevanju je zgrajen tudi Barnesov (1994) koncept človekove *interpretativne* (mentalne) *aktivnosti* (Šugman Bohinc 1998), ki ga je avtor razvil na podlagi različnih drugih konceptov v zgodovini kibernetke idej. Med njimi je ključnega pomena Batesonovo (1980) pojmovanje duševnih procesov oziroma *duha kot* pripadajočega določenim vrstam *organizacije* (sistema) *delov v celoto*, pri čemer deli sami zase niso mentalni. Mentalnost se tako nanaša na kibernetki sistem, ki vključuje vse sestavne dele in odnose med njimi, ne pa na nekaj, kar je umeščeno, na primer, v možgane, kot je splošno uveljavljeno stališče glede »lokacije« duševnega. Primeri duha so lahko torej kibernetki sistem, ki ga oblikuje posamezno živo bitje, dve ali več v odnosu, človek z živaljo ali rastlino, človek v rekurzivnem odnosu s strojem (mehaniskim, elektronskim ipd.). Po Varelu (po Keeneyu 1979: 90) je duh značilnost tako preprostih živih sistemov kakor tudi »ekoloških agregatov, različnih družbenih enot, možganov, konverzacij in mnogih drugih, kakor koli prostorsko porazdeljenih in

kratkotrajnih«. Pomembna je tudi Batesonova (1980: 108-111) raba koncepta razlike z razlikovanjem latentne oziroma potencialne in učinkovite razlike oziroma informacije. To, kar navadno imenujemo dražljaj-ska² stvarnost, lahko v skladu z Batesonovim stališčem imenujemo svet potencialnih razlik, ki postanejo učinkovite razlike-informacije šele, ko v prejemniku-interpretu vzbudijo (jih prepozna kot) razliko.

Drug ključni vir Barnesovega koncepta interpretativne aktivnosti je Whitehead (1920) s svojim pojmovanjem narave in zaznavnih procesov in uporabljeno *metodo ekstenzivnih abstrakcij*, ki opisuje model sistema enot, rekurzivno vloženih ene v druge (analogno sestavljenosti ruskih babušek ali kitajskih škatlic). Nadaljnji sorodni koncept je von Foersterjev (1974) koncept spoznavnih procesov kot rekurzivnih pre-računavanj (stabilne osebne) resničnosti, pa Maturanova in Varelova (1988) epistemološko biološka razlaga kognicije kot spoznavnega početja, pa Paskova (1992) opredelitev koncepta oziroma njegove interpretacije kot komplementarnosti procesa in proizvoda – kot vrsto ali kombinacijo razlikovanj, opisovanj, interpretiranj, ki peljejo k razliki, opisu, interpretaciji (kot je vedenje, predstava, čustvo, misel itn.).

Vsi naštetni modeli razumevanja uporabljajo koncept razlike in spremembe kot temeljni gradnik porajanja sveta skozi njegovo razlikovanje, opisovanje in povezovanje razlikovanj v vzorce – skozi interpretiranje, ki se odvija na način rekurzivne krožnosti. Razlike, ki jih opazovalec opazi oziroma razlikuje, opiše, interpretira, ustvari, so mu za izhodišče pri sklepanju (interpretiranju) na zakonitost transformacije med enim in drugim opazovanim sistemom oziroma med enim in drugim stanjem opazovanega sistema (Ashby 1961: 9).

KONCEPT SPREMEMBE IN STABILNOSTI, SPREMEMBE PRVEGA IN DRUGEGA REDA

Po opisanem razumevanju koncepta razlike oziroma spremembe vsako naše spoznavno početje deluje skozi *razlikovanje* ter *primerjanje* in *kontrast* razlikovanih (opi-

sanih, interpretiranih) enot oziroma delov sistema našega opazovanja. Na podlagi številnih eksperimentov (področje tako imenovane eksperimentalne epistemologije) lahko opišemo svojo zaznavo kot kibernet-ski sistem, ki deluje na osnovi razlik, tako da ustvarja različne senzorne vtise (učinkovite razlike, kot so, na primer, slike na očesni mrežnici), ki vsi prispevajo k zaznavi stabilnega sveta. Oko, ki se ustali v določenem položaju (ni več nepretrgane proizvodnje različnih slik na mrežnici, gre torej za potencialne razlike, ki v prejemniku-interpretu ne vzbudijo razlike), ustavi zaznavo. Opisani proces je značilen za vsako spoznavanje, ki je funkcija spoznavalčevega razlikovanja in ki zastane, ko se razlikovanje pretrga (oziroma v spoznavalcu ne vzbudi razlike).

Navedeni opis lahko uporabimo kot analogijo vsaki interpretativni aktivnosti katerega koli interpreta, na primer svetovalca ali terapevta. Njegova oziroma njena interpretativnost se z nenehnimi novimi razlikovanji, novimi pogledi, opisi, interpretacijami razvija, spreminja in bogati, in narobe, razvoj interpretativne aktivnosti zastane, ko se svetovalec ali terapevt ustali v določeni interpretaciji, opisu, pogledu, razumevanju. To se zlahka zgodi, kadar strokovnjak privzame pogled določene teorije, ki je največkrat primer takega togega, nespremenljivega opisa dogajanja.

Watzlawick (1974) svojo razlago koncepta spremembe navezuje na nerazdružljivi komplementarni *koncept stabilnosti*, tako da uporabi teorijo skupin (Galois 1832) in teorijo logičnih tipov (Russell, Whitehead 1910).

V skladu s *teorijo skupin* lahko razumemo *povezovanje* naših razlikovanj oziroma razlikovanih enot v *skupine* kot osnovno sestavino naše zaznave in koncepta resničnosti (koncept resničnosti je izraz povezave kot dogovora vsaj dveh opazovalcev, da je nekaj resnično). Za povezavo oziroma kombinacijo katerih koli članov skupine velja, da je tudi sama član te skupine – na primer, v morju neskončnega števila valov je kombinacija dveh ali več valov samo še en val več. Teorija opisuje različne primere, kjer posamezna sprememba »znotraj« skupine

ne povzroči nobene razlike »v« skupini. Tako lahko, na primer, kombiniramo člane skupine v različnih zaporedjih, a rezultat kombinacije ostaja nespremenjen. Če je naš cilj kupiti več stvari v trgovini, bo rezultat našega nakupa enak ne glede na vrstni red kupovanja posameznih stvari. Prav tako velja, da kombinacija posameznega člana skupine s tako imenovanim identitetnim članom vselej proizvede prvega člana in tako vzdržuje njegovo identiteto. Identitetni član v skupini vsega, kar zavzema prostor, bi bila praznina – v povezavi s praznino vsaka stvar potrdi in ohrani svojo identiteto, ki je njena prostornina. In če kombiniramo člana skupine z njegovim nasprotjem, dobimo identitetnega člana – če stvari odvezemo njeno prostornino, ostane praznina, identitetni član vsega, kar zavzema prostor.

Temeljna predpostavka *teorije logičnih tipov* je *razlikovanje* skupine, ki jo imenuje *razred*, od njenih oziroma njegovih *članov*. V nasprotju s teorijo skupin velja po teoriji logičnih tipov pravilo, da razred ne more biti član samega sebe – v primeru, da to dopustimo, pride do *logičnih paradoksov* in nesmislov. Kako naj, na primer, izmerimo meter, ki je sam osnova vsemu merskemu sistemu (Watzlawick 1974: 7)? In kaj naj si mislimo o morda največkrat kot paradoks citirani izjavi Krečana, da vsi Krečani lažejo? Če je njegova izjava resnična, potem zanika svoje lastno sporočilo, in če je lažna, prav tako. Izjava, ki se nanaša, na primer, na populacijo nekega naroda, je v primerjavi z izjavo, ki se nanaša na posameznika tega naroda, različna ne le glede na referenčno točko količine, temveč tudi kvalitete, saj gre razlika na račun interakcije med posamezniki v narodu, ta pa je kvalitativno drugačna od zgolj njihovega seštejka (*op. cit.*: 6). Logičnim paradoksom in nesmisлом se izognemo le tako, da upoštevamo kvalitativno razliko med razredom in njegovim članom, kar pelje k oblikovanju hierarhije logičnih ravni razlikovanja (opisovanja, interpretiranja), pri čemer je vsaka naslednja raven izraz refleksije predhodne. Vsaka sprememba določene ravni razlikovanja (opisovanja, interpretiranja) tako vključuje naslednjo najvišjo raven, ki pomeni korak

izven dosedanjega okvira razlikovanja. V primeru, da sprememba ostaja v danem okviru razlikovanja, ne doprinese k njegovi kvalitativni spremembi, temveč ostaja na ravni razlik *znotraj*, s čimer posredno utrjuje in vzdržuje dani okvir.

Na podlagi obeh teorij lahko razvijemo koncept dveh redov spremembe, spremembe prvega in spremembe drugega reda. *Spremembe prvega reda* potekajo znotraj (na ravni članov) sistema, ki sam (raven razreda oziroma skupine) ostaja nespremenjen. *Spremembe drugega reda* (spremembe sprememb prvega reda) pa so take, da njihov pojav spremeni sam sistem in pomenijo korak izven danega sistema (Watzlawick 1974: 10). Skupine oziroma razredi so nespremenljivi samo na ravni sprememb prvega reda, o čemer zagonetno, a posrečeno govori francosko reklo *»bolj ko se spreminja, bolj ostaja enako«*, saj se »ono« nanaša zgolj na spremembe oziroma razlike med enim in drugim članom ali od enega do drugega člana, medtem ko kvaliteta razreda kot celote ostaja nespremenjena. Pojav spremembe drugega reda pa je tak, da spremeni sistem (skupino oziroma razred) kot celoto, saj gre za spremembo v sklopu pravil, ki določajo strukturo oziroma notranji red sistema. Watzlawick (*op. cit.*: 10) meni, da so stari Grki, z izjemo Heraklita, poznali le spremembe prvega reda. Heraklit je znan po svojih izjavah, kot sta, na primer: »Vse teče« in: »Vsa sprememba je protislovna; torej je protislovje sámo bistvo resničnosti«.

Teorija skupin in teorija logičnih tipov dopolnjujeta druga drugo, sta torej komplementarna opisa odnosov med skupino (razredom) in njenimi člani oziroma med sistemom in njegovimi deli ter med prehodom (spremembo) od enega sistema k drugemu oziroma od enega reda (konteksta, stanja) sistema k drugemu. Opisano razumevanje lahko dopolnimo z razumevanjem koncepta strukture in organizacije sistema biologov Maturana in Varela (1988).

Organizacija (Maturana, Varela 1988: 40-47) označuje tiste odnose, ki morajo obstajati med sestavinami (deli, člani) enote (skupine, razreda, sistema, organizma), da bi ta lahko obstajal oziroma bil član določene razreda. Razred »dreves« opredeljujejo

odnosi (med deli drevesa, na primer, koreninami, deblom, listi, cvetovi itn.), ki jih moram kot opazujoči, razlikujoči, opisujoči prepoznati, da jih lahko klasificiram, ne glede na to, ali je prepoznano drevo leseno, papirnato, železno, kamnito). Maturana (1987: 72) navaja kot preprost in vsakdanji primer (psihosocialne) organizacije »ime«, ki ga starši dajo svojemu otroku in s katerim ga kličejo vse življenje. V otroku je kljub njegovemu odraščanju in spreminjanju neka stalnica in ime se nanaša na to nespremenljivo, ki je organizacija (čeprav se lahko njena struktura spreminja, kot bomo videli v nadaljevanju). Vsako otrokovo spreminjanje (»bolj ko se spreminja«) prispeva k ohranjanju njegovega imena (»bolj ostaja enako«).

Struktura označuje sestavine (dele, člane) in njihove odnose, ki določajo, vzpostavljajo posamezno, konkretno enoto (sistem, organizem, skupino, razred) in uresničujejo njeno organizacijo. Sestavni deli (člani) enote (skupine, razreda, sistema) in njihovi odnosi se lahko spreminjajo in nadomeščajo z drugimi (na primer, kovinski s plastičnimi ali leseni s kamnitimi), dokler organizacija enote ostaja nespremenjena.

Menim, da je biološki opis Maturana in Varela zelo globalen, saj, strogo gledano, vsaka strukturna sprememba prvega reda vzdržuje biološko organizacijo – biološko preživetje – sistema, medtem ko je strukturna sprememba drugega reda tista, ki ogrozi obstoj biološke organizacije – biološko preživetje – sistema. Znotraj tega globalnega opisa lahko vpeljemo koncept psihosocialne strukture in organizacije sistema, kjer določene strukturne spremembe (spremembe prvega reda) vzdržujejo dano psihosocialno organizacijo, medtem ko nekatere strukturne spremembe (spremembe drugega reda) spremenijo dano psihosocialno organizacijo v drugo, ne da bi pri tem ogrozile biološko organizacijo sistema – tovrstne spremembe drugega reda omogočijo sistemu psihosocialno preživetje nekem drugem referenčnem okviru, kontekstu. Prav omenjeno področje sprememb je domena strokovno teoretskega jezika kibernetike psihosocialne

pomoči. V kontekstu psihosocialne organizacije si lahko kot strukturo predstavljamo člane kakšne terapevtske šole in odnose med njimi. Kakšna menjava članov in kolikšna sprememba njihovih medosebnih odnosov je sprejemljiva, da sistem še vedno ohrani organizacijo, po kateri je prepoznaven (in se prepoznava) kot predpostavljena terapevtska šola?

Iz povedanega je razvidno, da je matematični teoriji skupin, filozofski teoriji logičnih tipov in biološki teoriji kognicije skupno tudi razumevanje *spremembe* v soodvisnosti od *stabilnosti*, torej vzpostavljanja in ohranjanja stanja sistema.

Ko družinska terapevtka Papp (1983: 10) razmišlja o odnosu med spremembo in stabilnostjo, to metaforično opiše *kot dve strani istega kovanca* in citira Batesona: »Vso spremembo lahko razumemo kot trud ohraniti nekaj stalnosti in vsa stalnost se ohranja skozi spremembo.«

V skladu s svojo sistemsko naravnostjo opisuje Pappova terapevtov odnos do problema kot do dileme, ki jo je treba rešiti, saj sprememba kot odstranitev znaka problema (simptoma) iz sistema vsaj začasno povzroči njegovo neravnovesje, poruši njegovo poprejšnje, četudi nezadovoljivo uravnoteženost. Zanimariti ali spregledati omenjene posledice takega kritičnega procesa je po Keeneyu (1983) izraz »ekološke nevednosti«. Prav zato je tako pomembno razumeti spremembo v njeni soodvisnosti od stabilnosti in bi morali vsakokrat, ko smo osredotočeni predvsem na spremembo, obenem imeti v mislih in pripravljati okoliščine za njeno čimprejšnjo stabilizacijo. Pappova meni, da prav s tem, ko problem opredelimo kot dilemo (kot vprašanje razmerja med spremembo in stabilnostjo), dotlej nepovezani, v klienta umeščeni simptom problema povežemo s sistemom klientove interakcije, denimo, z družino.

Koncept ravnovesja sistema, konkretno družine, je vpeljal Jackson (po de Shazerju 1991: 19), ki je opazil številne znake (depresija, psihosomatski napadi ipd.), s katerimi so družine kaznovale psihiatrične paciente (svoje člane), ko se jim je stanje izboljšalo. Avtor je na podlagi svojih opazovanj to

vedenje družinskih članov in pacientovo »bolezen« opredelil kot »mehanizme homeostaze«, s katerimi je družinski sistem uravnaval svoje delovanje in ga vračal v dotedanje ravnotežje.

Spremembo drugega reda smo opredelili kot korak, prehod, premik ali preskok iz dosedanjega referenčnega okvira, reda ali konteksta (interpretiranja, opisovanja) sistema v njemu »višji« okvir, red, kontekst. Zato ni presenetljivo, da so praktični izrazi spremembe drugega reda videti nenavadni, paradoksní in pogosto nesmiselni, na kar opazovalec oziroma udeleženec interakcije navadno odgovori z zmedenostjo. Nastala konfuzija je znak kriznega obdobja z možnostjo ustvarjalnega prehoda v kontekst drugega rekurzivnega reda. V interakciji psihosocialne pomoči – Bateson (1972: 302) govori o terapevtski interakciji, vendar menim, da je njegov opis uporaben tudi za interakcijo psihosocialne pomoči, ki v nekem smislu zajema tako terapevtski kontekst pomoči kot razne druge kontekste – si lahko svetovalci ali terapevti skozi *razgovor* (Pask 1992) prizadeva *soočiti* klienta z *raznolikostjo* (v nasprotju z običajno zdravorazumsko samoumevnostjo) *temeljnih predpostavk* o sebi in svetu, in sicer tako, da uporabi neizogibno medsebojno interpretativno različnost (torej razliko med svojim in klientovim razlikovanjem, opisovanjem, interpretiranjem, razumevanjem, punktuiranjem dogodkov) kot izhodišče svetovalnega ali terapevtskega razgovora ter v nadaljevanju razvija koncept epistemološke različnosti v smeri novih konceptov in njihovih interpretacij, novega razumevanja, ravnanja (predvsem klienta, pa tudi svetovalca oziroma terapevta). K temu lahko pripomore tudi *soočenje* klienta s *protislovnostjo temeljnih predpostavk*, na katerih je utemeljeno njegovo (do)sedanje doživljanje in ravnanje, zaradi česar se je obrnil na svetovalca ali terapevta po pomoč. K učinkovitosti omenjenega soočenja veliko prispevajo najrazličnejši paradoksní prijemi svetovalca oziroma terapevta (kot, denimo, predpisovanje že obstoječega neučinkovitega reševanja problema ali nezaželene vedenjske simptomatike idr.), ki naredijo obstoječa protislovja razvidnejša

in tako pospešijo njihovo *razrešitev* na način preokvirjanja (*reframing*), postavljanja v drug, nov kontekst. Bateson (1972: 305-6) razmišlja o različnih možnostih razrešitve protislovij obstoječega okvira doživljanja in ravnanja, tako o psihotični rešitvi kot o rešitvi na način zrušenja nazaj v dosedanji kontekst, pa tudi o ustvarjalnejši rešitvi v smislu globalne ekološke ali estetske interakcije, v katero se kakor v nekakšno »oceansko občutenje« potopi posameznikovo doživetje osebnega jaza.

OBIČAJNE STRATEGIJE, KI SPROŽIJO SPREMEMBE PRVEGA REDA

VEČ ISTEGA

Ena od pogosto uporabljenih strategij ravnanja v problemski situaciji je metoda negativne povratne zveze, kjer si prizadevamo uravnavati okoliščine, tako da korigiramo odklone od želenega stanja. To navadno uredimo z vpeljavo dejavnika, nasprotnega dejavniku, ki je povzročil odklonsko vedenje. V tem smislu uporabimo spremembo za ponovno vzpostavljanje stanja, ki nam rabi kot merilo oziroma norma. Če po tej poti ne dosežemo pričakovanega rezultata, vztrajamo pri svojih poskusih, najpogosteje pa stopnujemo svoja prizadevanja v veri, da nam bo prej ali slej uspelo. Kadar, denimo, želimo izgubiti odvečno težo, se začnemo odrekati hrani. Če presodimo, da ima naš otrok šolske težave zaradi neprimernih prijateljev, mu prepovemo stike z njimi. Depresivnega očeta spodbujamo k dejavnosti, deloholično kolegico si prizadevamo zaustaviti in umiriti itn. Bolj ko država prepoveduje uporabo cigaret ali alkohola idr., bolj se razcveta dejavnost trgovanja s prepovedano drogo. Predvidena rešitev problema ne le ne razreši težave, temveč celo prispeva k njenemu ohranjanju, največkrat pa celo povečanju – tako »rešitev postane problem«.

Watzlawick (1974: 35-36) navaja značilen primer iz terapevtske prakse, kjer si mož in žena interpretirata vedenje drugega kot potrebno korekcije. Ženi se zdi, da je mož preveč zaprt vase in nedostopen, ohranja

zase svoje misli in ne obvešča žene o tem, kaj počne, kadar nista skupaj, itn. Da bi prišla do želenih podatkov, žena vzame možovo obnašanje pod drobnogled, tako da ga natančno opazuje, preverja idr., obnaša se po načelu »več istega«. Če mož meni, da je ženino vedenje preveč sumničavo, omeji svoje poročanje ženi, čeprav ne počne ničesar, kar bi bilo vredno ženinih sumničenj, vendar ji želi dati poduk, da ji ni treba prav vsega vedeti, spet torej »več istega«. Žena si možovo odtegnitev razlaga kot potrditev svojih temnih slutenj, zato odgovori s okrepljenim nezaupanjem in stopnjuje svoje prežanje na možovo obnašanje ter še bolj preverja njegovo početje, na kar se mož odzove se še večjim zapiranjem vase...

Ko si zakonca prizadevata rešiti problemsko situacijo, v kateri sta udeležena, dodatno stopnjujeta problematiko – njuna rešitev je postala problem, večji od izhodiščne situacije. V določenih okoliščinah se razvijejo problemi zgolj kot rezultat neučinkovitih poskusov spremeniti »obstoječo« (v smislu preverjeno in potrjeno) ali celo »neobstoječo« (v smislu nepreverjeno in nepotrjeno) težavo. Watzlawick (*op. cit.*: 36) za ponazoritev opisane situacije uporablja metaforo dveh jadralcev, jadralke in jadralca, ki si prizadevata vzdrževati ravnovesje jadrnice z nihanjem telesa, kar sproži nihanje jadrnice. Bolj ko se eden nagne na morje, bolj se mora nagniti tudi drugi, če naj jadrnica ohrani ravnotežje, pri tem pa bi bila najbolj mirna brez njunih prizadevanj.

Strategija reševanja problemske situacije z vpeljavo dejavnika njenega nasprotja in z vztrajanjem pri »več istega« (udeleženi v) sistemu zelo pogosto omogoča obvladovati motnjo na način spremembe prvega reda, velikokrat pa ne privede do želene spremembe. V tem primeru je potrebna sprememba same strukture (pravil, predpostavk, na primer v medosebnih odnosih udeležencev) sistema, torej, sprememba drugega reda. Takrat namreč poskus povzročiti spremembo prvega reda bodisi dodatno prispeva k problemu, ki ga želijo udeleženci rešiti, bodisi sam postane problem. Watzlawick (*op. cit.*: 38) v zvezi s tem razlikuje *koncept težave* in *koncept problema*,

tako da opredeli težavo kot nezaželeno stanje stvari, ki se ga je mogoče rešiti s spremembo prvega reda, ali pa sploh ni rešljivo in je treba znati živeti z njim (na primer, izguba drage osebe). Problem pa opredeli kot prepreko, voz, zaklenjeno ključavnico, ki se razvije in vzdržuje z napačnim ravnanjem s težavami.

POENOSTAVLJANJE PROBLEMA Z ZANIKANJEM, NEMOGOČO SPREMEMBO ALI NAPAKO V LOGIČNIH TIPIH

Običajne *strategije neučinkovitega ravnanja s težavami in problemi* so tudi znikanje problema, poskus nemogoče spremembe in napaka v logičnih tipih (*op. cit.*: 39). Pogosto si svoje razumevanje težavne situacije poenostavimo z *zanikanjem*, da je težava sploh težava in problem problem. Ko bi bila za razrešitev problemske situacije nujno potrebna določena akcija, se je ne lotimo. Po drugi strani si včasih prizadevamo doseči spremembo, ki *ni mogoča*, denimo, iz praktičnih razlogov, ali pa *težava*, ki naj bi jo rešili, sploh *ne obstaja*. Lotimo se akcije, ko je ne bi smelo biti. Nadalje, pogosto naredimo *napako v logični razvrstitvi* sprememb, potrebnih za razrešitev težavne situacije. Tako si prizadevamo za spremembo prvega reda, ko bi bila potrebna sprememba drugega reda, in narobe, poskušamo doseči spremembo drugega reda, ko bi bila ustrezna sprememba prvega reda. Kadar koli se lotimo akcije, storimo to na napačni ravni, v neprimernem redu, kontekstu. Na ta način po eni strani prispevamo k vzdrževanju ali celo povečanju obstoječe težave ali problema, po drugi strani pa celo k samemu njenemu nastanku, razvoju.

V vseh navedenih primerih gre za strategije, ki so izraz človekove *epistemologije trivializiranja netrivialnega* življenja. Ker nam rabijo za poenostavitev neulovljive kompleksnosti delovanja vsakega netrivialnega sistema, vključno z nami samimi in sistemi naših interakcij, imajo globok pomen za naše psihosocialno preživetje. S svojo nagnjenostjo k samoobnavljanju pa ne vzdržujejo le naše stabilne osebne resničnosti, marveč prispevajo k njenemu

ohranjanju tudi takrat, ko to ogroža naše psihosocialno preživetje. Takrat je odločilnega pomena naša sposobnost, da pripoznamo problematičnost situacije, v kateri se nahajamo, in se lotimo primerne akcije; ali da se vzdržimo akcije, ki zaradi nespremenljivosti težave ni ustrezna ali ni potrebna, ker ni nikakršne težave, ki naj bi jo reševali; ali da razvijamo akcije, ki sprožajo spremembe prvega reda, kadar so potrebne, in spremembe drugega reda, kadar to zahteva učinkovita rešitev problema (v ta primer sodi tudi način reševanja problema z vpeljavo dejavnika nasprotja, torej, po metodi »več istega«).

Omenjena ravnanja so usklajena s von Foersterjevim konstruktivističnim imperativom, *ravnati tako, da bomo povečali celotno število svojih izbir* (von Foerster 1984: 188). Pravo nasprotje temu je že opisana strategija reševanja problemske situacije na način »več istega«, ko udeleženci sistema svoje ravnanje zavijejo v zanko samoobnavljanja, ki proizvaja enako, ponovljivo, predvidljivo, trivialno vedenje, s katerim si neuspešno prizadevajo rešiti problem.

PARADOKSI

Vedenjski učinki paradoksa v človeški komunikaciji (prvi jih je sistematično proučeval Bateson, 1956, in vpeljal nov koncept »dvojne vezi«) se kažejo v tipu brezizhodne situacije, v kateri so sporočila strukturirana na način klasičnega logičnega paradoksa. Najpogosteje navajani primeri takega sporočila so: »Bodi spontan!« ali: »Moraš me imeti rad!« ali: »Bodi sproščen!« in podobno. Watzlawick (1974: 62) med drugim navaja primer matere, ki si za svojega sina želi, da bi bil sam željan učenja. Taka, torej paradokсна, so tudi vsa naša sporočila o navidezni svobodi sogovornikovega izbiranja odgovora. Kdo se ni kdaj znašel v situaciji, ko je svojemu otroku ali staršu ali sorojencu ali partnerju itn. ponudil (»vsilil«) serijo možnih odgovorov, potem pa pričakoval (»zahteval«), da se prostovoljno odloči za »kateri koli« odgovor, ki ga sam želi? Ta oblika komunikacije nam je

večinoma tako prišla pod kožo, da se sploh ne zavedamo vzorca, ki ga uporabljamo. V njem odseva struktura klasičnega logičnega paradoksa, ki izhaja iz neprimernega zamenjavanja dveh različnih logičnih redov oziroma tipov opisovanja, namreč, razreda (skupine, sistema) in njegovega posameznega člana (dela). Tako je, denimo, vsak akt prisile nezdržljiv z značilnostjo spontanega vedenja.

Watzlawick (*op. cit.*: 71-72) v tej zvezi razmišlja o prizadevanjih, da bi demokratizirali izobraževalni proces, kar je izkušnja vseh, ki smo v tem duhu odraščali ali bili kako drugače udeleženi v šolstvu (vsaj) zadnjih dveh desetletij. Kako lahko *demokratsko zahtevamo* od učencev, dijakov, študentov, da se bodo učili v smeri opredeljenih pedagoških ciljev? Rezultat takih učiteljskih prizadevanj, nezdržljivih s prostovoljno naravnostjo učencev, je nered, kaos – navadno smo govorili kar o anarhiji, ki je primer paradoksa, ustvarjenega v izobraževalnem kontekstu.

Prav v omenjeni kaotični, konfuzni značilnosti rezultata paradokсне komunikacije so raziskovalci in izvajalci psihosocialne pomoči (prvi so bili družinski terapevti) prepoznali kritični vmesni prostor za razvoj mogočih konstruktivnih odgovorov udeležencev (svetovalne ali terapevtske interakcije – zlasti klientskega sistema, pa tudi svetovalca ali terapevta) na dano problemsko situacijo. Za ta namen so razvili vrsto paradoksalnih postopkov, s katerimi želijo prispevati k oblikovanju kaotičnega, konfuznega, a potencialno »razrešujočega« konteksta za nastanek *spremembe drugega reda*, za učenje II po Batesonu, kolikor gre za prehod od nekontekstualnega h kontekstualnemu redu rešitve. Opisana raba paradoksa v svetovalni in terapevtski interakciji, interakciji psihosocialne pomoči, pa lahko sproži tudi *spremembo tretjega reda*, učenja III po Batesonu, če gre za epistemološko zamenjavo obstoječega konteksta reševanja problema z drugim, torej za spremembo celostnega sistema pravil, predpostavk, na katerih temelji posameznikovo doživljanje in ravnanje v situaciji problema in rešitve.

STRATEGIJE ZA POVZROČANJE SPREMEMB
DRUGEGA IN VIŠJEGA REDA

PREOKVIRJANJE

Spremembe drugega in višjega reda torej povezujemo s konceptom učenja drugega in višjega reda, s postavljanjem v kontekst in v nov kontekst, s preokvirjanjem. Watzlawick (*op. cit.*: 95) govori o *nežni umetnosti preokvirjanja*, kar opredeli kot prizadevanje »spremeniti konceptualni in/ali čustveni kontekst ali gledišče, v odnosu do katerega oseba doživi situacijo, in ga umestiti v drug okvir, ki ustreza 'dejstvom' te iste konkretne situacije enako dobro ali celo bolje in s tem spremeni njen celotni pomen«. Kar se kot rezultat preokvirjanja spremeni, torej ni situacija (ki ostaja nespremenjena), temveč pomen, ki ji ga oseba pripisuje (interpretacija), in s tem tudi posledice situacije. O tem je govoril že filozof Epiktet v prvem stoletju pred našim štetjem, ko je dejal: »Težav nam ne povzročajo stvari same, marveč mnenja, ki jih imamo o teh stvareh« (po Watzlawicku: 95).

Navadno se sprememba drugega reda sproži kot rezultat premestitve dosedanjega doživljanja »poskusov rešitve kot rešitve« (z gledišča spremembe prvega reda) k novemu doživetju »poskusov rešitve kot problema« (z gledišča spremembe drugega reda). V nasprotju z zdravorazumskim vtisom spremembe prvega reda zbuja sprememba drugega reda čuden, nepričakovan, begajoč, paradoksen, nezdravorazumski vtis. Ko uporabljamo postopke, ki sprožijo spremembo drugega reda, smo naravnani na vprašanje, *kako* sistem ali odnos med dvema sistemoma deluje, ne pa, *zakaj* je tako in *kaj* oziroma *kakšen* je dani sistem (*op. cit.*: 82-83).

S slednjim je primerljivo tudi značilno vprašanje kibernetike. Ashby (1961: 1) pojasnjuje razliko med kibernetiko in drugimi teorijami, ki so se, podobno kot kibernetika, razglašale za teorije o strojih. V kontekstu kibernetike se beseda *stroj* uporablja kot metafora za *sistem*. Von Foerster (1991: 6) razlaga: odkar je Turing, izumitelj znamenitega »Turingovega stroja«, vpeljal pojem stroja za svoj logično matematični

okvir, uporabljamo ta pojem tako za abstraktne in nežive sisteme kot tudi za sisteme živih organizmov. Von Foerster (1992: 5) opredeljuje koncept stroja kot »sklop pravil, po katerih se neka stanja stvari transformirajo v neka druga stanja stvari«. V tem pomenu uporablja pojem stroja tudi Ashby. Medtem ko so se ostale teorije ukvarjale z vprašanjem: »Kaj so opisovane stvari?« se kibernetika sprašuje: »Kaj počno?« – ne zanimajo je same stvari, temveč *načini obnašanja*. Kibernetika je torej po svojem bistvu funkcionalna in vedenjska. Opisana naravnost na *kako* namesto *zakaj* je učinkovita za opisovanje sistema ali odnosov med več sistemi, katerih struktura je tako kompleksna, da je bolj smiselno proučevati njihovo (medsebojno) delovanje kot pa njihovo temeljno naravo (osebnost...). V duhu kibernetične naravnosti se, denimo, sprašujemo, *kaj* se dogaja tukaj in zdaj, kar streže ohranjanju ponavljanja problema? In *kaj* lahko tukaj in zdaj storimo, da bi sprožili spremembo v smeri želenega razpleta problema?

Watzlawick (1974: 86) razlikuje ustrezno in neustrezno delovanje sistema na podlagi njegove sposobnosti oziroma nesposobnosti, da *sam ustvari spremembe*. V slednjem primeru je sistem ujet v že opisano »neskončno igro«, v kateri se koncept rešitve in poskusi njenega uresničenja sprevržejo v problem. Sposobnost tvorbe sprememb sicer ni omejena le na spremembe drugega reda, vendar se prav te najpogosteje izkažejo kot odločilne za učinkovito rešitev problema in preokvirjanje je postopek razvijanja sprememb drugega reda. Izraz *kibernetika spremembe* se kot koncept drugega reda, strogo gledano, nanaša na spremembo, ki se obrne k sebi, na spremembo spremembe. Pomembna je torej zmožnost sistema, da ustvari spremembe, ki učinkovito pripeljejo do zelene rešitve problemske situacije. Opisani kriterij funkcionalnosti sistema je pomemben za vsakega udeleženca (zlasti pa za strokovnjaka) v situaciji problema in njegove rešitve. Pomembno je znati razlikovati različne redove spremembe in soustvariti kontekst za spremembe tistega reda, ki je potreben za rešitev problema.

Milanska šola družinske terapije, znana po svojih tehnikah uporabe paradoksa, zagovarja koncept »pragmatične resnice« (po Pappovi 1983: 9) kot najbolj uporabne resnice oziroma tiste interpretacije (ki jo razvijeta terapevtski in klientski sistem, v tem primeru družina), »ki povezuje določene dogodke in vedenje na tak način, da omogoči družini narediti konstruktivne spremembe«.

Pri raziskovanju najprimernejše oblike omenjene pragmatične interpretacije se kot učinkovite vedno znova izkažejo metafore, analogije, zgodbe, šale. Kaže, da zagotovijo interpretu dovolj prostran referenčni okvir, nekakšen gestalt, znotraj katerega lahko v svojem lastnem jeziku poveže dotlej nepovezane ali drugače povezane dele v (novo) celoto.

V nadaljevanju procesa je enakovrednega pomena znati *ustaliti* nastale spremembe s spodbujanjem značilnega vedenja klientskega sistema, torej tistega mehanizma kognitivnega preračunavanja (interpretiranja), ki prispeva k (ponovnemu in vsakokratnemu) vzpostavljanju in vzdrževanju stabilne osebne resničnosti. Kot rečeno, sprememba in stabilnost pomenita komplementaren par – jin in jang – nerazdružljivih procesov-proizvodov našega doživljanja in ravnanja ter opisovanja stvari in dogodkov.

Zakaj je *preokvirjanje* tako učinkovito? Odgovoriti lahko poskusim z analogijo. Predstavljajmo si, da razlikujemo le rdečo in modro barvo. Svet torej »beremo« skoz ti barvi. Potem se naučimo razlikovati zeleno barvo in naša slika sveta postane tribarvna, bistveno različna od poprejšnje dvobarvne. In tudi če izgubimo sposobnost razlikovanja tretje, zelene barve, nam izkušnja njene zaznave za vselej obarva razumevanje sveta, ki nikdar več ne more biti povsem enako, kot je bilo, ko sta bili rdeča in modra naša edina izkušnja barve sveta. Podobne so posledice preokvirjanja. Ko se nam enkrat posreči videti, razumeti neko stvar, dogodek kot člana (del) nekega drugega, neobičajnega, alternativnega razreda (konteksta, okvira), ne moremo tako zlahka in samoumevno zdrsniti nazaj v poprejšnjo sliko resničnosti. Prav zato so že kratkotrajne in minimalne spremembe v posa-

meznikovi interpretaciji sebe in sveta tako dobrodošle in učinkovite.

Nigel (1966, po Watzlawicku 1974: 100) v svoji teoriji metaiger zagovarja *eksistencialistov aksiom*, po katerem se osvobodimo vezi svoje teorije in vzorcev vedenja, če nam jih uspe ozavestiti oziroma prepoznati, razlikovati kot take, namreč kot zase značilni okvir ali sistem predpostavk in pravil obnašanja.

SPLOŠNI VIDIKI IN STRATEGIJE

KIBERNETSKE UPORABE

KONCEPTA SPREMEMBE IN STABILNOSTI

V INTERAKCIJI PSIHOSOCIALNE POMOČI

Odločilni prispevek svetovalnega ali terapevtskega sistema v interakciji psihosocialne pomoči je v poprej opisanem smislu večkratno.

V prvi vrsti moramo znati soustvariti, spodbuditi *kontekst za razvoj in stabilizacijo sprememb* (največkrat sprememb drugega in višjega reda) v smeri zelenega razpleta problemske situacije, zaradi katere se je klientski sistem obrnil na nas po pomoč. Pravzaprav vsi v nadaljevanju naštetih vidiki in strategije kibernetike spremembe in stabilnosti prispevajo k delu na tej nalogi. V tem okviru je pomembna skupna opredelitev – dogovor obeh oziroma vseh udeleženi akterjev, kakšen je *želeni razplet problema* – zato govorimo o »udeleženih v problemu in rešitvi« ter o »k problemu in rešitvi naravnanim« svetovalnem ali terapevtskem delu (ob koncu sedemdesetih let je de Shazer pomembno prispeval k premiku v temeljni naravnosti terapije z usmerjenosti k problemu – ali, pozneje, k rešitvi problema – na usmerjenost k rešitvi). K soustvarjanju in vzdrževanju ugodnega konteksta psihosocialne pomoči prispevata strokovnjakovo dosledno *udejanjanje kibernetike (hermenevtične) epistemologije opazovanja in ravnanja ter uporaba Lüssijevih metodičnih načel sistemskega dela*: instrumentalne definicije problema, vsestranske koristnosti, kontakta, interpozicije, socialno ekološkega načela, maksimalnega aktiviranja naravnih socialnih mrež, pogajanja, sodelovanja in

paradoksnega odpiranja problema (Lüssi, 1990: 87-92).

Dalje, znati moramo biti odprti za *prekušanje reda spremembe*, potrebne za razrešitev problema, kar je zelo zahtevna naloga zaradi že omenjene nagnjenosti vsakega pogleda, načina punktuiranja, razumevanja, interpretiranja k samoobnavljanju in samopotrjevanju. V tem okviru je neprecenljive vrednosti klientov opis njegovih dosedanjih poskusov rešiti težavo, saj bo nam in njemu odstrl tako pogled na njegove *lastne vire* (po)moči za premagovanje težav, kot tudi njegove *neuspešne in/ali neučinkovite, paradoksne vzorce* reševanja problema. Prepoznane lastne vire (po)moči si bomo prizadevali podpreti in spodbuditi k uporabi, neuspešne in neučinkovite vzorce poskusov obvladovanja problema pa razorožiti in konstruktivno preusmeriti s postopki *preokvirjanja* (uporaba paradoksa, na primer predpisovanj simptoma, prestrukturiranje problema in rešitve v času in prostoru, pripovedovanje zgodb, pravljic, analogij, metafor, šal itn., vprašanje čudeža, smisla, izjeme idr.). Včasih bomo svojo hipotezo o primernem redu potrebne spremembe podelili in dogovorili skupaj s klientskim sistemom, včasih pa tudi ne (vsaj ne v tej zgodnji fazi), kar velja zlasti za uporabo paradoksa v svetovanju in terapiji, kjer igra presenečenje pomembno vlogo pri omogočanju spremembe drugega ali višjega reda. Ne pozabimo, kako pomembno je delo na *stabilizaciji vsakokratnih nastalih sprememb*.

V okviru raziskovanja in podpore klientovih virov (po)moči na način klientovega usposabljanja za njihovo uspešno in učinkovito uporabo lastnih virov (po)moči se vse bolj uveljavlja koncept *perspektive in leksikona moči* avtorja Salcebeya (1992) z naslednjimi postavkami: dodajanje moči (*empowerment*), včlanjenost, moč okrevanja, zdravljenje in celostnost, dialog in sodelovanje, odpoved neverjetju, Salomonova (1989) pa v okviru dodajanja moči govori o usposabljanju, povezovanju in kataliziranju (po Čačinovič Vogrinčič 1998: 19-22). Ob tem je pomembno vedno znova strateško vračati razgovor na osebno, konkretno, tukaj in zdaj (Kempler), usmerjati vprašanja

klientu od problema k rešitvi, od zakaj h kako, od preteklosti v prihodnost ali v sedanost za prihodnost z značilnim preokvirjajočim učinkom.

Dalje, na račun neizogibnega razvoja, spreminjanja vseh udeleženih v problemu in rešitvi — s tem mislim na nenehni interpretativni razvoj posameznika, na spremembe dogodkov in stvari skozi čas, na spremembe, ustvarjene skoz proces konkretne interakcije psihosocialne pomoči — je pomembno večkrat *preverjati dogovor* glede želenega razpleta problema in ga po potrebi opredeliti na novo. V tem je ključni pomen izraza *želeni razplet problema*, ki ga uporabljam v nasprotju z drugimi mogočimi formulacijami, kot je, denimo, »cilj«. Medtem ko metafora cilja implicira fiksno in jasno točko rešitve, h katere realizaciji stremimo, pa se želeni razplet problema nanaša bolj na vizijo smeri, h kateri se nagibamo, pri čemer se predstava odrešilnega razpleta prilagaja aktualnim okoliščinam in želim udeleženih akterjev v interakciji. Seveda pa je znotraj posamičnega dogovarjanja želenega razpleta problema pomembno, da ga skupaj s udeleženci interakcije opredelimo čimbolj nazorno in konkretno.

V kontekstu dogovarjanja želenega razpleta problema nam je lahko v pomoč in podpora rezultat vrste eksperimentov, tako imenovani *Rosenthalov učinek* (1966), s katerim je avtor označil razumevanje, po katerem stališča, pričakovanja, teorije, praktične izkušnje itn. eksperimentatorja, izvajalca intervjuja itn. — Watzlawick (1974) temu dodaja, na primer, terapevta — vplivajo na vedenje subjekta, tudi če niso nikdar eksplicitno opredeljeni. Opisano razumevanje je ena od temeljnih predpostavk kibernetike drugega reda, po kateri vsi deli celote, vsi udeleženi akterji v interakciji vzajemno vplivajo eden na druge s svojo neizogibno značilnostjo opazovanja, razlikovanja, interpretiranja, razumevanja, ravnanja. Odnos med njimi je krožen, kar pomeni, da ne vpliva le eksperimentator na subjekt, temveč tudi subjekt vpliva na eksperimentatorja. Odtod izhaja drugo ime za kibernetiko drugega reda, namreč, kibernetika opazujočih sistemov, model opazovanja, po katerem ima vsak udeleženi akter

v sistemu lastnost opazovalca, interpreta, in s tem »pristranskega« določevalca pomena vsemu, kar je predmet njegovega opazovanja.

Končno, v skladu z opredeljenim želenim razpletom problema oblikujemo *načrt* mogočih *korakov* za sprožanje ustreznih sprememb. V tej fazi je odločilnega pomena strokovnjakovo vztrajanje pri operacionalizaciji majhnih, uresničljivih korakov, o katerih se dogovori z drugimi udeleženi akterji, kot tudi njegovi paradoksnih manevri, s katerimi preseneti sodelujoče in katerih učinke uporabi kot izhodišče za načrtovanje in dogovarjanje nadaljnjih korakov. Z oblikovanjem in izvajanjem načrta, ki je podvržen spreminjanju, podobno kot to velja za opredeljeni želeni razplet problema, je nerazdružljivo povezana namerna in razvidna *uporaba povratnih informacij* vseh udeleženi akterjev glede napredovanja pri uresničevanju načrta za njegovo primerno korekcijo.

Čeprav lahko seznamu različnih splošnih vidikov uporabe kibernetike spremembe in stabilnosti dodamo še druge ključne vidike, se mi zdi potrebno poudariti vsaj še enega, tako samoumevno kibernetičnega, da ga lahko prav zato spregledamo. Gre za nenehno *preverjanje epistemoloških predpostavk* vseh udeleženi v interakciji psihosocialne pomoči, tako klientskega sistema kot strokovnjaka (ali sistema strokovnjakov), in v tem okviru tudi *predpostavk glede uresničitve želenega razpleta problema v času in prostoru*. S tem mislim na vprašanja, ki jih socialni delavec postavlja sebi in klientu. Na primer: »Kaj pričakujem (zase) od tega srečanja, razgovora in kaj od celote srečanj, razgovorov (s tem klientskim sistemom oziroma s tem socialnim delavcem)?« »Kaj je najmanj, kar bi se moralo v tem srečanju, razgovoru zgoditi, da bi imel občutek dobro opravljenega dela?« »Kaj od tega, kar sva (smo) v današnjem srečanju, razgovoru opravila (opravili), je v skladu s poprej opredeljenimi željami, vizijo razpleta problema?« In tako naprej. Tako preverjanje osebnih predpostavk – želja, pričakovanj, načina povezovanja dogodkov in stvari ipd. – prispeva k namerni in razvidni uporabi (in s tem utrditvi) povezave med

predpostavko (pričakovanjem) in njeno uresničitvijo, kar pomaga vsem udeleženi v problemu in rešitvi opredeliti uresničljive konkretne korake (v okviru tako ali drugače zarisane splošne vizije) razpleta problema in si zagotoviti vsakokratne kriterije ter (minimalne, a izvedljive) pogoje za njihovo izpolnitev.

Na podlagi povedanega lahko povzamemo (*op. cit.*: 113-114) še nekatere *splošne vidike in strategije* za sprožanje procesa spremembe v kontekstu psihosocialne pomoči. Omenili smo že, da v prizadevanju, povzročiti spremembo v smeri želenega razpleta problema, strateško ciljamo prav na *dotlej nameravano rešitev* (spomnimo se izreka, kako rešitev postane problem). Strategijo, s katero se namenimo lotiti doslej načrtovane rešitve, moramo znati *prevesti v klientov osebni jezik*, če naj se v njegovem referenčnem okviru doživljanja in ravnanja s problemom in rešitvijo razvijejo spremembe. Ko govorim o »prevajanju«, mislim na strokovnjakovo občutljivost in spretnost, da čimbolj uporabi (utilizira) klientov besednjak opisovanja, razlikovanja, interpretiranja, razumevanja. Sploh je *pridruževanje klientu* na način strateške uporabe njegovega osebnega (lokalnega) jezika razumevanja in ravnanja eden od ključnih vidikov vzpostavljanja in ohranjanja konteksta za uspešno in učinkovito psihosocialno pomoč. V tem okviru se kot primerna strategija dela kaže *vzpostavljanje neposrednega stika* s klientom, tako na način zrcaljenja njegovih telesnih gibov, glasu, izraza obraza, kretenj, dihanja itn. kot na način usklajevanja s primarnim zaznavnim načinom in zaznavno taktiko klienta prek uporabe njegovih zaznavnih metafor (Brooks 1996). Kot primerna splošna strategija za sprožanje spremembe v klientovem načinu udeležbe v problemu in rešitvi se vedno znova izkazuje *strategija paradoksa*, ki torej ne igra le pomembne vloge pri oblikovanju problema, temveč tudi pri njegovi rešitvi.

Znotraj tako ustvarjenega konteksta interakcije psihosocialne pomoči se izkazuje kot uspešna in učinkovita *uporaba kibernetične opredelitve in metode razgovora* (Pask 1992), ki je metodološko tako

zasnovana, da vključuje mnoge navedene splošne vidike in strategije kibernetike spremembe in stabilnosti, saj jo označujejo hermenevtični epistemološki pristop, poudarek na preverjanju razumevanja (konceptov, predpostavk) in ravnanja vseh udeležencev razgovora, razvidna raba povratnih informacij, spodbuda in podpora rekurzivnemu razvijanju razumevanja (konceptov, predpostavk) in ravnanju pri oblikovanju dogovorov in proizvodnji novih interpretacij in ravnanj v smeri želenega razpleta problema – slednje vključuje razvoj klientovega koncepta lastnih virov moči, različne vidike preokvirjanja, preskušanje reda spremembe, potrebne za rešitev problema in stabiliziranje nastalih sprememb, oblikovanje načrta uresničljivih korakov itn.

V tabeli 1 so kratko prikazani opisani splošni vidiki in strategije kibernetike spremembe in stabilnosti, ki bi jih lahko po-

imenovali tudi *soustvarjanje ugodnega konteksta za razvoj in stabilizacijo sprememb v smeri želenega razpleta problema* (Čačinovič Vogrinčič, Šugman Bohinc 1999),

Od začetkov svojega raziskovanja kibernetike psihosocialne pomoči (enako velja za področji učenja in organizacije) se srečujem z enim od temeljnih opozoril, namreč tem, da biti kibernetiki pomeni znati in biti pripravljen reči *ne* svojim dosedanjim vzorcem razumevanja in ravnanja, zagovarjati stališče, da ni zakonitosti, ki bi na podlagi sistemovega vedenja v preteklosti ali sedanjosti z gotovostjo napovedovala njegovo obnašanje v prihodnosti. Ali, z Wittgensteinovimi (1976: 97) besedami: »Na prihodnje dogodke ne moremo sklepati iz sedanjih. Vera v vzročno zvezo je praznoverje.«

Keeney (1985: 171) pa govori o velikem pomenu napake za kibernetiko razume-

Tabela 1: Splošni vidiki in strategije kibernetike spremembe in stabilnosti v interakciji psihosocialne pomoči

- udejanjanje kibernetike (hermenevtične) epistemologije opazovanja in ravnanja
- skupno dogovarjanje želenega razpleta problema
- preverjanje epistemoloških predpostavk klienta in svetovalca, terapevta
- pridruževanje klientu
 - uporaba klientovega osebnega jezika razumevanja in ravnanja (utilizacija) na način, ki bo podpiral in pospešil njegovo samouravnavanje
 - vzpostavljane neposrednega stika s klientom z zrcaljenjem telesnih gibov, glasu, izraza obraza, kretenj, dihanja klienta in z usklajevanjem s primarnim zaznavnim načinom in zaznavno taktiko klienta prek uporabe njegovih zaznavnih metafor
- uporaba metodičnih načel systemskega socialnega dela
- odprtost za preizkušanje reda spremembe, potrebne za rešitev problema
- prispevanje k temu, da klientski sistem dobi več moči, uporaba (utilizacija) klientovih lastnih virov (po)moči – perspektiva, leksikon moči
- preokvirjanje klientovih neučinkovitih (paradoksalnih) vzorcev reševanja problema
 - osebno, konkretno, tukaj in zdaj
 - od zakaj h kako, od problema k rešitvi, od preteklosti v prihodnost
 - uporaba paradoksa (predpisovanje simptoma itn.)
 - prestrukturiranje problema in rešitve v času in prostoru
 - pripovedovanje zgodb, pravljic, analogij, metafor, šal ipd.
 - vprašanje čudeža, vprašanje smisla, vprašanje izjeme ipd.
- oblikovanje načrta uresničljivih (majhnih) korakov za sprožanje ustreznih sprememb
- prispevanje k stabilizaciji nastalih sprememb
- razvidna uporaba povratnih informacij vseh udeležencev v problemu in rešitvi
 - večkratno preverjanje dogovora glede želenega razpleta problema in njegovega dosedanjega uresničevanja (jačanje, pohvale, spodbude)
- uresničevanje kibernetike opredelitve in metode razgovora (Pask)

vanje delovanja sistemov: »Osnova kibernet-ske samokorekcije izhaja iz ustvarjanja napa-ke oziroma razlike, ki omogoča spre-membo prihodnjega vedenja.«

Zagovarjati opisano stališče pomeni razumeti vsak sistem kot netrivialni »stroj« – čeprav smo obsojeni na zavzemanje hipote-vez, s pomočjo katerih si razlagamo stvari in dogodke na način, ki neizogibno trivialisira njihovo netrivialnost, je pomembno, da svojih hipotez ne zamenjujemo za »res-nico«. Von Foerster priporoča, naj damo svoji domiselnosti in domišljiji svobodo ustvarjanja povezav na tak način, da bomo bogatili kompleksnost svojega opažanja in razumevanja, povečevali celotno število svojih izbir. Ashby zagovarja zakon *potrebne raznolikosti* (1956), denimo, svetovalnega ali terapevtskega sistema, ki lahko le z raznolikostjo odgovori na raznolikost v njegovem okolju, v kontekstu psihosocialne pomoči – svetovanja, terapije.

Ko Keeney (1985) govori o osnovnih veščinah, ki jih potrebuje učinkovit terapevtski sistem, omenja dve, obe vezani na omenjeni Ashbyjev zakon potrebne raznolikosti: *spodobnost varirati lastno vedenje*, kar pomeni zmožnost čimbolj raznolikih dejanj in odgovorov, ter *spodobnost razlikovati in uporabiti učinke svojega vedenja za usmerjanje svojega nadaljnjega vedenja* (še en primer rekurzivnega razvoja procesov in njihovih proizvodov torej). Avtor primerja prvo veščino z motoriko, drugo pa s sensoriko in poudarja, da o kibernet-skem sistemu govorimo, kadar je odnos med motoriko in sensoriko (med intervencijo in diagnozo) rekurzivno organi-ziran, kar so po njegovem mnenju tri temeljne sestavine samokorekcije (problema-tičnega) sistema. Keeney (*op. cit.*: 172) trdi za terapevtski sistem: »Kibernetički terapevt je vedno praktik, teoretik in raziskovalec. Da bi bil terapevt učinkovit, mora biti sposoben konstruirati modele, jih zapakirati kot intervencije in razločiti, kaj se dogaja.«

Omenjena raznolikost, s katero strokovnjak odgovarja na raznolikost klientskega sistema (supervizanta) v interakciji psihosocialne pomoči (v interakciji supervizije), se nanaša na njegovo sposobnost razliko-

vanja, ki smo jo v uvodu prispevka opredelili kot temelj vsakega posameznikovega opazovanja, opisovanja, interpretiranja, razumevanja, ravnanja. Razvijanje novih razlik je učenje. Učimo se osebnega jezika razumevanja našega klienta, supervizanta, učimo se razumeti njegovo razumevanje. Rezultat omenjenega procesa učenja so neizogibne razlike v našem lastnem razumevanju, pa tudi v razumevanju našega so-govornika. Razvijajoče se razlike lahko v precejšnji meri strokovno naravnavamo v smeri dogovorjenega zelenega razpleta problema. Natančna smer, obseg, razvidnost, posledice, detajli itn. sproženih sprememb pa ostajajo tisti vidik netrivialnosti človeka in življenja, ki ga ob sicer nujni trivializaciji puščamo odprtega in nedotaknjena, pri-pravljeni zgolj za novo in nepričakovano.

Kibernetiko spremembe in stabilnosti v različnih psihosocialnih interakcijah razumem kot *ples* človekovih trivialnih prizadevanj, da bi si pojasnil netrivialno, v neraz-družljivem paru z njegovo prepustnostjo, da del svojih življenjsko pomembnih pri-zadevanj pušča odprt za neulovljivo, nez-nano, nerazlikovano, netrivialno. Opisana dvojna naravnost poveže njene udele-žence na način, ki daje bolj ustaljenim, k dogovoru usmerjenim odnosom pridih eksperimentalnega, novo porajajočega, zelo ustvarjalnega vzdušja onstran običajne človeške (samo)naravnosti.

Opombi

¹ Zaradi enostavnejšega zapisa sem za samostalnike, kot so svetovalec in svetovalka, terapevt in terapevtka, strokovnjak in strokovnjakinja, socialni delavec in delavka, klient in klientka, uporabila moški spol.

² Bateson (1980: 108-111) pojasnjuje, da zanj beseda *dražljaj* označuje člana razreda informacije, ki vstopa skozi čutilo.

Literatura

- R. ASHBY (1961), *An Introduction to Cybernetics*. London: Chapman and Hall Ltd.
- G. BARNES (1994), *Justice, Love and Wisdom*. Zagreb: Medicinska naklada.
- G. BATESON (1990), *Steps to an Ecology of Mind*. New York: Ballantine Books.
- M. BROOKS (1996). Zbližanje in ujemanje. Kranj: Ganeš.
- G. ČAČINOVIČ VOGRINČIČ, B. STRITH, L. ŠUGMAN BOHINC (1998), *Evalvacija socialnega dela na centrih za socialno delo: Poročilo o raziskavi*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- G. ČAČINOVIČ VOGRINČIČ, L. ŠUGMAN BOHINC (1999), *Učinkovitost razgovora v socialnem delu z družino (v interakciji psihosocialne pomoči): Poročilo o raziskavi*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- P. LÜSSI (1990). Sistemski nauk o socialnem delu. *Socialno delo* 29, 1-3: 81-94.
- B. P. KEENEY (1985), *Aesthetics of Change*. New York, London: The Guilford Press.
- H. R. MATURANA (1987), Everything is said by an observer. V: W. I. THOMPSON (ur.), *Gaia – A Way of Knowing (Political Implications of the New Biology)*. Lindisfarne Press (65-82).
- H. R. MATURANA, F. J. VARELA (1988), *The Tree of Knowledge. The Biological Roots of Human Understanding*. Boston, London: New Science Library, Shamballa Publications, Inc.
- P. PAPP (1983), *The Process of Change*. New York, London: The Guilford Press.
- G. PASK (1992), *Interactions of Actors Theory*. Amsterdam: Universiteit Amsterdam.
- D. SALEEBY (1992), *The strength perspective in social work practice*. New York, London: Longman.
- S. DE SHAZER (1991), *Putting Difference to Work*. New York, London: W. W. Norton & Company.

- M. SNOJ (1997), *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- G. SPENCER-BROWN (1971), *Laws of Form*. London: George Allen and Unwin.
- L. ŠUGMAN BOHINC (1996), *Razgovor o razgovoru: Od spoznavanja spoznavanja k razumevanju razumevanja v jeziku kibernetike drugega reda*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (magistrsko delo).
- (1998), Epistemologija socialnega dela II. *Socialno delo* 37, 6: 417-440.
- H. VON FOERSTER (1984), Disorder/order: Discovery or invention? V: P. LIVINGSTON (ur.), *Disorder and Order*. Saratoga: Anma Libri (177-189).
- (1991), Through the eyes of the other. V: F. STEINER (ur.), *Research and Reflexivity*. London: Sage Publications (63-75).
- (1992), Lethology, a theory of learning and knowing, vis-à-vis undeterminables, undecidables, unknowables. V: K. HOOPER WOOLSEY (ur.), *Full Spectrum Learning*. Cupertino: Apple Multimedia Lab (88-109).
- P. WATZLAWICK, J. H. WEAKLAND, R. FISCH (1974), *Change: Principles of Problem Formation and Problem Resolution*. New York, London: W. W. Norton and Co.
- L. WITTGENSTEIN (1976), *Logično filozofski traktat*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Janez Balkovec

FINANČNO-ŽIVLJENJSKI PROCES ORGANIZIRANJA OSEBNE SOCIALNE VARNOSTI

SOCIALNA VARNOST ALI OSEBNO PREMOŽENJE

Državljeni imajo pod pogoji, določenimi z zakonom, pravico do socialne varnosti. Država ureja obvezno zdravstveno, pokojninsko, invalidsko in drugo socialno zavarovanje ter skrbi za njihovo delovanje (Ustava Republike Slovenije, 50. člen). Kakor koli gledamo, pa ne moremo mimo dveh pomembnih dejstev:

1. Država vse bolj prelaga breme socialne varnosti na državljane oziroma družine. Posredniki pri tem pa so finančne institucije, kot so banke, zavarovalnice, družbe za upravljanje ipd.

2. Socialna varnost je vedno pogojena z denarnimi sredstvi. Socialno ogroženim lahko pomagamo samo, če imamo denarna oziroma materialna sredstva. Namenoma smo se ogradili od sočustvovanja in srčne kulture, ker sta lahko samo spremljevalca finančne socialne pomoči.

Na prelomu tisočletja se v celotni Evropi, sploh tranzicijski, srečujemo z omajanimi socialnimi sistemi. Povsod je problem v premajhnih in nezadostnih sredstvih za socialno pomoč. Na nasprotnem koncu pa se srečujemo s podjetji, družbami in konzorciji, ki za delničarje oziroma lastnike ustvarjajo milijonske dobičke. Med obema je država, ki poskuša z ustavo, zakoni, podzakonskimi akti in podobnim urejati človekovo, državljanovo socialno varnost.

Osnovne socialne pravice, ki jih državljani pridobivamo iz naslova zaposlitve pri delodajalcu ali samostojnega opravljanja dejavnosti, so znane in naj bi zagotavljale preživetje danes in na starejša leta. Vendar

se moramo vprašati, zakaj potem veliki pomisleki in kritike te varnosti v Evropi.

V Nemčiji nekaj sto tisoč ovdovelih in invalidov živi na robu eksistenčnega minimuma, čeprav so bili prej redno zaposleni in so imeli sklenjeno dodatno zavarovanje; niso pa imeli pravilne zaščite svojega dohodka ob izpadu delovne sposobnosti (Meyer 1991: 11).

Kljub očitni preskrbi zase se ljudje v tem času še vedno sprašujejo, zakaj imajo premalo denarja. Nekateri se nič več ne čudijo, ampak kritizirajo – šefa, ker jih ne plačuje bolje, sindikat, ker ne zahteva več, državo, ker premalo poskrbi zanje, da bi vsak dobil več. »Več« je postala parola napredka. Več prihodkov, večja blaginja, večja socialna varnost, več prostega časa in več življenjskih kvalitet (Knapp 1976: 7), so že pred dvajsetimi leti ugotavljali v Nemčiji. Podobno lahko rečemo danes tudi za Slovenijo.

Resnično se lahko vprašamo, kaj sploh je socialna varnost, kako organizirati osebno varnost. Osnovno socialno varnost gradimo z naslova zaposlitve oziroma opravljanja samostojne dejavnosti. Poleg tega pa je treba poskrbeti za dodatno socialno varnost prek bank, zavarovalnic, družb za upravljanje oziroma drugače.

V celoti gre za organiziranje osebnega oziroma družinskega premoženja. Socialna varnost je del našega premoženja, hkrati pa je odvisni dejavnik pri graditvi in organiziranju ostalih premoženjskih komponent, ki so po našem mnenju še vedno predmet socialne varnosti.

Prav tako pa vemo, da za nakup vseh dobrin potrebujemo denar. Dobrine, kot so avto, potovanja, vikend, počitnice, oblačila

in podobno niso predmet osnovne socialne varnosti, so pa nujno potrebne v normalnem življenju. Postavlja se vprašanje, kako za svoj denar dobiti, kupiti več.

ELEMENTI SOCIALNE VARNOSTI

Premoženje v širšem smislu pomeni vse, kar imamo in s čimer prosto razpolagamo. Naše premoženje pa ni samo denar, ampak tudi zdravje, znanje, čas, svoboda in podobno. V ožjem pomenu se bomo osredotočili na osnovno socialno varnost, to je na tisto osnovno premoženje, ki bi ga moral ustvariti vsak delovno sposoben in aktiven posameznik v normalno razvitem gospodarstvu.

Premoženje lahko razdelimo na elemente osnovne socialne varnosti in dodatno premoženje. Osebni ali družinski kapital pomeni najvišjo možno obliko socialne varnosti.

ELEMENTI OSNOVNE SOCIALNE VARNOSTI

- Zaščititi izpad delovne sposobnosti. Gre za primer invalidnosti, ki lahko ob nastanku pahne posameznika skupaj z družino na dno socialne lestvice.

- Zaščita družinskih članov. Gre za primer smrti enega ali obeh hraniteljev družine, ki lahko postavi otroke in partnerja na socialno šibke temelje.

- Poskrbeti za nepremičnino. Gre za lastno stanovanje in ne življenje v umetnem standardu (plačujemo najemnino). Živeti v najemnini pomeni eno od največjih finančnih napak v življenju, ki nas lahko pripelje na socialni rob.

- Poskrbeti za šolanje otrok. Gre za to, da pripravimo finančna sredstva, ki bodo otroku omogočila načrtovano šolanje. Tako se starši odresejo tveganj izpada dohodkov v času otrokovega izobraževanja.

- Poskrbeti za dodatno pokojnino oziroma rento. Ob upokojitvi pride do padca standarda, kar je logično, ker so osnovne pokojnine nižje od osebnih dohodkov, poleg tega tudi ni stimulatvinih dodatkov.

- Ohraniti osnovni standard. Predmeti in naprave, ki jih imamo v lasti, imajo

omejeno dobo trajanja. Če želimo čez leta nadomestiti predmet ali napravo z novo, potrebujemo sredstva (npr. avto, pohoštvo, kritina, dvigalo...).

- Finančna varnost in stabilnost: Gre za likvidni znesek denarja, ki nam daje občutek varnosti. Vemo, da se nam v življenju zgodijo srečni in nesrečni dogodki, kjer nujno potrebujemo finančna sredstva.

DODATNO PREMOŽENJE

Zasledimo dve vrsti dodatnega premoženja:

- Naložbeni kapital. Gre za dodatno premoženje, ki ga namensko investiramo, da ustvarimo še več premoženja. Naložbe v vrednostne papirje, nepremičnine, zlato, diamante...

- Hobi kapital. Gre za dodatno premoženje, ki ga kdo ustvarja s hobijem, ki ga goji. Razne manj ali bolj dragocene zbirke, umetnine, orožje, starine...

Namenoma smo izpustili investiranje v lastno podjetje, ker to ni predmet osebnega premoženja, ampak je samo orodje, s katerim lahko ustvarimo lastno premoženje. Mnogo podjetnikov, sploh manjših, meni, da je premoženje lastnega podjetja njihovo osebno premoženje.

KRATEK OPIS POLOŽAJA

Če potegnemo vzporednice med podjetji in posamezniki (družinami), hitro ugotovimo, da imajo dobra podjetja aktiven inteligentni menedžment, ki vodi in upravlja premoženje podjetja, hkrati pa dopolnjuje svoje aktivnosti z aktivnostmi zunanjih svetovalcev za različna specialistična področja. V nasprotju s podjetji pa nekateri posamezniki tako pomembno področje, kot je lastno premoženje, prepuščajo svojemu znanju in izkušnjam. V razvitem svetu obstajajo izobraženi in izkušeni svetovalci za osebno premoženje, ki svetujejo, kaj je osebno premoženje in kako upravljati z njim (Balkovec 1999: 2).

Osnovna prednost takega svetovanja je kompleksen pregled človekove (družinske) življenjske situacije in široko večstransko

svetovanje za različne finančne produkte. Svetovalec za osebno premoženje svetuje finančne produkte različnih finančnih družb, ki so si med seboj v konfliktu interesov.

Obdobje socializma je pri naših državljanih izbrisalo skrb za osnovno socialno varnost, kar je razumljivo iz dveh bistvenih razlogov:

- za osnovno socialno varnost je poskrbela država, tako rekoč od zibelke do krste;
- ni bilo zakonskih možnosti za ustvarjanje produktivnega kapitala.

Praktično zasledimo enake probleme v vsem vzhodnoevropskem prostoru. Poleg tega pa se je v dobi sprememb pojavilo veliko potrošniških želja; novi avtomobili, potovanja, dvig standarda in podobno. Nikjer tudi ne zaznamo tako močne želje po hitrem bogatenju kot v teh državah. Ta želja je mnoge pripeljala v špekulativne vode naložb, kjer so hitro zapravili svoj denar. Nekateri pa so se odpravili tudi na nezakonita pota pridobivanja denarja.

Posamezniki oziroma družine imajo sklenjena dodatna osebna življenjska zavarovanja, varčujejo v bankah in zavarovalnicah. Investirajo sredstva s pomočjo družb za upravljanje, borzno posredniških hiš, nepremičninskih agencij in raznih drugih podjetij, ki obljublajo donose oziroma obresti. Zastavlja se kar nekaj vprašanj, kako se optimalno pravilno zavarovati, kje in kako varčevati, zakaj se je treba zavarovati, zakaj varčevati...

Osnovne socialne varnosti in osebne premoženja ne moremo obravnavati po posameznih elementih, ampak mora biti prijem v sicer skupnem problemu individualen, poiskati mora enostavne in celostne rešitve. Upoštevati moramo dinamiko, ki nastaja skozi življenje.

ZAŠČITITI IZPAD DELOVNE SPOSOBNOSTI

Delovna sposobnost oziroma zmožnost izvira iz temeljne pravice do dela. Delovno sposobnost lahko trajno ali začasno izgubimo. Do trajne izgube pride v primeru nezgodne ali bolezenske invalidnosti, do začasne pa zaradi krajše bolezni ali manjše

nezgode. V obeh primerih se nam zmanjšajo prihodki, lahko celo tako padejo, da je ogrožena naša eksistenca.

Na socialni vidik vpliva le trajna izguba delovne sposobnosti, invalidnost, kjer imamo potem nižje mesečne prihodke, osnovne stroške pa nič manjše kot prej. Nastane lahko problem pokrivanja osnovnih človekovih stroškov, še zlasti, če gre za družino z nepreskrbljenimi otroci.

Kakšni so statistični podatki (Statistični Urad RS 2000)? Za leto 1998 kažejo, da od 461.910 upravičencev do pokojnine dobiva invalidsko pokojnino 98.644 oseb, kar je 21,36%. To je zelo visok odstotek v primerjavi z ostalimi evropskimi državami. Povprečna invalidska pokojnina je znašala 57.349,32 SIT.

Če je osebni dohodek zaposlenega znašal 100.000 SIT ali več, ima ob nastanku invalidnosti le še dobrih 57% dohodkov, kar resno ogrozi njegovo socialno varnost. Zastavlja se vprašanje, kako zaščititi delovno sposobnost.

Delovno sposobnost je treba zaščititi prek nezgodnega zavarovanja pri zavarovalnici, tako da v primeru nastanka invalidnega primera zavarovalnica izplača odškodnino. Znesek odškodnine pa je treba kapitalsko naložiti, tako da nam donosi iz kapitala zagotavljajo iste ali malo višje dohodke, kakor če bi bili normalno delovno sposobni.

Ravno tako je treba zaščititi krajše izpade dohodka. To je manj pomembno za zaposlene, ker v bolniškem staležu dobijo 70-100% nadomestila osebnega dohodka. Bolj pomembno pa je za samostojne podjetnike in tiste, ki so odvisni samo od lastnega dela in nimajo pravice do nadomestil (samostojni umetniki, inovatorji, kulturni delavci in podobni). Krajše izpade dohodka lahko krijemo z dnevnimi in bolniškimi odščinami pri zavarovalnicah ali prek kapitalskih naložb, kar je veliko bolje.

Zavarovalno vsoto je treba prilagoditi življenjskemu in materialnemu položaju posameznika oziroma družine. Pri osebnem zavarovanju moramo izhajati iz denarne izgube v primeru smrti partnerja. Opažanje, ki velja tudi za nezgodno zavarovanje, bomo predstavili v naslednji točki.

ZAŠČITA DRUŽINE OZIROMA DRUŽINSKIH ČLANOV

Družina kot osnovna družbena celica potrebuje za normalno delovanje dohodka. Te dohodke navadno zagotavljajo starši. V primeru smrti enega ali obeh zakoncev pa lahko nastane problem preživetja zakonskega partnerja in otrok, ki jih je pokojnik preživljal, pa še koga, ki je bil odvisen od pokojnikovih dohodkov. Pri zaščiti družine moramo minimalno poskrbeti, da izpad dohodka ne ogrozi eksistence. Družine z majhnimi otroki potrebujejo višjo zaščito kot družine s starejšimi ali odraslimi otroki. Krediti povečujejo potrebo po zaščiti, produktiven kapital pa zmanjšuje potrebo po zaščiti.

Kakšni so statistični podatki? V Sloveniji je bilo v letu 1998 od 461.910 skupnih pokojnin 87.695 družinskih pokojnin. Družinska pokojnina je pokojnina po umrlem staršu ali zakonskem partnerju. Ta delež pokojnin je 18,99%.

Po podatkih za leto 1998 lahko iz Letopisa RS izračunamo, da je znašala povprečna družinska pokojnina z varstvenim dodatkom 48.633,52 SIT.

Če je eden od zakoncev prejemal mesečni dohodek 100.000 SIT, v primeru smrti pa se dohodek zmanjša na 48%, vidimo, da lahko pride do resnih finančnih problemov, in preživeli partner ne more poskrbeti oziroma težje poskrbi zase in za otroke, sploh če so ti še majhni.

Pravilno zaščito dosežemo z rizičnim življenjskim zavarovanjem. V primeru smrti zavarovalnica izplača dedičem odškodnino, ki jo je treba produktivno kapitalsko naložiti. Donosi iz kapitala morajo pokrivati razliko dohodkov. Glede na različne družinske situacije ne moremo govoriti o enotnem paketu zavarovanja, ampak je treba primere obravnavati individualno.

Opozoriti je treba, da klasično življenjsko zavarovanje ponuja dve komponenti, zavarovanje in varčevanje. Zavarovalno vso to je treba izračunati glede na življenjski in materialni položaj družine. Velikokrat se izkaže, da so družine premalo ali preveč zavarovane, kar je posledica neetičnega svetovanja zavarovalnega zastopnika. Var-

čevalna komponenta klasičnih življenjskih zavarovanj ne pokriva niti rasti inflacije (donosi okoli 4% letno). Zato se vse bolj uveljavljajo življenjska zavarovanja z prevzemom tveganja naložbe, kjer zavarovalnica v zavarovančevem imenu investira na trg kapitala. Nova slovenska zavarovalna zakonodaja omogoča naložbe oziroma investiranje tudi v vzajemne sklade, ki so se v preteklosti izkazali kot varna in donosna naložba.

Osnovni element socialne varnosti je torej zavarovanje; tu se pojavljajo osebna zavarovanja (življenjska zavarovanja, rentna zavarovanja, nezgodna zavarovanja, zdravstvena zavarovanja...). Pri marketinških osnovah trženja pa mnogi avtorji navajajo, da gre tu za abstraktno blago, ki ga zastopnik prodaja morebitnemu zavarovancu.

V slovenskem prostoru smo zaznali, da zavarovanci največkrat vedo:

- pri kateri (katerih) zavarovalnici(ah) so zavarovani,
- koliko je mesečna premija, koliko plačajo zavarovanje,
- da so zavarovani za primer smrti in dodatno nezgodno zavarovani,
- približno dobo zavarovanja,
- kdo jim je sklenil zavarovanje,
- da enkrat letno dobijo obvestilo zavarovalnice,
- do plačujejo zavarovanje osebno ali prek podjetja, trajnika...

Mnogi pa se zamislijo, ko se vprašajo:

- Koliko zavarovanja sploh potrebujem?
- Kolikšna je ustrezna doba zavarovanja?
- Poznam točne zavarovalne pogoje?
- Poznam podobne, sorodne zavarovalne ponudbe?
- Kakšne rizike mi zavarovanje krije?
- Ali sem tudi vsiljeno zavarovan?
- Koliko bom privarčeval v zavarovalni dobi?

• Lahko nemoteno preuredim svoje zavarovanje?

Navedeni opaženi problemi so posledica:

- prodaje zastopnikov, ki so plačani od sklenjene pogodbe, saj višje zavarovanje prinaša večjo provizijo;
- nemotiviranosti zavarovancev, da bi se seznanili z zavarovalnimi pogoji, preden

nastane škodni dogodek;

- zaupanja bodočega zavarovanca zavarovalnemu zastopniku;
- na novo nastajajoči zavarovalni trg po letu 1990;
- premajhno vključevanje znanosti v zavarovalno področje in s tem prepočasen razvoj zavarovalništva.

Oseбно zavarovanje imajo mnogi za prestiž oziroma nadstandard, ki si ga lahko privoščijo samo bogatejši. Drugi ga imajo za nujno zlo ali sploh nepotrebno stvar v življenju.

K temu v veliki meri prispeva pogled, da je zavarovanje »abstraktno blago«. Če je tako za zavarovanca, pa pri zavarovalnicah zagotovo ni. Zavarovalničarji dobro in podrobno poznajo zavarovalne pogoje.

Opažamo, da danes v slovenskem prostoru nihče (v Evropi pa le redki posamezniki) ne razmišlja o priporočljivi osebni zavarovalni vsoti. Če gre za stvarni predmet, ki ga lahko ovrednotimo, takoj vemo, za koliko ga bomo zavarovali (ne premalo, ne preveč). V primeru osebnega zavarovanja pa ni mogoče tako enostavno določiti zavarovalne vsote. Zavarovalna ponudba se pogosto konča z vprašanjem zastopnika: Koliko pa bi lahko plačevali zavarovanja?

Zavarovancu se na trgu ne posveča velika pozornost pri proučevanju njegovih potreb in potreb okolja, v katerem živi, in njegovih osebnih in družinskih možnosti. Vpliv in sugestije so v času njegove neodločnosti glede izbire oblike zavarovanja in obdobja zavarovanja pogosto povezane z višino provizije ali višino zavarovalne vsote (Ivanjko 1999: 99).

POSKRBTI ZA LASTNO NEPREMIČNINO

Pred desetletjem smo od bruto osebnih dohodkov odvajali 8% za namensko gradnjo stanovanj. Država je gradila in »delila« stanovanja. Danes od osebnih dohodkov ne odvajamo nobenih prispevkov za stanovanja, ker država pravi, da moramo sami poskrbeti za lastno nepremičnino.

Kje je največja nevarnost? Nič ni narobe, če nekaj let živimo v najemnih stanovanjih, močno narobe pa je, če živimo vse življenje,

še zlasti takrat, ko pridemo v tretjo (pokojninsko) fazo življenja. Pokojnine so manjše od plačila za delo (pribl. 35%), najemnina pa ostane v enaki višini. Zato nam ostane vedno manj za življenje in iz tega razloga lahko pridemo v resne eksistenčne težave.

V približno 15-tih letih smo plačali toliko najemnin, da bi si lahko kupili lastno stanovanje. Kaj imajo od plačevanja najemnin zakonski partner in otroci?

Za rešitev stanovanjskega problema poskrbijo banke z varčevalno-kreditnimi programi. Možne so tudi razne kombinacije med institucijami na trgu kapitala. Koliko je odvisno od ciljev in interesa posameznika, kje in kako želi prebivati? Kakor koli gledamo, gre za dolgotrajen proces desetih ali več let. V zadnjem času tudi država spodbuja tovrstna varčevanja.

POSKRBTI ZA ŠOLANJE OTROK

Prejšnji sistem je dajal široko možnost šolanja vsakomur. Sedanji stroški šolanja otrok pa naraščajo. Kolikšni so stroški, je odvisno od ciljev staršev in otrok, od oddaljenosti kraja šolanja od kraja bivanja, od kvalitete pogojev za šolanje itn.

Strošek šolanja je treba predvideti vnaprej, ker lahko s kvalitetno izobrazbo damo otroku dobre pogoje za življenje. To pa je eden od pričakovanih ciljev staršev. Vnaprej zagotovljeno financiranje otrokovega študija nam zmanjša tveganje, da v fazi otrokovega šolanja ostanemo brez dohodkov, kar bi slabo vplivalo na njegove možnosti za študij.

Zavarovalnice, banke, skladi in ostale finančne institucije ponujajo veliko možnosti za tako imenovano študijsko varčevanje.

Če pa predvidimo, da bo treba v prihodnje plačevati šolanje, tako redno kot izredno, tako državno kot privatno, pa je treba tudi kar dobro poskrbeti za varčevanje. Vprašanje, ki ga prinaša skupna Evropa, je, ali se bomo Slovenci v večjem številu šolali v tujini kot danes. Tudi to stane dodaten denar.

POSKRBETI ZA RENTO

Preskrba za tretje obdobje življenja, pokojninsko dobo, je danes pereč problem povsod po Evropi. Glavnino dohodkov v pokojnini si ljudje priskrbijo z naslova obveznega plačevanja pokojninskih prispevkov od svojih dohodkov v aktivni delovni dobi. Tako pridobljena povprečna pokojnina je leta 1998 znašala v Sloveniji 70% od povprečnega osebnega dohodka. Najnižja v Evropi je v Veliki Britaniji in znaša okoli 40%, v drugih državah pa ne presega 60% povprečnega dohodka.

Vprašljivost pokojninskega sistema je v tako imenovani generacijski pogodbi. Delavno aktivni prebivalci prispevajo za direktne pokojnine. Upokojenci, ki so prej vplačevali v pokojninsko blagajno, danes iz tekočih sredstev prejemajo pokojnino. Tristebni sistem nove pokojninske zakonodaje v prvem stebru ohranja medgeneracijsko pogodbo, v drugem stebru dodaja kapitalske naložbe (odprti in zaprti pokojninski skladi), tretji steber pa je prostovoljen (rentni programi bank, zavarovalnic in družb za upravljanje).

Generacijska pogodba je ujeta v dva širša (evropska) problema:

- zvišuje se življenjska doba prebivalcev, upravičenost do prejemanja pokojnine se daljša;

- padanje natalitete in povečevanje brezposelnosti pomeni vedno manj novih prebivalcev, ki bi vstopali v pokojninski sistem.

Dodatno pa lahko v Sloveniji opazimo še dva pojava:

- veliko je predčasnih upokojitev; interes menedžmenta je zmanjšati število zaposlenih, interes zaposlenega pa poiskati socialno varnost v redni pokojnini, še zlasti, če je bil zaposlen v podjetju, ki je slabo poslovalo;

- veliko je novih podjetnikov, ki so, glede na stroške, pričeli za pokojnino vplačevati minimalne možne prispevke.

Slovenija je v fazi reforme pokojninskega sistema. Prvo reformo smo že naredili, predvidevamo pa in prepričani smo, da jih bo sledilo še nekaj, da bomo uskladili položaj z Evropo. Nedvomno se bodo tudi

v prihodnje izplačevale državne pokojnine, vprašanje je samo, kolikšne bodo. Če pokojninski sistem zadrži isto višino pokojnine, to je okoli 70%, o čemer pa lahko močno dvomimo, pride do 30% padca mesečnih prihodkov posameznika, ko je stopil v pokojninsko obdobje.

Če zaposleni danes prejema 100.000 SIT mesečnega dohodka in se ob izpolnjenih pogojih upokoji danes, bo prejemal okoli 70.000 SIT pokojnine. Če pa upoštevamo še druge prejemke, nagrade, potne stroške, dodatek za prehrano, izmensko delo in ostalo, pa vidimo, da realno pride do še večjega padca prejemkov.

Obstaja veliko rentnih programov pri finančnih institucijah, ki poskrbijo za dodatno rento. Prav tako pa obstajajo tudi individualni načini, kako poskrbeti za lastno pokojnino prek naložbenega kapitala.

Glede na nemške izkušnje lahko rečemo, da varčevanje za pokojnino prek bančnih in klasičnih zavarovalnih ponudb ne pripelje do ustrezne dodatne pokojnine. Tako varčevanje ne pokriva inflacijskih učinkov. Zadostno višino je mogoče doseči samo na trgu kapitala, ne pa na denarnih naložbah. Rentni varčevalci so dostikrat zaslepljeni z valutno klavzulo pri varčevanju. V zadnjih 30-tih letih so se povprečne cene v Nemčiji dvignile petkrat. Danes si pri osebnih dohodkih okoli 5.000 DEM, pokojninah 3.000 DEM, težko pomagajo z dodatno pokojnino nekaj sto mark. Ali moramo isto napako danes ponavljati v Sloveniji, kljub grenkim tujim izkušnjam?

OHRANJANJE OSNOVNEGA STANDARDA

Pridobljen osnovni standard, ki zagotavlja človeku, družini, dostojno življenje, sestavlja vrsto stvari. Lahko jih poimenujemo človekova osnovna sredstva: pohištvo, stroji, aparati, prevozna sredstva in drugo. Z leti se nam dogodi, da zastarajo, se iztrošijo, pokvarijo, razbijejo...

Za nakup osnovnih standardnih dobrin, osnovnih sredstev, prav tako potrebujemo denar. Pri vsakem nakupu imamo dve možnosti plačila: plačilo pred nakupom ali

plačilo po nakupu. Plačilo pred nakupom je cenejše in lahko si pridobimo več ugodnosti. Plačilo po nakupu (kredit, leasing in podobno) nam prinese še dodatne stroške. Plačati moramo tistemu, ki je posodil denar, tistemu, ki je posredoval, in še tretjemu, ki vso stvar zavaruje, ker prvi in drugi nočeta nositi rizika. Druga oblika nakupa je seveda precej dražja. V prvem primeru govorimo o naravnem standardu, v drugem primeru je to umetni standard.

Obnavljanje osnovnega standarda je treba skrbno načrtovati. Pri tem si lahko pomagamo z ustreznimi varčevanji, investicijami in naložbami.

FINANČNA VARNOST

»Finančna varnost« je vedno dosegljiv likviden znesek, ki nam zagotavlja varnost. Človek se ob znesku, ki ga ima privarčevanega in mu je dostopen, počuti varnega, ker lahko pokrije nenadne in nepredvidene primere, povezane s stroški. Lahko so to smrtni primeri v družini, nenadne bolezni..., lahko pa nepredvideni poslovni spodrsjlaji.

Kolikšen je ta znesek, je odvisno od posameznika, njegovih ciljev in njegove življenjske situacije. Nekomu zadošča že nekaj sto tisoč tolarjev, nekomu nekaj milijonov tolarjev. Z naložbami denarja in kapitala se ukvarjajo praktično vse finančne institucije.

Psihologi in zdravniki dokazujejo, da je eksistenčni strah vzrok mnogih bolezni. Privarčevani znesek odpravlja ta strah. Finančna varnost nam pride prav tudi v primeru bolezni, ko si lahko plačamo kvalitetno zdravljenje.

NALOŽBENI KAPITAL

Denarna sredstva, kapital, namensko, ciljno, plasiramo na trg kapitala z namenom, da ustvarimo še več kapitala. Veliko posameznikov samostojno nastopa na trgu kapitala in poskuša ustvariti dobiček. Veliko se jih ne zaveda treh pomembnih dejavnikov:

- Za samostojno kupovanje vrednostnih papirjev moramo imeti ustrezno znanje. Amatersko znanje je v borzni »vojni« pogosto prešibko proti znanju profesionalnih upravljalcev. Nekaj je tudi takih, ki v želji po špekulaciji pozabijo svoje znanje.

- Za samostojno nastopanje na trgu kapitala je treba imeti čas. Poleg svojega aktivnega delovnega časa težko najdemo dodaten čas za analiziranje, kupovanje in prodajo vrednostnih papirjev. Honorarni čas se težko primerja z aktivnim časom profesionalca.

- Informacije, ki dospejo do nas. Prebrane informacije v današnjem časopisu največkrat opisujejo preteklo dogajanje, zgodovino. V analitičnih člankih, ki napovedujejo prihodnost, pa moramo paziti, kdo je naročnik članka. Najtežje je dobiti sveže aktualne informacije.

Poleg možnosti, da na trgu kapitala nastopamo sami, obstaja tudi ta, da si poiščemo družbo za upravljanje, kjer vstopimo v javni vzajemni sklad ali investicijski sklad. Skladi nam ponujajo večjo varnost, manjše tveganje, ker se investirani kapital porazdeli na več različnih vrednostnih papirjev. Donosi v vzajemnih skladih so v mejah povprečja, navadno nad borznim indeksom. Za upravljanje skrbi aktivni inteligentni menedžment upravljalca, ki se deli na investicijski in analitski sektor.

Direktno nastopanje posameznikov, družin, na trgu kapitala pomeni hitrejši razvoj za gospodarstvo. Vse premalo Slovencev se zaveda, da gospodarstvo potrebuje drobne investitorje, ki bi s svojim kapitalom zagotavljali razvoj. Vsekakor pa je najbolj žlahten dolgoročni ciklični kapital, na podlagi katerega je mogoče bolje načrtovati razvoj gospodarstva.

HOBII KAPITAL

V to skupino lahko štejemo posameznike, ki nastopajo na trgu kapitala iz čistega hobija. Nacadno investirajo manjša sredstva. Združujejo in povezujejo se v skupine na delovnem mestu, v domačem okolju, po internetu... Njihovo nastopanje na trgu kapitala lahko primerjamo z analitskimi

pristopi k igram na srečo.

Hobi kapital so tudi razne zbirke starega denarja, znamk, orožja... Vrednost tega kapitala je težko ocenljiva, ker ima za zbiratelje večjo vrednost kot za nezbiratelje. Pogosto se dejanska vrednost pokaže šele po smrti lastnika, ker je vrednost zbirke skrbno hranil zase ali pa se vrednosti ni zavedal. Vsekakor pa je zbiratelj investiral v svojo zbirko nekaj denarja, časa in znanja.

VPRAŠANJA ZA POSREDNIKE FINANČNIH STORITEV

Posamezniki in družine gradijo svoje premoženje prek bank, zavarovalnic, družb za upravljanje, borzno posredniških hiš, nepremičninskih agencij, finančnih inženiringov, lastnih podjetij... Možnosti je veliko. Vsaka institucija pa ima več različnih programov. Poiskati je treba finančne programe, ki bi posameznikom, družinam, glede na njihove zmožnosti in cilje, pokazali najbolj optimalno pot pri ustvarjanju premoženja, s tem pa tudi socialne varnosti. Gre za izdelavo osebnega premoženjskega načrta.

Treba je vedeti, da zastopniki bank, zavarovalnic in drugih finančnih institucij vedno delujejo v interesu delodajalca. Zato jim ob odločanju za finančni produkt zastavimo nekaj pomembnih vprašanj:

Kakšna je priporočljiva zavarovalna vsota? Kakšni so pogoji zavarovanja? Kako varna je naložba? Kako donosna je naložba? Kako je z likvidnostjo? Kako je z obveščanjem? Kako je z zaščito pred inflacijo? Kako je z davki? Kako se lahko preuredi sklenjeni program? Kako fleksibilen je? Kakšna bo kupna moč privarčevanega ob izteku pogodbe?

Pri sklepanju finančnih pogodb moramo biti zelo pazljivi. Vzeti si moramo čas in prebrati tudi droben tisk na hrbtni strani pogodbe. Zavarovanja, varčevanja, kjer mesečno plačujemo npr. 100 DEM, v 25-tih letih pomeni 30.000 DEM vplačila. Rezultat varčevanja se lahko giblje med 45.000 DEM in 145.000 DEM. Zato je treba dobro premisliti in pregledati ponudbo, preden se odločimo za zavarovanje oziroma varčevanje.

SKLEP

V tujini opozarjajo, da je treba vse elemente osnovne socialne varnosti, finančne naložbe in preskrbo za starost obravnavati v skupnem kompleksnem individualnem primeru ob upoštevanju inflacije in davčnih obveznosti. Ravno to pa je danes izziv pri gradnji človekovega premoženja: zmanjšati stroške in povečati dobičke.

V razvitih evropskih državah vpeljujejo v srednje in višje šolstvo predmete, ki poučujejo mlade, kako obvladovati in zaključiti finančni-življenjski cikel. Tovrstno znanje bi bilo treba vpeljati tudi v našo hitro spreminjajočo se družbo, ker bomo ob vstopu v Združeno Evropo vsi zavezani istim evropskim zakonom poslovanja.

Zelo pomembno je, ali si zastavimo tudi na področju osebne socialne varnosti in graditve premoženja ustrezne cilje. Ustrezno pretehtani cilji so danes še toliko pomembnejši, ker v našem prostoru ni vzgoje, učenja in tradicije na tem področju.

Za konec: premoženje je vedno skrb, pa če je premajhno ali preveliko.

Literatura

- J. BALKOVEC (1999), *Organiziranje izobraževanja svetovalcev za ustvarjanje osebnega premoženja*. Kranj: Fakulteta za organizacijske vede (magistrska naloga).
- Š. IVANJKO (1999), *Dobri poslovni običaji v zavarovalništvu* (6.dnevi Slovenskega zavarovalništva Portorož 1999). Ljubljana: Slovensko zavarovalno združenje, GIZ.
- H. KNAPP (1976), *Wirtschafts-wissen knapp gefasst*. Zürich: Verlag Molden.
- H. D. MEYER (1991), *Wie man sich richtig Versichert und dabei viel Geld spart*. Lüneburg: Bund der Versicherten.
- STATISTIČNI URAD RS (2000), *Letopis 1999*. http://www.sigov.si/zrs/letopis_s.html.
- Ustava Republike Slovenije (1991), *Uradni list*, 33/91. Ljubljana: Uradni list RS.

Bogomil Ferfila

MULTIMEDICINSKA OSKRBA IN MULTIMEDIJSKA INDUSTRIJA KOT TEMELJNI RAZVOJNI INDUSTRIJI 21. STOLETJA

Japonska je danes ena najhitreje starajočih se družb na svetu in tega se dobro zaveda. V devetdesetih letih je bilo izločevanje sredstev za socialno zavarovanje še razmeroma nizko, napovedujejo pa hitro povečanje in se želijo nanj dobro pripraviti. Vse večji delež starejših prebivalcev namreč nujno povzroči ne le vse višje pokojninske in socialne stroške, marveč tudi vse višje stroške za medicinsko oskrbo in nego. Zanimivo je, da se želijo Japonci že danes pripraviti na demografsko sliko japonskega prebivalstva, ki bo nastopila šele čez nekaj desetletij in ki jo imamo v Sloveniji in nekaterih zahodnoevropskih državah že kar nekaj let. Poglejmo najprej malo statistike.

Na Japonskem je bilo l. 1990 breme socialnega zavarovanja (razmerje med stroški socialnega zavarovanja in narodnim dohodkom) 11,5%, kar je bilo približno toliko kot v ZDA (10,3%), pa precej manj kot v Zahodni Nemčiji, Švedski in Sloveniji (okoli 22%). Že l. 1994 se je na Japonskem breme zvišalo na 13,4%, leta 2025 pa naj bi doseglo 20%. Skupaj z vsemi drugimi davki (se pravi, breme socialnega zavarovanja in breme »klasičnih« davkov skupaj) pa naj bi tega leta celotno breme znašalo okoli 50% (Economics Department 1996: 15-16).

Čeprav smo v Sloveniji na samem svetovnem vrhu (relativnega) trošenja za socialno zavarovanje (Phillips, Ferfila 1994: 230), se problemom, povezanim s staranjem slovenskega prebivalstva, ne posvečamo kaj dosti. Izjema je le reforma pokojninskega sistema, kjer pa nam »voda že teče v grlo« in je celoten projekt bolj »gasilska veselica« kot dolgoročno načrtovana pokojninska strategija. Naj povemo, da so že leta 1997 zaposleni v

Sloveniji za socialno zavarovanje (pokojninsko in invalidsko zavarovanje, zdravstveno zavarovanje, zavarovanje za primer brezposelnosti, družinska odsotnost) plačevali 22,1% bruto plač, delodajalci pa so morali na to dodati še 22,6%. To pomeni, da je že skoraj polovica bruto plače v Sloveniji namenjena socialnemu zavarovanju, res pa je bilo breme plačevanja razdeljeno med delojemalce in delodajalce. Verjetno je tudi, lahko rečemo, kritično stanje slovenskih javnih financ razlog več, da se seznanimo z japonskimi pogledi na organiziranost zdravstvene oskrbe, ki naj bi bila tako tržno usmerjena, cenejša, bolj prilagojena potrebam uporabnikov, obenem pa tudi povezana z drugo industrijsko vejo prihodnosti – multimedijsko industrijo.

Treba je poudariti, da gre za vizijo, utemeljeno na neoklasičnem ekonomskem pristopu k uravnavanju gospodarskega in družbenega razvoja, katerega univerzalne »svetlinje« so zlasti trg, deregulacija in privatizacija. Za glavnega nosilca gospodarske in politične dejavnosti neoklasični pristop pojmuje izključno zasebni sektor, za glavni mehanizem uravnavanja družbenih (gospodarskih, političnih in sociokulturnih odnosov) pa (tržno) konkurenco in tekmovanje. Nedvomno ima tak pristop določene prednosti – predvsem nižje stroške –, pa tudi številne pomanjkljivosti: presojanje vsega, vključno človeškega življenja, prek denarja; nepredvidljivost razvoja, temelječega zgolj na tržni iniciativi in dobičku, itn. Vendar ne bomo razpravljali o njegovih pomanjkljivostih, ampak pokazali na njegove potencialne prednosti. Ob zaskrbljivem stanju javnih financ v Sloveniji pa tudi na

Japonskem je pač treba več tržnosti in zasebne iniciative, ne glede na mogoče pomisleke.

Glavna prednost privatizacije, se pravi, prenosa izvajanja socialnih funkcij na zasebni sektor (vlada lahko še vedno zbira denar in za preskrbovanje storitev plačuje zasebnemu sektorju, ali pa potrošniki neposredno plačujejo za socialne storitve), je znižanje stroškov. Pogosto je potem težava kakovost storitev, ki jih izvaja zasebni sektor, a to se da doseči s predpisanimi standardi in nadzorom. V tabeli 1 vidimo, da so na Japonskem izračunali, da bi prenos javnih funkcij na zasebni sektor pocenil (od 30% do 70%) njihovo izvajanje.

macijsko-komunikacijsko področje sta bili izrazito »zaprti« industriji, kar je pomenilo, da sta imeli malo vpliva na druge industrije, in tudi sami sta bili le malo dovzetni za vplive drugih industrij.

Japonsko industrijo (industrija v širšem smislu kot proizvodnja na veliko) lahko razdelimo na štiri skupine – glede na njeno vlogo v razvoju narodnega gospodarstva v smislu vpliva na druge industrije (koeficient vpliva), pa tudi glede na odprtost na vplive od drugih industrij (koeficient občutljivosti). Čim večji je koeficient vpliva posamezne industrije, tem večji je njen vpliv na proizvodnjo drugih industrij, kar pomeni, da njena rast povzroči tudi rast

Tabela 1: Stroški opravljanja nekaterih javnih storitev v državnem in zasebnem podjetju – v jeni

Dejavnost	V okviru državnega podjetja	Prepuščeno zasebnemu sektorju	Prihranek v %
Zbiranje gorljivih odpadkov (na tono)	17.921	8.252	54,0
Preskrba šolskih obrokov (na obrok)	431	238	44,8
Upravljanje kulturnih objektov (na leto)	390 mio	173 mio	55,6
Plače pomožnega osebja na šolah (na leto)	6,57 mio	1,82 mio	72,3
Upravljanje vrtca (na otroka)	961.000	631.000	34,3
Plača osebe, ki izvaja pomoč na domu (na uro)	4224	2852	32,5
Kopanje ostarele osebe na domu (enkratno)	28.429	14.905	47,6
Varovanje zgradbe lokalne vlade (na leto)	18,5 mio	6,54 mio	64,7

Vir: Economics Department 1996: 12.

Zelo sveže (tudi za slovenske razmere) deluje ideja, da je izvajanje socialnovarstvenih storitev zlasti pri medicinski oskrbi in negovanju velika priložnost za zasebni sektor oziroma za zasebno iniciativo in obenem področje, katerega hiter razvoj bi lahko kot vlečna lokomotiva potegnil za seboj še rast drugih industrij. Če tako »lokomotivo« potrebujejo na Japonskem, bi jo pri nas ob dosti bolj zaskrbljujočem stanju socialnega zavarovanja v Sloveniji še toliko bolj. Poleg »industrije« multimedijske oskrbe je bilo kot druga taka propulzivna industrija označeno še multimedijsko, informacijsko-komunikacijsko področje. Položaj obeh, zlasti medicinske oskrbe, je na Japonskem in v Sloveniji podoben. Tako izvajanje zdravstvenih storitev kot infor-

drugih industrij – princip lokomotive. Čim večji je koeficient občutljivosti, tem bolj je ta industrija odvisna od drugih industrij. Te skupine so naslednje.

1. Prvi in najpomembnejši »vlečni« sektor japonskega gospodarstva so »tradicionalne vodilne industrije«, ki imajo visoka oba koeficienta: avtomobili, jeklarstvo-železarstvo, kemična industrija, proizvodnja lesne mase za papirno industrijo, komunikacijska oprema, kovine.

2. Visoko tehnologizirane (*high-tech*) industrije, ki imajo velik vpliv na druge industrije in majhno senzibilnost: precizna strojna oprema, industrijska in električna strojna oprema, potrošniška elektronika.

3. »Regulirane« industrije, ki imajo majhen vpliv na druge gospodarske sektorje,

so pa zelo občutljive na to, kaj se dogaja v drugih sektorjih – sem spadajo trgovina, transport, finance, izobraževanje, nepremičninski sektor, infrastruktura.

4. Zadnji, z narodnogospodarskega vidika morda najmanj pomemben sektor pa so tako imenovane »zaprte industrije«, ki imajo majhen vpliv na druge industrije, so pa tudi same malo odvisne od njih oziroma gospodarskega dogajanja. To pomeni tudi majhno tržno občutljivost, kar predpostavlja močno podporo v obliki vladnega financiranja. Sem bi na Japonskem uvrstili zdravstveno oskrbo, telekomunikacije, kmetijstvo in rudarstvo.

Za telekomunikacije in zdravstveno oskrbo je značilen njun velik pomen v odnosu do vsakega posameznega državljanca – od tod tudi njuna javnost in netržnost.

Ob odprtju teh dveh sektorjev trgu in zasebni iniciativi bi se verjetno njuno davčno breme za družbo zmanjšalo, povečale bi se možnosti angažiranja domačega in tujega kapitala, znižale cene storitev. Nedvomno pa bi take pozitivne premike spremljala večja nezaposelnost, ki bi bila ob inovativnosti na tem širokem in obetajočem področju lahko le začasna, saj bi se lahko razvili številni novi proizvodi in storitve.

MULTIMEDIJSKA INDUSTRIJA

V skladu s programom preoblikovanja Japonske v informacijsko družbo 21. stoletja, z japonskim dopolnilom konceptu Ala Gorea »ameriških informacijskih avtocest«, naj bi multimedijska industrija v bližnji prihodnosti doživela hiter razcvet. Z okoli 16 milijard jenov v letu 1996 naj bi se na njenih trgih leta 2010 obračalo že 123 milijard jenov (nekaj manj kot milijarda ameriških dolarjev – skoraj 50 slovenskih kosmatih družbenih proizvodov). To bi bistveno pripomoglo k japonski gospodarski rasti, ne smemo pa pozabiti tudi na velik vpliv multimedijske industrije na življenjski slog ljudi, pa tudi na način poslovanja podjetij.

Če začnemo kar s podjetji: videokonference, elektronska pošta in druge oblike informacijsko-komunikacijske tehnologije

za podporo menedžerskih sistemov, vse več trgovanja z izdelki in storitvami na internetu, elektronske borze vrednostnih papirjev, elektronsko bančništvo – vse to odpira nove razsežnosti poslovanja in tudi podjetje kmalu ne bo več enako, kot smo ga vajeni v obliki zgradb, pisarn, proizvodnih tovarn itn.

Multimedijska industrija bo vse bolj spreminjala tudi način življenja vsakega posameznika. Naštajmo nekaj področij, kjer so spremembe že danes najbolj otipljive:

- področje izobraževanja in zabave: video kasete oziroma diskete, elektronski časopisi, elektronske založbe,

- pripomočki za lažnejše vsakdanje življenje: kupovanje izdelkov po elektronski pošti od doma, opravljanje raznih administrativnih opravil (plačevanje davkov, zavarovanj, registracij),

- zagotavljanje ključnih življenjskih potreb z informacijsko-komunikacijsko tehnologijo: izobraževanje na daljavo, medicinska oskrba in negovanje na daljavo, varovanje z videonapravami, svetovanje.

Za družbo 21. stoletja, v kateri bo odstotek starejših državljanov neprimerno večji kot danes, bodo še posebej pomembne multimedijske storitve, ki bodo zagotavljale ustrežnejšo in cenejšo zdravstveno oskrbo in nego, zlasti na domu. To nam potrjujejo tudi rezultati ankete urada predsednika japonske vlade, ki jih podajamo v tabeli 2.

Vidimo, da je skoraj polovica anketirancev menila, da bo v prihodnosti potrebovala informacijsko-komunikacijske storitve, povezane z medicinsko oskrbo in nego na domu. Na Japonskem (podobno kot v Sloveniji) sta nujni zlasti dve skupini ukrepov, da bi se lahko to področje hitro razvijalo:

1. *Deregulacija informacijsko-komunikacijske industrije.* Informacijska komunikacija je tako na Japonskem kot tudi v drugih državah razdeljena na številne sektorje, ki spadajo pod različno zakonodajo. V Sloveniji npr. na področju komunikacij in telekomunikacij ni dovoljena udeležba tujih korporacij, res pa je, da ni omejena zgornja meja tujega lastništva in je dovolj, če ima podjetje le en odstotek domačega kapitala, pa lahko deluje tudi na tem področju (omejitve za tuji kapital v Sloveniji so še pri

Tabela 2: Katere informacijskokomunikacijske storitve boste po vašem mnenju najverjetneje potrebovali?

Informacijsko-komunikacijska storitev	v % od vseh odgovorov
Medicinsko oskrbo in podporni sistem na domu	45,6
Video na zahtevo	24,6
Elektronski časopis	19,6
Sistem učenja na domu	18,9
Nakupovanje po TV	18,7
Elektronske knjižnice	15,3
Udeležba v igrah na daljavo	4,3

Vir: *Survey of Lifestyles and Information and Communications*, 1995.

vojaški opremi, železniškem in zračnem transportu, pozavarovanju, računovodskem nadzoru, založništvu, televizijskem in radijskem oddajanju, v borznih hišah in investicijskih družbah za menedžment investicijskih skladov). Na Japonskem so bile telekomunikacije in oddajanje regulirani z različnimi zakoni. Del telekomunikacijske industrije je spadal pod upravo oddelkov za notranje, del pa pod upravo oddelkov za mednarodne zadeve. Domače telekomunikacije so bile razdeljene na telekomunikacije na velike razdalje, mobilne, lokalne in satelitske telekomunikacije, kar je imelo za posledico zapleten sistem nadzora in upravljanja. Potencialni podjetniki so morali za vstop na telekomunikacijsko področje iskati dovoljenja pri različnih ministrstvih. Tuje korporacije so bile omejene pri neposrednih naložbah na to področje v maksimalnem obsegu petine do tretjine vrednosti celotne naložbe. Tak sistem regulacije je bil vsaj v ekonomskem pogledu neprimeren za razvoj multimedijske industrije, ki vse bolj postaja telekomunikacijska in difuzijska celota.

Na tem mestu pač ne bomo zahajali v njene politične, sociokulturne in vzgojne komponente, ki morajo verjetno zasledovati še kakšne druge cilje, kot sta dobiček in gospodarska rast. Res pa je, da tudi na gospodarske vidike ne smemo v celoti pozabiti. Ali, pravilneje rečeno, v globalnem svetovnem konkurenčno-tržnem sistemu ekonomije in politike, ki vse trdneje ovija zemeljsko oblo v svojo mrežo, bo vse težje zanemarjati tržno, profitno logiko. Argu-

ment za močno deregulacijo multimedijskega področja je tudi dejstvo, da je danes nemogoče napovedati, kako se bo to izjemno pomembno področje razvijalo, kako hitro in s kakšnimi gospodarskimi in družbenimi posledicami. Velja pa, da je sedanji sistem upravljanja in nadzora multimedijskega področja zaprt in omejevalen in bi ga bilo treba spreminjati v smeri odprtega in konkurenčnega sistema. Za spodbuditev združevanja medijev (v smislu nastajanja medijskih imperijev – kar je lahko politično in družbeno precej vprašljivo) bi bilo nujno poenotiti tudi zakonodajo in upravno administrativno organiziranost (razcepljenost) tega področja.

2. *Večja javna (državna) podpora gradnji ustreznega informacijsko-komunikacijskega omrežja.* Multimedijska industrija se lahko razvija le na ustreznem podatkovno-komunikacijskem omrežju. Taka omrežja danes pospešeno gradijo ne le v Evropi in Severni Ameriki, marveč tudi na Japonskem, v Singapurju, Južni Koreji in drugih azijskih državah. V ZDA so se obvezali, da bodo v skladu z Goreovim konceptom »informacijskih avtocest« do leta 2015 pokrili celotno ozemlje ZDA z ustreznim informacijsko-komunikacijskim omrežjem. Japonci so želeli biti še hitrejši in so sprejeli načrt gradnje optičnokabelskega omrežja do leta 2010. Načrt ima tri zaporedne stopnje:

- do leta 2000 naj bi omrežili večino mestnih območij glavnih mest vseh prefektur – kar bi zajelo okoli 20% vsega japonskega prebivalstva,

- do leta 2005 vsa mesta z več kot 100 000 prebivalci – to naj bi pomenilo »priključitev« ž 60% vsega prebivalstva,

- preostalih 40% pa do leta 2010.

Celotna naložba je bila ocenjena na 16 do 27 milijard jenov, s stroški terminalov za naročnike, relejnega sistema iz optičnih vlaken in potrebne programske opreme pa naj bi stroški narastli na 33 do 53 milijard jenov.

MULTIMEDICINSKA OSKRBA

S pospešenim staranjem prebivalstva in hitrim nadomeščanjem večgeneracijskih družin s skupnim gospodinjstvom in gospodinjstvi z eno ostarelo osebo je tudi Japonska postala (podobno kot zahodnoevropske države in Slovenija) država, kjer je medicinska oskrba in nega starejših oseb postala izjemno pomembno področje. Ker gre za vključitev velikih finančnih in človeških virov, je nedvomno koristno najti rešitve, ki bi poleg občutljivih človeških vrednot upravičile tudi ekonomsko racionalnost organizacijskih rešitev in politik na tem področju.

Pri medicinski oskrbi in negi starejših je tako za Japonsko kot za Slovenijo značilna dobršna mera administrativno in ponudbeniško usmerjene miselnosti, le malo pa je razmišljanj, usmerjenih zgolj k potrošniku. Lahko pa trdimo, da je potrošniška miselnost nujna tudi na tem področju, saj lahko le tako zadovoljimo vse bolj različne in zapletene zahteve številne populacije starejših državljanov.

Kot smo videli v primerjavi stroškov opravljanja javnih storitev v zasebnem in javnem sektorju, lahko večja odprtost področja zasebni iniciativi in tržni tekmovalnosti bistveno zniža cene storitev in s tem tudi angažiranje zasebnih in javnih finančnih sredstev.

K odpiranju zdravstvenega in negovalnega sektorja lahko pomembno prispeva tudi to, da se opre na multimedijske povezave in infrastrukturo. Multizdravstvena oskrba v povezavi z mediji lahko ponudi starejšim osebam, njihovim družinam in vsem, ki potrebujejo nego, prilagodljivo in

široko paleto storitev. Prav medijske povezave lahko omogočijo, da se oskrba starejših preusmeri od nekdanj in še vedno prevladujoče oskrbe in nege v bolnišnicah in domovih za ostarele k veliko cenejši in obenem uporabniku neprimerno bolj prilagojeni oskrbi v domačem okolju in njegovi lokalni skupnosti.

Današnji sistem zdravstvenega zavarovanja na Japonskem se je razvil na podobnih temeljih kot slovenski – na prepričanju, da mora biti vsakemu državljanu vedno in povsod zagotovljen enak pristop do enako kakovostnih zdravstvenih storitev. V dosežanju razvoju je bil japonski pristop uspešen, kar potrjuje mednarodna primerjava ključnih medicinskih kazalnikov (*Japan 1998*: 103). Po številu zdravnikov na tisoč prebivalcev (1,8 v letu 1994) je sicer Japonska zaostajala za veliko večino držav OECD (to so praktično vse najbolj razvite države sveta) – ZDA je imela 2,6, Švedska 3,1, Nemčija 3,4, Španija 4,1, Italija 1,7 zdravnika na tisoč prebivalcev –, vendar je bila produktivnost dela japonskih zdravnikov daleč največja. Leta 1994 so namreč imeli na razpolago največ postelj na tisoč prebivalcev (Japonska 16,2, ZDA 4,1, Nemčija 9,7, Švedska 6,5, Španija 4,0, Italija 6,5); obenem pa je bila povprečna doba bivanja bolnika v bolnišnici prav tako najdaljša (Japonska 45,5 dneva, ZDA 8 dni, Nemčija 14,2 dneva, Švedska 7,8 dneva, Španija 11,5 dneva, Italija 10,8 dneva). Kljub široki dostopnosti zdravstvenih storitev, odlični opremljenosti, visoki kakovosti zdravstvenih storitev je bil japonski zdravstveni sistem eden izmed najcenejših. Celotni zdravstveni stroški so leta 1995 nanesli 7,2% kosmatega družbenega proizvoda, kar je bilo z izjemo Velike Britanije (6,9%) najnižje trošenje med državami OECD (ZDA 14,2%, Švedska 7,2%, Nemčija 10,4%, Španija 7,6%, Italija 7,7%, Avstralija 8,6%).

Če pa pogledamo japonske zdravstvene stroške v zadnjih desetletjih, opazimo predvsem dvoje:

1. vse večje stroške zdravstva glede na narodni dohodek – leta 1980 so zdravstveni stroški nanesli 6%, leta 1994 pa 7,1% narodnega dohodka;

2. velik del rasti zdravstvenih stroškov je

šel na račun geriatrične medicine, katere udeležba v celotnih stroških zdravstva se je hitro povečevala – od 17,8% v letu 1980 na 30,9% v letu 1994 (Economics Department 1996: 29).

Glede na uspešnost japonskega zdravstvenega sistema v mednarodni perspektivi je tvegano postavljati zahteve po njegovi reformi. Res pa je, da bi glede na nekatere krizne tendence konec devetdesetih let japonskemu gospodarstvu zelo koristil pojav nove »vlečne industrije«, za kar multimedijsko in multizdravstveno področje nedvomno ima velike možnosti.

Soočanja tržno-profitnih kriterijev kot osrednjega vodila globalnega kapitalizma na eni strani in humanih načel varovanja človekovega zdravja na drugi se (zelo počasi) lotevamo tudi v Sloveniji, zato je razprava na Japonskem lahko poučna tudi za nas. Jasno je, da ekonomska učinkovitost in stroški ne morejo biti edino vodilo sistema zdravstvene oskrbe in nege. Na Japonskem so poudarili štiri probleme klasično (tudi na Slovenskem) zaprtega in okostenelega področja zdravstvenega zavarovanja (Economics Department 1996: 29-30):

- doslejšnji »klasični« sistem ovira menedžersko učinkovitost in ustvarjalno inovativnost,
- otežuje ustrezne odgovore na vse večje potrebe po preventivni medicini in zdravstvenih objektih, ki niso vključeni v sistem zdravstvenega zavarovanja, oziroma na vse večjo različnost in zahtevnost uporabnikov nasploh,
- uporabniki nimajo zadostnega dostopa do informacij, kar ovira njihove možnosti izbire in uveljavljanje tržnih načel nasploh,
- povečuje primanjkljaj investicijskih sredstev, potrebnih za gradnjo novih oziroma obnovo dotrajanih objektov.

Da bi presegli tako stanje in preobrazili področje zdravstvenega zavarovanja v odprt in bolj tržen sistem, je v prvi vrsti potrebna radikalna sprememba v miselnosti – to področje moramo razumeti kot storitveno industrijo in se osredotočiti na njenega uporabnika oziroma potrošnika. Uporabnik mora tako kot drugod imeti možnost izbire, zato pa mora zlasti imeti

dostop do zdravstvenih informacij. Zdravstvene institucije pa poleg novih upravljaljskih pristopov potrebujejo tudi svež kapital.

Nedvomno ima zdravstveno področje nekatere posebnosti, zaradi katerih se razlikuje od drugih industrij in jih je treba upoštevati:

- pogosto ni mogoče napovedati obsega povpraševanja po zdravstvenih storitvah, saj se ne da predvideti naravnih in drugih nesreč, epidemij, kroničnih bolezni,
- pogosto je razpoložljivost zdravstvenih storitev vprašanje življenja in smrti,
- obstaja bistvena razlika med ponudniki zdravstvene oskrbe (zdravniki, sestre, farmacevti) in njenimi uporabniki, bolniki, v smislu njihovega znanja, dostopa do informacij, sposobnosti oceniti stanje.

SMERI TRŽNE REFORME

PROFITNO UPRAVLJANJE ZDRAVSTVENIH KORPORACIJ

Prav navedene značilnosti zdravstva so povzročile nastanek posebnih cenovnih mehanizmov in posebne zakonodaje. Na Japonskem je treba v tem okviru predrugačiti zlasti upravljanje zdravstvenih korporacij.

Po zakonu o zdravstvenem poslovanju je zdravstvena korporacija organizacijska oblika, katere namen je voditi poslovanje bolnišnic, klinik s stalno zaposlenimi zdravniki in zobozdravniki in domov za ostarele. Za začetek poslovanja mora zdravstvena korporacija pridobiti licenco od guvernerja prefekture ali od ministrstva za zdravstvo in socialne zadeve. Imajo status posebnih korporacij. Tabela 3 kaže, da je na Japonskem skoraj polovica bolnišnic v rokah zdravstvenih korporacij.

Sedmi člen zakona o zdravstvenem poslovanju, ki določa pogoje ustanavljanja zdravstvene korporacije, določa, da ne smejo pridobiti licence za vodenje bolnišnice ali druge zdravstvene institucije podjetja, katerih cilj je pridobiti dobiček. Na tak način je delniškim družbam in drugim korporacijam, ki želijo ustvarjati dobiček,

Tabela 3: Bolnišnice glede na način ustanovitve (ob koncu 1993)

Ustanovitelj bolnišnice	Število bolnišnic	Razmerje do vseh bolnišnic (v %)
Osrednja vlada	394	4,0
Organizacija iz javnega sektorja	1378	14,0
Socialno zavarovanje	137	1,4
Zdravstvena korporacija	4550	46,2
Posameznik	2530	25,7
Drugi	855	8,7
Skupaj	9844	100,0

Vir: Economics Department 1996: 34

onemogočeno ustanavljanje bolnišnic in klinik. Zdravstvene korporacije kot v potrditev neprofitno usmerjenega poslovanja tudi ne smejo deliti dividend, da pa ne bi dajale poslovanju prednosti pred zdravstveni vprašanji, so lahko njihovi direktorji samo zdravniki (46. člen).

Tak strah pred zgolj profitno usmerjenostjo zdravstva je na Japonskem verjetno pretiran – v Sloveniji smo že pred leti sprostili take ovire, zasebna iniciativa in tržna konkurenca pa se je učinkovito vklopila v sistem zdravstvenega varstva. Dejstvo je, da ima tudi zdravstvena oskrba značilnosti javne storitve in da imajo zdravstvene korporacije po zakonu že tako poseben status. Če bi se osredotočile zgolj na ustvarjanje dobička in zanemarile zdravstveno plat storitev, bi verjetno tudi po tržni logiki kmalu propadle.

Obenem pa zakonsko ni prepovedano ustvarjanje osebnega dobička v zdravstvu, tako da gre zgolj za prepoved na ravni organizacije. Dotok zasebnega kapitala na to področje bi Japonski omogočil privarčevati del javnih sredstev, ki zlasti glede na potrebo po odpisu vseh neizterljivih dolgov iz obdobja »mehurčkaste ekonomije« postajajo vse bolj redka. Verjetno se korporacije ne bi usmerile na ustvarjanje dobička zgolj pri bolnišničnem poslovanju, marveč bi se angažirale pri preskrbi celovite zdravstvene oskrbe in nege uporabnikov ter tako zajele tudi druge javne institucije, npr. lekarne, zavode za rehabilitacijo itn.

PODJETNIŠTVO IN OSKRBA STAREJŠIH NA DOMU

Drugo tako področje, na katerem bi morali na Japonskem omogočiti dostop zasebnemu kapitalu, je nega starejših na domu. Ta poteka večinoma prek postaj, kjer so zaposlene medicinske sestre, ki obiskujejo ostarele osebe oziroma bolnike, ki potrebujejo oskrbo na domu. Tudi večino teh postaj so ustanovile in vodile zdravstvene korporacije, kar kaže tabela 4.

Zakonsko so sicer zasebne korporacije lahko sodelovale na tem področju, vendar so jim direktive ministrstva za zdravje in socialo guvernerjem provinc prepovedale upravljanje tistih postaj, ki so bile financirane prek programov zdravstvenega in starostnega zdravstvenega zavarovanja. Ministrstvo je prepoved, po kateri korporacije, ki jih zanima samo dobiček, ne smejo sodelovati v tem večinskem delu postaj, utemeljilo z enakimi razlogi kot zavrnitev možnosti, da bi postale zdravstvene korporacije.

Če pa bo želela vlada uresničiti tako imenovani novi zlati načrt, po katerem naj bi do leta 1999 na Japonskem delovalo že 5.000 postaj z medicinskimi sestrami negovalkami, ki naj bi ponujale oskrbo hitro starajoči se japonski družbi, je skorajda nujno, da negovanje razumemo kot storitev, ki jo lahko opravljajo tudi zasebne korporacije.

Če pogledamo prakso po svetu, vidimo precejšnjo raznolikost. Na Švedskem je služba za nego na domu v rokah vlad prefektur, v Nemčiji pa jo vodijo javne

Tabela 4: Postaje z medicinskimi sestrami glede na način ustanovitve (julij 1995)

Ustanovitelj postaje	Število postaj	Razmerje (v %) do vseh postaj
Občinska vlada	67	8,0
Zdravstvena korporacija	408	48,6
Socialnovarstvena korporacija	81	9,6
Japonski Rdeči križ	5	0,6
Združenje zdravnikov	116	13,8
Združenje medicinskih sester	36	4,3
Ministrstvo za zdravstvo ali njegovi organi	88	10,4
Zasebne korporacije	37	4,4
Drugi	2	0,2
Skupaj	840	100,0

Vir: Economics Department 1996: 36

organizacije in regionalne socialnovarstvene postaje, ki jih ustanovijo zasebne zdravstvene organizacije. V ZDA jo opravljajo tako profitne kot neprofitne korporacije.

TRŽNOST POVEZANIH DEJAVNOSTI

Večji poudarek tržnosti in večjo svobodo vstopa predlagajo tudi pri pomožnih oziroma spremljajočih bolnišničnih dejavnostih, kot so usposabljanje zdravstvenega osebja, lekarne, domovi za starejše, operacijske dvorane itn. Ko bodo izvedli predlagane spremembe bodisi v celoti bodisi deloma, bodo morali spremeniti še eno pomembno področje teh dejavnosti – zakonske omejitve njihovega trženja.

69. člen zakona o zdravstvenem poslovanju namreč, da bi zavaroval položaj zdravstvenih institucij kot javnih zdravstvenih organizacij, močno omejuje njihove možnosti komuniciranja z javnostjo – lahko so navedle le podatek, da so zdravstvena ali zobozdravstvena institucija, svoje ime, naslov in telefonsko številko. Sčasoma je ministrstvo za zdravstvo in socialo nekoliko sprostilo omejitve in dovolilo oglaševanje zdravstvenih pregledov in storitev oskrbe pacientov. V veljavi pa je ostala prepoved oglaševanja »kakršnega koli izraza, ki bi imel namero sugerirati superiornost posamezne zdravstvene institucije«.

Namen takih omejitev trženja zdravstvenih institucij je bil onemogočiti tek-

movalnost med njimi. Če pa bodo izvedli spremembe v smeri njihove preobrazbe v multizdravstveno industrijo, bodo morali sprostiti tudi trženjske omejitve, vsaj toliko, da bodo lahko zdravstvene institucije javnosti sporočile privlačne podrobnosti storitev, ki jih ponujajo, ali posebnosti svojega sloga upravljanja.

Poglejmo nekaj področij, glede katerih predlagajo večje spremembe:

1. *Oskrba s hrano in standardnimi obroki.* Notranja oskrba s hrano pomeni pripravo obrokov v bolnišnični kuhinji, zunanja pa pripravo hrane zunaj bolnišnice in nato dovoz. Zunanja oskrba se je sicer že uveljavila na Japonskem, vendar v pre-majhni meri, da bi lahko zadostno izkoristil prednosti ekonomije obsega in da bi lahko omogočil bolnikom dostavo hrane na dom, potem ko zapustijo bolnišnico. Moral bi se razvijati v smeri, ki bi zajela tudi dostavo hrane na dom starejšim osebam, zlasti tistim, ki živijo sami. Treba bi bilo razviti okvir, kjer bi se ustrezno srečevale potrebe uporabnikov, bolnišnic, institucij, ki izvajajo nego na domu, in tudi podjetij za oskrbo. Ocenjujejo, da je bil leta 1996 trg za nego na domu vreden okoli 10 milijard jenov, samo preskrba hrane za hospitalizirane paciente pa 100 milijard jenov. S porastom zunanje oskrbe naj bi se vrednost povečala na 500 milijard jenov, če pa bi zajela tudi dostavo bolnikom na domu, bi lahko dosegla tudi bilijon jenov. Leta 1996 je bil dohodek iz naslova preskrbe storitev sterilizacije

medicinske opreme in administrativnih del vreden nadaljnjih 300 milijard jenov, upravljanje bolnišnic in storitve informacijske tehnologije pa še 200 milijard. Brez dvoma je šlo za področje, kjer so se že sredi devetdesetih let obračale velike vsote, s predvideno hitro širitvijo trgov zaradi staranja japonskega prebivalstva pa bi se vsote bistveno povečale, kar bi lahko tudi z narodnogospodarskega vidika pomenilo pomembno spodbudo japonskemu gospodarstvu, obenem pa mu ponudilo velike možnosti izvoza novih izdelkov in storitev. Predvideva se, da bo leta 2025 na Japonskem in v azijskih državah kar okoli 500 milijonov ljudi starejših od 65 let (Economics Department 1996: 42 - 44).

2. *Večji dostop do zdravstvenih podatkov.* Opozorili smo že na posebnost zdravstvenega področja glede velikega prepada med znanjem in informacijami, ki jih imajo ponudniki storitev na eni strani in uporabniki na drugi. Čeprav je to posledica posebnih znanj, ki jih ima zdravstveno osebje, in gre tudi za varovanje osebnih podatkov bolnikov, bi uporabniki vseeno morali imeti možnost dostopa do svojih zdravstvenih informacij v njim karseda razumljivi obliki. Končno je zdravje posameznika predvsem njegova lastna stvar, ne pa domena zdravnikov, ki na bolnike tako gledajo kot na »industrijski izdelek«, čeprav jim to zakonodaja v neki meri prepoveduje.

Šele ko bodo uporabniki (bolniki) imeli več informacij o svojem zdravju, se bodo lahko odločali med ponujenimi zdravstvenimi storitvami. Lahko bodo bolj samostojno ocenjevali stroške in koristi posameznih storitev, kar bo vplivalo tudi na njihovo ceno in kakovost. Zdravstvene institucije bi se tako začele razlikovati v menedžmentu, predvsem glede njihove prilagodljivosti povpraševanju. Zdravniki bi sicer izgubili del »absolutne oblasti« nad bolniki, ki jim jo ohranja njihov monopol in zapleteno izrazje glede zdravstvenih informacij – kar je morda tudi pomemben razlog za ohranjanje informacijske zaprtosti zdravstva.

Treba bi bilo razviti ustrezen informacijski pretok bolnikove osebne zdravstvene kartoteke med bolnišnicami in

drugimi zdravstvenimi institucijami, kar bi izločilo potrebo po ponavljanju različnih pregledov in preiskav.

3. *Sprememba predpisov glede distribucije zdravil.* 25. člen zakona o zdravstvenem poslovanju določa, da mora vsaka lekarna ali splošna trgovina na drobno, ki želi prodajati zdravila, ne samo pridobiti ustrezno dovoljenje od prefektore, temveč tudi imeti zaposlenega farmacevta. S tem se resda zagotavlja ustrezno vodenje in higienski standardi, po drugi strani pa to onemogoča tako imenovanim »udobnim trgovinam« (založenim z vsem in ničimer, odprtim 24 ur in postavljenim »na vsakem vogalu«) prodajati že preproste tablete proti glavobolu, trebušnim težavam, vitaminske preparate. Podobne razmere imamo tudi v Sloveniji.

Spet drugi predpisi so omejevali prevzem zdravil in oteževali dostavo na dom starejšim bolnikom – 37. člen zakona o zdravstvenem poslovanju je namreč z določenimi izjemami predpisoval, da mora uporabnik sam priti po zdravilo. To je bilo v očitnem nasprotju s stanjem, ko so vse številnejši starejši bolniki ali bolniki s kroničnimi obolenji potrebovali precejšnje količine intravenoznih tekočin in drugih zdravil, ki jih seveda niso mogli sami nabaviti.

Težko je pravzaprav predvideti nova in nova področja oziroma storitve, ki jih bo prineslo širjenje zdravstvenega trga. Precej jasno so že izražene potrebe po ustreznem prevozu starejših, izposoja zdravstvene opreme. Pomembno je, da bi zato zdravstvene oblasti tako na Japonskem kot v Sloveniji vzpostavile prilagodljiv sistem standardov in dovoljenj, ki ne bi zaviral razvoja novih izdelkov in storitev.

Literatura

Japan 1998. Tokyo: Keizai Koho Center.

PHILLIPS, P., B. FERFILA (1994), *Canadian and Slovene Economies: System Theory and Political Economy Approaches*. Halifax: Fernwood Publishing.

Survey of Lifestyles and Information and Communications (1995), Tokyo: Prime Minister's Office.

ECONOMICS DEPARTMENT (1996), *The Stimulus to economic activity of a «private sector renovation»*. *Japan Research Quarterly*, 5, 2 (pomlad).

Ivanka Žibert

ŠOLANJE OTROK NA OSNOVNI ŠOLI S PRILAGOJENIM PROGRAMOM

INTERVJU STARŠEV IN UČITELJEV

UVOD

Urejen vzgojnoizobraževalni sistem je zelo pomemben dejavnik, ki vpliva na razvoj družbe. Tudi v Sloveniji se v tem času spreminja šolska zakonodaja. Zakon o osnovni šoli je že sprejet, medtem ko je predlog zakona o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami še vedno v obravnavi. Ta predlog daje poudarek aktivnemu udejstvovanju, sodelovanju staršev tudi pri izdelavi individualnega načrta vzgoje in izobraževanja za otroka s posebnimi potrebami. Zakonodaja se zgleduje po tuji, zahodni. Tam pa so reforme o šolanju otroka s posebnimi potrebami sprožili predvsem starši in posameznimi strokovnjaki. Šole s prilagojenim programom ostajajo, uvajajo pa se nove oblike z možnostjo izbire.

Iz tujine je bil že pred leti prenešen pojem integracije otrok s posebnimi potrebami, ki se pri nas različno razume – kakor komu ustreza oz. kakor je naravnan. Integracija pa ne bi smela biti samo fizična vključitev v šolo ali okolje (kar se dogaja). Vsem bi moralo iti za kvalitetno, osmišljeno življenje.

V preteklem šolskem letu sem se odločila za polodprti intervju staršev otrok z motnjami v duševnem razvoju in učiteljev defektologov na šoli s prilagojenim programom Ane Gale v Sevnici, ker so njihova mnenja, kritike, pohvale in izkušnje nenaдомestljive in potrebne za spremembe v šoli. V raziskavo sem želela vključiti starše vseh otrok iz celotne občine Sevnica, vpisanih v OŠPP, in teh je bilo 25. Štirje starši se vabilu niso odzvali.

Pogovori so potekali s posameznimi

starši, največ pa v dvojicah ali s tremi starši naenkrat v prostorih šole. Zagotovila sem jim anonimnost.

Posebej sem obdelala intervjuje staršev otrok, vključenih v prilagojen program OŠ (lažje moteni v duševnem razvoju), ki jih je bilo 19, intervjuvanih staršev pa 17. V oddelku vzgoje in izobraževanja (v njem so otroci z zmerno in težjo motnjo v duševnem razvoju) je bilo vključenih 6 varovancev, intervjuvanih staršev pa 5. Intervjuju so se odzvale tudi vse zaposlene defektologinje in defektolog (8).

Starše sem povprašala :

- v kolikšni meri njim in otroku ustreza oblika šole s prilagojenim programom (OŠPP),
- ali je starše in otroka pri prešolanju oz. všolanju na OŠPP kaj motilo, prizadelo; kaj je bilo pozitivnega,
- kakšno je emocionalno počutje otroka na šoli; ali se počuti sprejetega,
- kje, na katerih področjih menijo, da se otrok počuti segregiranega zaradi šolanja na OŠPP,
- ali imajo občutek, da učitelji, delavci šole, razumejo stiske, težave njihovega otroka in njih, staršev; kako ocenjujejo medsebojno komunikacijo,
- ali menijo, da se šola dovolj vključuje na različna področja življenja in v okolje (predlogi, pobude),
- ali imajo občutek, da so njihovi otroci in družina v enakovrednem odnosu, položaju v družbi v primerjavi z drugimi; ali se lahko samostojno, neodvisno odločajo na podlagi svojih potreb oz. potreb otroka,
- ali menijo, da so deležni dobrih, vsestranskih informacij različnih ustanov,

• ali so bile njihove odločitve kdaj in od koga neodobravane.

O INTERVJUJIH S STARŠI OTROK,
VKLJUČENIH V PRILAGOJENI PROGRAM
OŠ ANE GALE SEVNICA

Večina staršev (petnajst) meni, da je vzgoja in izobraževanje, ki ga izvaja Osnovna šola s prilagojenim programom Ane Gale Sevnica, za njihovega otroka v veliki meri ustrezna. Menijo, da je to dobra oblika šolanja, kar poudarjajo predvsem tisti starši, ki imajo izkušnje s šolanjem otroka na redni osnovni šoli (ROŠ). Tam je bil zelo hiter tempo jemanja snovi, individualne pomoči oziroma utrjevanja za boljše razumevanje pa malo. Med učenci se je pojavljalo tudi zapostavljanje. Posamezni otroci intervjuvanih staršev so postajali vse bolj zaprti vase, »zamorjeni«, nekaterim se je šola povsem uprla, tako da je postalo prešolanje na OŠPP edini izhod tudi za starše, ki tega niso želeli.

Vsi otroci so prešolanje dobro sprejeli, pri nekaterih pa so se po besedah staršev zgodile neverjetne spremembe v pozitivnem smislu. Postali so bolj odprti, razigrani, kot da bi na novo zaživel. Z njihovim napredovanjem so zadovoljni. Za vso družino je postalo lažje.

Staršem je na OŠPP vseh majhno število otrok v razredu, kar omogoča boljše medsebojno poznavanje in pristnejši odnos med učiteljico in učenci. Eden od staršev je menil, da bi otroci dosegli na ROŠ verjetno več samostojnosti kot na OŠPP, ker bi bilo manj podpore in pomoči. Dva prisotna se s tem nista strinjala, menila sta, da bi bilo ravno narobe, ker so to otroci, ki podpora in pomoč potrebujejo, na ROŠ pa je ne bi bili deležni. Trije starši opažajo razlike v pristopu posameznih učiteljic do otroka. Menijo, da ga morajo najprej dobro spoznati in nato iz njega čim več »potegniti«.

Starši, katerih otroci prihajajo iz oddaljenih delov občine, so imeli pripombe glede fizičnega navora otrok, da pridejo do šole. Vstajajo zelo zgodaj in se vozijo z rednimi ali delavskimi avtobusi. Nekateri menijo, da je ravno naporna pot, poleg

osebne sramu staršev, poglavitni razlog, da se starši ne odločijo za prešolanje otroka z motnjami v duševnem razvoju na OŠPP. Šola naj išče ugodnejši način prevoza.

Mnenje enega od staršev je, da bi bilo za njihovega otroka bolje, da bi ostal na bližnji ROŠ, če bi mu pomagal dodatni učitelj v razredu. Ne moti jih program OŠPP, moti jih izločitev otroka iz domačega okolja in oddaljenost šole, s čimer je povezan precejšnji dnevni napor.

To, da je šola s prilagojenim programom locirana proč od redne osnovne šole, staršev ne moti – nekateri menijo, da je to prednost, drugi o tem niso razmišljali.

Ob prešolanju oz. vpisu je sedem staršev najbolj bolet občutek in spoznanje, da je njihov otrok manj uspešen, da ne zmore redne osnovne šole. Štirim tudi ni bilo vseeno, kaj si o njih in o otroku misli okolica. Eden od staršev je sprejel prešolanje kot nekaj slabega, kar bo otroku v nadaljnem življenju škodilo in zaprlo poti. Sedaj ne misli več tako, ker si je pridobil več informacij od drugih staršev in šole.

Vsi otroci so po začetnih težavah pri navajanju na novo okolje prešolanje oz. vpis dobro sprejeli. Nekateri so občutili veliko olajšanje. Vrnil se jim je pozitiven občutek lastne vrednosti.

Glede postopka razvrščanja otrok z motnjami v razvoju starši niso imeli pripomb. Po njihovih izkušnjah je vse potekalo korektno.

Po besedah staršev je emocionalno počutje otrok na OŠPP »Ana Gale« zelo dobro. Počutijo se sprejete, zadovoljne, nihče ne odklanja šole. Nekateri so postali bolj veseli, čustveno sproščeni – v primerjavi s prejšnjim obiskovanjem ROŠ.

Nekatere otroke moti zgodnje vstajanje in nekaj časa so pogrešali bivše sošolce.

Starši menijo, da se otroci zaradi šolanja na OŠPP ne počutijo drugačne. Občasno se med vožnjo oz. na poti v šolo drugi otroci iz njih norčujejo, jih zbadajo... Tega so včasih deležni tudi bratje in sestre, ki hodijo v redno šolo. Tu in tam je prišlo do poskusov, da so hoteli otroka kaj »naplahtati«.

Pri igri in druženju v domačem okolju jih drugi otroci sprejemajo medse. Posamezniki se enakovredno vključujejo v

okviru krajevne skupnosti v dejavnosti – npr. h gasilcem. Na splošno gledano pa imajo manjši krog poznanih, ker je OŠPP v primerjavi z ROŠ majhna.

Komunikacijo z učiteljicami so starši ocenili kot zelo dobro. Imajo občutek, da razumejo težave in stiske njihovih otrok in njih samih. So dostopne, ne postavljajo pogojev ali ovir v medsebojnih stikih. Nekaterim staršem veliko pomeni odkrit pogovor. Izrazili so tudi pohvalo glede posvečanja njihovim otrokom.

Enajst staršev meni, da se šola dovolj vključuje na različna področja življenja in v okolje ter želijo, da šola še naprej organizira vsakoletno letovanje, sodelovanje z lokalnim radiom, objavljanje prispevkov otrok v časopisih, prirejanje razstav, športna tekmovanja, krožke. Pet jih predlaga širjenje sodelovanja s šolami na športnem področju, ki naj ne bi bilo samo tekmovanje najboljših. Za otroke bi želeli tudi več ekskurzij in izletov, če ne bi finančno obremenjevali staršev.

Ob tem so imeli pripombo na sam vzgojnoizobraževalni program šole. Menijo, da bi moral vsebovati več poudarka na praktičnih delih in v razvijanju ročnih spretnosti, želijo več tehničnega pouka, z vsem pa naj bi začeli čim bolj zgodaj oz. v nižjih razredih, saj bodo to otroci v življenju in pri zaposlitvi najbolj potrebovali.

Starši imajo občutek, da so njihove družine enakovredne drugim, kar se nanaša na pravico oz. možnosti izbire, da se lahko samostojno odločajo na podlagi svojih in potreb otroka. Vsiljevanj ni in jih tudi ni bilo, le svetovanje. Nihče ni doživel, da njegove odločitve ne bi odobraval.

15 staršev meni, da jim ustanove, društva, šola dajejo dobre vsestranske zakonske, finančne, šolske informacije, če jih potrebujejo. Eden želi več informacij s finančnega področja, namreč o olajšavah, ki izhajajo iz otrokove motenosti, in predlagajo, da bi šola letno vabila strokovnjake s tega področja na roditeljske sestanke, kjer bi se lahko starši seznanjali z novostmi in možnostmi.

O INTERVJUJIH S STARŠI OTROK, VKLJUČENIH V ODDELEK VZGOJE IN IZOBRAŽEVANJA

Staršem otroka z zmerno in težjo motnjo v razvoju, ki je že več let vključen v oddelek vzgoje in izobraževanja (OVI), je danes težje govoriti o meri ustreznosti programa, ki ga je ta deležen na OŠ Ane Gale. Z leti se je pogled staršev in odnos strokovnih delavcev spremenil – na bolje.

Trnova pot dveh staršev se je pričela pri vključevanju otroka v vrtec. Da so ga sprejeli, so morali skoz vrsto ponižanj, potrebne so bile prošnje, solze. V vrtcu so imeli otroka za motečega za ostale, niso se ukvarjali z njim, rekoč, da za to delo niso usposobljeni. Razvojnega oddelka ni bilo.

Tudi pri vključitvi v OVI na šoli sta imela dva starša občutek, da otrok ni bil sprejet ravno z odprtimi rokami. Bile so težave z miselnostjo posameznih zaposlenih, ki pa se z leti izboljšuje. Vseh pet staršev meni, da je premalo povezav med vrtcem, šolo in nato varstveno delovnim centrom ali drugo obliko skrbi za njihove otroke, ko preidejo v odraslost. Vse je preveč razdrobljeno. Potrebna bi bila kontinuirana skrb in obravnava od rojstva dalje.

Starši se strinjajo, da naj se defektologi dodatno izobražujejo, vendar naj bi šola v tem času zagotovila enakovredno nadomestilo za odsotnega učitelja, da ne bi bili otroci prikrajšani. Želijo tudi, da ne bi bilo menjav učitelja, ko je »pravi človek na pravem mestu«, ker bi bili dosežki večji.

Pripominjajo, da se vključuje premalo zunanjih strokovnjakov. Logopedске obravnave so preredke, fizioterapevta ni.

Nekatere starše moti sistem dela. Menijo, da skupina v OVI združuje po sposobnostih preveč različne otroke in da se defektolog ne more v polni meri posvetiti posamezniku. Sicer pa je kolektiv do otrok skrben in so deležni ljubezni.

Eden od staršev meni, da bi otroci pridobili več, če bi bili priključeni k redni osnovni šoli. Tudi ti iščejo vzornike in če bi bili v družbi bolj sposobnih otrok, bi bili deležni več spodbud. Vendar se tudi ta starš sprašuje, do katere mere (starostna meja), saj takih izkušenj ni.

Dva starša menita, da smo v primerjavi z nekaterimi ustanovami v materialnem smislu pravi reveži. Ni velikih, svetlih prostorov, prostora za gibanje. (Opomba: šola je preurejena predvojna zasebna vila.) Vodstvo šole bi moralo od družbe prodornejše, agresivno zahtevati sredstva za napredek šole (računalnik v učilnico), urejenost in pripomočke. Drugi starši so zadovoljni in nimajo pripomb.

Starši, katerih otroci se vozijo v šolo, so izrazili strah za njihovo varnost.

Dva starša sta imela pripombo na postopek razvrščanja. Sprašujeta se, kako lahko strokovnjak, ki prvič vidi otroka, oceni njegove sposobnosti v desetih minutah. Menijo, da je razvrščanje šablonsko. Otroke, npr. z Downovim sindromom, se daje preveč v kalup. Obravnavati jih je treba po njihovih sposobnostih – saj so med njimi razlike –, ne po diagnozi. Otrok naj se čim več nauči za življenje, kar naj bi bilo vodilo obravnave otroka na OŠPP v OVI. Tudi zanje bi bilo treba prilagoditi šolsko delavnico, da so varni v njej in da lahko delajo izdelke. Pomembno se jim zdi, da daje učitelj naloge, da se otrok zaposli doma. Ljubezen, ljubkovanje, igranje je za življenje premalo. Učiti in utrjevati jim je treba pozitivne navade, vodstvo šole pa naj poskrbi, da bodo imeli učitelji pripomočke.

Otroci OVI se čutijo na šoli sprejete, so zadovoljni. Med počitnicami zelo pogrešajo sošolce z oddelka. Otroci iz domačega okolja oz. sosesčine jih jemljejo z distanco, tudi ignorantsko. Do njih se ne znajo obnašati, ne vedo, kako z njimi ravnati, ne poglobljajo se v njihove potrebe, jih ne poznajo, imajo o njih drugačno predstavo, kar je odvisno tudi od domače vzgoje, ne sprejemajo jih medse (otroka še nikoli niso povabili na rojstni dan – če so, so starše, je pripomnil eden od staršev). Zato toliko bolj pogrešajo med prostimi dnevi otroke iz OVI, ker nimajo druge družbe in so navezani le med seboj.

Starši oziroma družine teh otrok se morajo marsičemu odreči, npr. kulturnemu življenju, zabavi... Če se želijo česa udeležiti, morajo v tem času plačati varstvo. Nekateri jemljejo otroka s seboj in so neredko deležni neprijetnih, bolečih pripomb, namigo-

vaj, posmeha. Včasih so na to odreagirali, sedaj ne več.

Vsi starši menijo, da je komunikacija z učitelji oz. delavci šole dobra. Nekateri so še posebej pohvalili angažiranost določenih učiteljic v izvenšolskih dejavnostih, delo v društvu Sožitje, sodelovanje s starši na seminarjih.

Eden od staršev je imel ob začetnih stikih s šolo nekaj težav. Postopoma se je komunikacija bistveno izboljšala. Sedaj ima občutek, da delavci šole niso več osebno prizadeti, če ima pripombe na delo, program...

Glede vključevanja šole na različna področja in v okolje menijo trije starši, da je dobro. Dva pa menita, da je šola preveč odmaknjena, morala bi se bolj povezovati z drugimi ustanovami, od vrtca naprej, in bolj agresivno nastopati navzven. Kar pripada ostalim otrokom, naj tudi tem. »Sonce naj sije vsem enako.« Otroci so zaradi svojega statusa preveč odrinjeni. Starši pogrešajo več povezovanja z redno OŠ, od novoletnega praznovanja, pustovanja do drugih srečanj. Tako bi se spoznavali med seboj in bi lažje spreminjali odnos drug do drugega. Želijo tudi več ekskurzij in dogodkov, kot so srečanja z gasilci, policisti, vendar naj se ne ponavljajo prepogosto.

Eden od staršev ima negativno izkušnjo glede možnosti odločanja. Otrok je bil po mnenju komisije za razvrščanje vključen v oddelk vzgoje in izobraževanja brez upoštevanja želje staršev, naj se vključi v prvi razred OŠPP. Ni se strinjal s tem, da strokovnjaki postavijo diagnozo za vse življenje.

Starši drugega otroka so odločitve sprejemali in izpeljali s svojo odločnostjo in s podporo ožje in širše družine.

Ostali takšnih izkušenj nimajo.

Veliko kritik so starši izrekli glede informacij v zdravstvu. Zlasti v predšolskem obdobju jih ni bilo ali jih je bilo malo ali so bile nepopolne. Nekateri specialisti so se obnašali kot mali bogovi in si niso pustili nič reči. Pri dveh otrocih je bila bistvena iniciativa staršev, da so bili v tem obdobju sploh obravnavani. V zgodnjem obdobju so pogrešali več informacij, seminarjev o stanju otroka, kaj storiti, kako naprej...

Društva, ustanove naj bi same obveščale

starše glede zakonodaje, novih možnosti, spremembah itn., ki se tičejo teh otrok, ker sami starši temu dostikrat ne morejo slediti. Želijo, da bi se na šoli organizirale okrogle mize, kjer bi se pogovarjali o novostih, spremembah, o tem, kaj bi se še dalo storiti...

O INTERVJUJUIH DEFEKTOLOGOV IN DEFEKTOLOGINJ

Intervjuvala sem vseh osem učiteljic in učiteljev defektologov, ki so zaposleni na OŠPP Ana Gale. Dve delata kot mobilni defektologinji s predšolskimi in šolskimi otroki (ROŠ), ki zaostajajo v razvoju. Zastavila sem jim enaka vprašanja kot staršem, seveda prilagojena vidiku učiteljev. Njihova mnenja navajam v strnjeni obliki.

Sedanja oblika vzgoje in izobraževanja otrok z motnjami v duševnem razvoju po prilagojenem programu je ustrezna. Pri tej obliki pride otrokova osebnost do veljave, njegova samopodoba je boljša. Nespodbitno je, da tak otrok potrebuje individualni prijem, veliko spodbud in različnih oblik in metod dela. Potrebuje tudi več vzgoje, kar mu pozneje v življenju pomaga, da se lažje prilagodi, vključi in naveže stike. Pri pojmovanju integracije se je treba zavedati, da so telesne okvare eno, duševne motnje pa drugo. Mesto telesno hendikepiranih otrok je vsekakor na ROŠ. Integracija tudi, če ima otrok specifično učno motnjo, kot je npr. legastenija, ki jo lahko strokovnjak postopoma odpravi. Če je otrok na OŠPP glede na svoje motnje uspešen ter se vključi v nadaljnje izobraževanje in doseže poklic, to odtehta stigmo, ki nato v življenju tako ali tako zbledi. Seveda so mogoče še nadaljnje izboljšave vzgojnoizobraževalnega procesa na OŠPP.

Integracija sama po sebi prinaša pozitiven napredek, vendar pod določenimi pogoji. Otroku je treba preskrbeti najboljše možnosti za celostni razvoj.

Psihološka priprava staršev za šolanje ali prešolanje otroka na OŠPP je premajhna. Starši otroka z očitno motnjo v duševnem razvoju, ki je bil obravnavan že v predšolski dobi, so dovolj pripravljene ob vpisu na OŠPP. Veliko bolj boleče je za tiste, katerih

otroci obiskujejo redno šolo in šele tam ugotovijo, da niso zmožni slediti programu OŠ in je potrebno prešolanje. Naj tak otrok poskusi šolanje na ROŠ, da starši uvidijo in imajo dokaz, da ne gre. Pozneje jih ne bo težil občutek, da bi bil otrok morda le uspešen in da so mu s prešolanjem škodovali. Premalo se naredi pri predstavitvi šole s prilagojenim programom. Starši nimajo predstave, kaj se v šoli dogaja. Treba jim je povedati, da poklicna pot s tem otroku ne bo zaprta, seveda, če bo s skupno pomočjo, tudi staršev, otrokov uspeh primeren za vpis v šole skrajšanega srednjega izobraževanja.

Razvrščanje je enkratni, ni procesni postopek, kar bi bilo bolje – ob večji vlogi učiteljice, ki otroka uči.

Emocionalno počutje otrok na OŠPP je zelo dobro. Velika razlika v pozitivnem smislu se pojavi kmalu po prešolanju – postanejo živahni, sproščeni. Starejši otroci, ki se prešolajo v višje razrede, potrebujejo nekaj več časa. Le pri čakanju na avtobus na poti v šolo ali domov pride včasih do žalitev ali izzivanj otrok iz ROŠ.

Otroci iz OŠPP se počutijo segregirane pri znanju. Nekateri ugotavljajo, da se na tej šoli v primerjavi z ROŠ manj učijo. Ni posameznih predmetov. Vendar jih to ne skrbi veliko. Glede segregiranosti je problem zase pot v šolo, kjer se otroci med seboj šikanirajo. Pojavlja se tudi razlikovanje pri vpisu v srednje šole s skrajšanim programom oz. nižjim poklicnim izobraževanjem, kjer imajo učenci z ROŠ prednost.

Podeželsko okolje ima svoj vpliv na vrednote. Starši z vasi imajo verjetno močnejši občutek, da so njihovi otroci razlikovani, kot ljudje dejansko gledajo na to.

Komunikacija s starši je dobra, odprta. Nekateri potrebujejo za to čas, drugi ne, posamezniki se ne odprejo nikoli. Pretežno pa so zgovorni, velikokrat zaupajo osebne stiske in sprejemajo pomoč. Žal nekaterih očetov ni v šolo vsa leta otrokovega šolanja.

Šola se vključuje na različna področja življenja in v okolje. Vendar moramo še iskati možnosti širšega vključevanja. Ideje so, omejujejo jih finančne in organizacijske težave. Skoraj vsi učenci so vozači, vezani na uro prevoza. Pogreša se tudi sodelovanje

zunanjih strokovnjakov, npr. pri likovnem in tehničnem pouku, ker so na nekaterih področjih učitelji premalo usposobljeni.

Na določenih področjih družinam z otrokom z motnjo v duševnem razvoju niso zagotovljene optimalne življenjske možnosti. Vprašljiva je informiranost, poučenost staršev. Na splošno lahko odločajo samostojno. Pomemben dejavnik je okolje, v katerem živijo. Te družine so zlasti na čustvenem področju dosti bolj obremenjene. Težijo jih občutki krivde, v okolje se ne morejo vključevati s ponosom na otroka. Obremenjuje jih otrokova prihodnost. Imajo tudi večje finančne potrebe.

O dostopnosti informacij staršem z različnih področij učitelji(ce) menijo, da starši dobijo ustrezne informacije, če izrazijo željo, potrebo, voljo in pogum. Nekateri so premalo ozaveščeni, kaj jim pripada.

RAZPRAVA

Rojstvo otroka spremljajo različna pričakovanja staršev, najbolj pa si želijo, da bi bil zdrav. Do spoznanja, da je njihov otrok drugačen, da odstopa od povprečja, prihajajo starši v različnih časovnih obdobjih. Odvisno je od tega, koliko je otrok prizadet, kolikšna je motnja v razvoju. Čim hujša je motnja in čim večji razvojni zaostanek, tem hitreje opazijo, da je z otrokom nekaj narobe. Ponavadi jih na to opozorijo zdravniki, pri očitnejši prizadetosti pa že v porodnišnici.

Za starše je to hud udarec, povezan z veliko bolečinami in posledicami, ki jih različno doživljajo. Gotovo je tudi za zdravnika težka naloga, ko sporoča staršem nekaj, kar spreminja njihova pričakovanja. Velikega pomena za starše v tistem trenutku in še dolgo v življenje je, kako jim je sporočeno, da je otrok prizadet. To od zdravnika zahteva tenkočutnost, znanje in življenjsko modrost. Pri sporočanju mora biti previden, vendar realen. Starši se odzivajo različno: z žalostjo, razočaranjem, jezo, zagrenjenostjo, odklonitvijo. Nekateri začnejo spraševati, drugi se zapro vase. Za nadaljnji odnos staršev do otroka je pomembno, kako se zdravniku posreči prepričati starše,

da je tudi njihov otrok enakovreden drugim in da ima številne možnosti. Pri tem, ko staršem v njim razumljivem jeziku razloži realnost, je pomemben pozitiven odnos. Delno prikrivanje resnice in sentimentalnost starše zavajata. Zdravnik bi moral načrtovati pogovor z informacijami o možnih vzrokih, možnostih otrokovega razvoja, literaturi, povezovanju staršev. Zelo pomembno je, da pomaga staršem dojeti, da bo lahko tudi njihov otrok kot vsak drug odraščal v družini, kjer ga bodo imeli radi, imel bo prijatelje in se bo vključeval v okolje.

Idealno bi bilo, če bi v nadaljnjih pogovorih sodelovali sodelavci zgodnje terapije in da bi imel zdravnik redne stike s službami za zgodnji razvoj, vrtci, šole in da bi bil v superviziji. Taka zavzetost bi ugodno vplivala na starše, saj bi si pridobili občutek varnosti ob enotni doktrini, zdravnik pa bi imel za starše vedno nove informacije. Občasni sestanki vseh strokovnjakov, zastopanih v zgodnji terapiji zaradi opazovanja, poročanja in dogovorov o nadaljnjem otrokovem razvoju, bi morali postati sestavni del prakse.

Družini je v veliko pomoč organizirana zgodnja terapija za otroke z motnjo v duševnem razvoju v domačem ali bližnjem kraju. Od krajevnih oblasti je odvisno, v kakšni smeri in koliko so razvili mentalno-higiensko dejavnost v osnovni zdravstveni službi, ki spremlja otroka od zgodnjega otroštva do odraslosti (Skuber 1995).

Pri otrocih z lažjimi motnjami v duševnem razvoju pride pravo spoznanje pogosto šele, ko je otrok že v šoli in ima z učenjem velike težave. V praksi se kaže, kako globoko to prizadene starše in kako težko sprejmejo. Res pa je, da imajo za to tudi najmanj časa. V predšolskem obdobju, ko otrok ni postavljen pred večje zahteve, otrokove zmanjšane sposobnosti ne opazijo ali jih prezrejo, zato je ob začetku šolanja, ko se motnja ugotavlja, še toliko bolj boleče. Pogosto se dolgo ne morejo sprijazniti in poskušajo storiti vse, kar je mogoče. Na prešolanje pristanejo šele, ko vidijo, da je otrok resnično omagal in tudi sami nimajo več moči, da bi ga silili naprej. Po prešolanju si oddahnejo mnogi starši. Pravijo, da bi to storili že prej, če bi vedeli, da bo otrok tako

zadovoljen (Žerdin 1991). Seveda tega ni mogoče posploševati.

Večina otrok šolo s prilagojenim programom uspešno zaključijo. Vendar je tudi tu svojevrstna selekcija, ker so med njimi prav tako precejšnje razlike. Ob koncu šolanja se nekateri otroci takoj zaposlijo z neposrednim priučevanjem v podjetju, kar je bila praksa predvsem pred nekaj leti, ko še ni bil tak problem za delovna mesta. Mlajši, telesno šibkejši in socialno manj zreli učenci lahko podaljšajo šolanje še na deveto ali deseto leto na OŠPP. Šolanje lahko nadaljujejo v skrajšanih in nekaterih prilagojenih programih srednjega izobraževanja.

Uspešnost zaposlitve je odvisna od otrokovih splošnih sposobnosti, telesnih zmogljivosti, od posameznih delovnih sposobnosti, osebnostnih lastnosti, zlasti pa od trenutnih družbenih in gospodarskih razmer. Okolica v njih običajno ne prepozna kakih posebnih odstopanj, ker se znajo prilagoditi potrebam vsakdanjega življenja. Večina se jih poroči in ustvari družine. O tem, kakšno OŠ so končali, pa največkrat modro molčijo, kar se tudi odraža, ko se naključno srečujejo z delavci OŠPP na javnih mestih in jih nočejo več poznati. Nihče jim tega ne more in ne sme zameriti.

V veliko pomoč staršem otroka z motnjo v duševnem razvoju so seminarji, ki jih največkrat organizira Zveza društev za pomoč duševno prizadetim Sožitje ali lokalno društvo. Namen teh seminarjev je seznanjanje z možnostmi za pomoč otroku, čustvena podpora ob življenju z otrokom in ne nazadnje tudi rekreacija.

Šele seminar velikokrat prinese odgovor ali zmanjša težo pritiska vprašanja, zakaj se je ravno v njihovi družini rodil tak otrok. Za nekatere starše je prava razbremenitev in pomaga rešiti večkrat napete odnose med partnerjema, sorojenci, okolico, terapevti.

Strokovnjaki pravijo, da so ti seminarji nekaj posebnega v evropskem okolju v dobrem pomenu besede in da smo lahko na to ponosni. Treba jih je obdržati in razvijati naprej.

Družina s prizadeto osebo potrebuje poleg nasvetov in podpore tudi praktične oblike pomoči, ki jo razbremenjujejo v

vsakodnevnem življenju, saj je nadpovprečno obremenjena. Pravica do razvijanja osebnosti družinskih članov zaradi otrokove prizadetosti ne bi smela biti okrnjena in ne bi smela pripeljati do tega, da bi se družinski člani odpovedali uresničevanju lastnih interesov, ali celo v izolacijo celotne družine. Družinam je treba pomagati, saj imajo pravico do enake kakovosti življenja kot drugi.

V zahodni Evropi so se že razvile dejavnosti (skupine za samopomoč, dobrotelne organizacije) za razbremenjevanje družin, ki izhajajo iz potrebe povsem določene družine in na temelju tega načrtujejo možnosti, ki so v domačem kraju ali v sosedstvu. Ne gre za podvajanje ustanov, ampak za zapolnitev vrzeli, ki jo čutijo starši, saj te službe ne nameravajo postati ustanove. Tega pri nas v taki obliki ne poznamo, zamisel pa bi veljalo pretehtati. Žal so taka hotenja še vedno v premajhni meri izvedbeno zagotovljena, z marsikaterimi nerešenimi vprašanji, s financiranjem vred.

Za vse, tudi za otroke z najtežjo duševno prizadetostjo velja pravica in dolžnost obiskovanja šole. Tudi ti naj se naučijo vsega, kar potrebujejo, da se v skladu s svojimi individualnimi možnostmi in sposobnostmi na vseh področjih življenja dobro počutijo, znajdejo, vključujejo in uveljavljajo. Zato je treba oblikovati učne vsebine predvsem z izhodišč konkretne realnosti. Pri vseh je treba izhajati iz otrokove celostne sposobnosti in paziti, da pouk ni sam sebi namen, ampak namenjen usposabljanju za življenje. V okvir celostnega učenja spadajo tudi vse prvine skupnega sobivanja, doživljanja in skupnega učenja in delovanja z neprizadetimi.

OŠPP mora upoštevati princip vsesplošnega spodbujanja in razvijanja tistih otrokovih sposobnosti, ki so mu dane. Ne sme izhajati iz tega, česa ne zmore, ampak iskati, razvijati in ohranjati sposobnosti, ki jim je kos in ki mu bodo kar najširša podlaga za čim bolj samostojno in kakovostno življenje. Del teh zahtev bi se lahko uresničeval tudi v obliki integriranih povezav, tako v rednih oblikah šol kakor tudi z različnimi drugimi oblikami, ki zadovoljujejo posebne potrebe otroka s prizadetostjo in delujejo

po načelih vključevanja.

Zaželeno bi bilo, da bi imeli starši, glede na različne sposobnosti in interese za svoje otroke s prizadetostjo, tudi več izbire med različnimi programskimi možnostmi. Razvoj šolstva za otroke z duševno prizadetostjo mora iti v kakovost ter v oblikovanje in ustvarjanje novih programskih ponudb zanje, skupaj z vzgojnimi prijemi, ki bi jim omogočali čim večjo stopnjo poznejše življenjske integracije.

Poleg pouka bi morala šola ponuditi tudi različne terapevtske oblike pomoči (fizioterapevt, več logopedskih vaj...), ki se vključujejo v sam pouk. Zagotavljala naj bi tudi različne druge vsebinske oblike, od različnih vrst svetovanja do organiziranih oblik vsebinsko kakovostnega prostega časa. Spet lahko rečem, da se žal ustavlja pri denarju.

Potrebe vseh stopenj učencev z duševno prizadetostjo je treba upoštevati tudi pri ustreznih opremljenosti šole, pri različnih kadrovskih in tehničnih normativih in zlasti pri specifičnih učnih in življenjskih pripomočkih, ki zagotavljajo okoliščine za kar najboljše doseganje učnih ciljev in razvijanje otrokovih zmožnosti.

Neodvisno od oblike šole, njenega ustanoviteljstva in izvedbene realizacije bi moralo biti šolsko delo vključeno v celostno zasnovo skrbi za osebe z duševno prizadetostjo v Sloveniji, kar pomeni, da morajo biti vsi upravičenci deležni enakih vsebinskih in izvedbenih možnosti. Vzporedno bi morale biti izvedene tudi vse prejšnje in poznejše življenjske povezave, ki dajejo odgovor na vprašanje, kaj in kam zdaj. V zvezi z vsem tem je zato izredno pomembno medsebojno sodelovanje staršev in šole, skupaj s šolskimi oblastmi. Partnerstvo in komplementarnost med starši in strokovnjaki je tudi v šoli nujno, da bi imeli vsi cilji izobraževanja in usposabljanja konkreten funkcionalen rezultat, ki zadovoljuje vse tri partnerje v delu življenja, ki zajema šolsko obdobje (Generalni koncept in izvedbena načela Sožitja – Zveze društev za pomoč duševno prizadetim Slovenije, 1997).

Sodelovanje oz. komunikacija med učiteljem (ali drugim strokovnjakom), otroki in starši je na eni strani izredno občutljivo področje, na drugi pa izredno

pomembno, pa naj gre za starše zdravih otrok ali otrok z motnjami v razvoju.

Starši so prvi in najpomembnejši vzgojitelji svojih otrok. Šola kot vzgojna ustanova jim lahko pri tem pomaga in mora pomagati. Vzgoja v šoli je dopolnjevanje tistega, kar starši vlagajo v vzgojo otroka, ne more pa biti nadomestilo.

Idealno je, če komunikacija med učiteljem, starši in otrokom poteka po principu permanentne povratne informacije (*feedback*). Te pomagajo učitelju izostriti zavedanje lastnega vedenja in doživljanja, odkrijejo pa mu tudi posledice njegovega vedenja. Ne sme pa jih vsiljevati, ker je njihov namen pomagati drugemu, in ne sme jih uporabljati za sproščanje lastnih napetosti.

Pogosto poteka sodelovanje med učiteljem, starši in otroki v obliki enosmerne komunikacije, pri katerem je največkrat edini vir informacij učitelj. Tak način sodelovanja ovira starše pri njihovi aktivnosti. Na srečanjih s starši je treba ustvariti tako vzdušje, da lahko starši aktivno sodelujejo in v vzdušju medsebojnega zaupanja razpravljajo o problemih, ki jih težijo, ter spoznavajo probleme in izkušnje drugih staršev.

Pri komunikaciji bi moral učitelj upoštevati psihosocialne značilnosti staršev. Te razlike lažje upošteva ob pogovorih s posameznimi starši, težje pa, ko govori s skupino. Tedaj naj bi se prilagodil tistim staršem, ki si sami težje pomagajo in potrebujejo intenzivnejšo pomoč.

Poklicna struktura staršev je tudi dejstvo, ki ga učitelj ne bi smel prezreti, saj je lahko izmenjava izkušenj koristna tako za starše kot učitelja in učence. Učiteljeva avtoriteta ni nič manjša, če mu tudi starši posredujejo kakšne informacije ali nasvete. Že ob prvih stikih se mora učitelj zavedati njihove individualnosti, različnih osebnostnih lastnosti, vplivov kulturnih in etničnih dejavnikov in vplivov širšega okolja. Izgibati se mora subjektivnim sodbam in se varovati predsodkov. Komunikacijske ovire, ki nastanejo zaradi vnaprej oblikovanega odnosa do staršev, je zelo težko odstraniti.

Učitelj je tisti, ki spodbuja komunikacijo, in ta je konstruktivna, če je usmerjena k staršem, kar pomeni, da naj učitelj poišče učinkovitejše oblike komunikacije, ne pa

oblike, ki so zanj najlažje izvedljive. Enako velja za svetovalne – socialne delavce.

Nekateri starši imajo s šolo in razgovori v šoli negativne izkušnje. Te so velika ovira za uspešno komunikacijo, zato mora učitelj(ica) v primerih, ko stališča staršev niso usklajena z interesi učitelja, poskušati s konstruktivnim vodenjem počasi ozaveščati starše, da tudi oni prično pozitivno vrednotiti učiteljeva prizadevanja. Treba jim je pokazati, da so v šoli dobrodošli in da je otrok in njegov uspeh pomemben za vse (Novljan 1997).

To še posebej velja za starše otrok z motnjami v razvoju, kajti družina s tem otrokom je socialno, psihično in ekonomsko obremenjena. Poleg tega mora skrbeti, vzgajati in izobraževati prizadetega otroka še v drugačnem smislu kot ostale otroke. Taka družina potrebuje vseskozi pomoč, ki se z razvojem in starostjo otroka spreminja.

UGOTOVITVE IN PREDLOGI

Iz obeh delov raziskave je razvidno, da sta vzgoja in izobraževanje po prilagojenem programu v veliki meri ustrezna. Vendar se nakazujejo vprašanja in usmeritve, ki jih bo treba razreševati.

Učne vsebine, delovni načrt šole se mora usmerjati v usposabljanje otrok za življenje, za sobivanje z drugimi. Pri oblikovanju individualnega načrta je treba vključiti starše otroka ter upoštevati njihovo mnenje in stališča kot enakovrednih partnerjev oz. članov tima.

Šola naj pritegne strokovnjake za različne terapevtske oblike pomoči otrokom, kjer čutijo starši in defektologi potrebe ali pomanjkanje znanja.

Mentalnohigienskega dispanzerja, ki bi interdisciplinarno skrbel za otroke s posebnimi potrebami, v občini ni. Treba je iskati povezave v ožji regiji, kjer tak dispanzer je.

Povezava med različnimi institucijami, ki skrbijo za osebe z motnjami v duševnem razvoju, je razmeroma slaba. Koordinacijo med njimi bi lahko prevzela šola.

Družina s prizadetim otrokom je obremenjena na vseh področjih. V veliko pomoč staršem so seminarji. Treba jih je obdržati

in razvijati naprej.

Prihod v šolo je za bil za veliko otrok otežen. Prevozi niso bili zadovoljivo urejeni. Ta problem je v tem šolskem letu že urejen s pogodbenim prevozom s kombijem.

Finančno pomoč za razširitev dejavnosti in za druge potrebe šole je treba iskati pri različnih virih (donatorstvo, sponzorstvo).

Po mnenju staršev in učiteljev so še možnosti in področja, kjer bi se lahko šola predstavila, vključevala ter povezovala. Pri iskanju poti moramo postati izvirnejši in bolj inovativni.

Sistem informiranja staršev o pravicah in možnostih je pomanjkljiv. To vrzel lahko šola zapolni z vabili strokovnjakom (po željah in potrebah staršev) na razgovore ob roditeljskih sestankih.

Te družine bi potrebovale praktične oblike pomoči, ki bi jih razbremenjevale v vsakodnevnem življenju. Društvu Sožitje bi lahko dali pobudo, da ugotovi, ali in kakšno pomoč želijo, ki bi jo bilo mogoče izpeljati v okviru javnih del ali civilnega služenja vojaškega roka.

Skupna naloga pa je razvijanje takih medsebojnih odnosov v družbi in pripravljenosti družbe, da bi se zmanjšali predsodki do prizadetih ljudi in bi bilo omogočeno kakovostno sobivanje vseh.

Literatura

- JEREB, T. (ur.) (1997), *Živeti tako normalno, kot je mogoče. Naš zbornik*, 30, 1: 19-22.
- NOVLJAN, E. (1997), *Teze za seminar za svetovalne delavce na osnovnih šolah*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo
- SKUBER, P. (1995), *Pomoč družini z duševno prizadetimi. Naš zbornik*, 28, 1: 12-16.
- STROJIN, M., A. MIKUŠ KOS (1991), *Vsak otrok hodi v šolo*. Murska Sobota: Pomurska založba
- ZALOKAR DIVJAK, Z. (1996), *Vzgoja je... ni znanost*. Ljubljana: Educy
- ŽERDIN, T. (1991), *Težave, težavice, učne motnje*. Murska Sobota: Pomurska založba

VI. EVROPSKI KONGRES DELOVNEGA PRAVA IN SOCIALNE VARNOSTI

Sredi septembra 1999 sem se udeležila 6. evropskega kongresa za delovno pravo in socialno varnost v Varšavi. Teme so bile: socialni dialog, zaposlitev in samozaposlitev ter reforme sistemov socialne varnosti v Evropi. O vsaki temi sta bili predstavljeni dve poročili. Organizirana je bila tudi okrogla miza o vidikih delovnega prava v Evropski Zvezi in Svetu Evrope, ki pa se ni najbolje posrečila.

Letošnji kongres se je od prejšnjega, ki je bil leta 1996 v Leidenu, razlikoval predvsem po splošnem vzdušju in pogledu na prihodnost delovnega prava in socialne varnosti. Spraševanje in dvomi o (ne)smislu teh dveh pravnih disciplin sta zamenjala prejšnje prepričanje o pomembni vlogi delovnega prava in socialne varnosti v sodobni družbi in splošno soglasje o potrebnosti reform.

Najprej sta z referati nastopila profesor Sewerinsky (Łódź) in profesor Blanpain (Leuven).

Prvi je obravnaval zlasti pravna vprašanja: ureditev socialnega dialoga na mednarodni in državni ravni, izhodišča socialnega dialoga in socialno partnerstvo, ki v nekdanjih socialističnih državah ni dovolj organizirano. Spodbudil je razpravo o vlogi države kot tretjega v dialogu. Ali lahko sindikati in delodajalci uveljavijo dogovor, s katerim se država ne strinja (npr. dogovor o plačah, ki ni v skladu z vladno ekonomsko politiko), kdaj je mogoča stavka in podobno.

Blanpain je v poročilo vključil sociološke, ekonomske in organizacijske vidike. Tradicionalno podjetje je po njegovi oceni »eksplodiralo«. Nova družba je mrežna družba, v kateri bo poleg »znati delati« treba »znati biti«. Poudarjal je fleksibilnost v vseh pogledih. Opozoril je, da obstajajo pomem-

bnejše vrednote, kot je prosti trg, in da lahko fleksibilnost in moderna organizacija ustvarita dober ali slab kapitalizem.

Razprava je prinesla naslednje poudarke: da je za socialni dialog potrebna zlasti resnična pripravljenost, da je z Amsterdamsko pogodbo socialni dialog institucionaliziran, da obstaja možnost monopolizma sindikalnih predstavnikov, da je treba poleg pravne ureditve upoštevati dejansko razporeditev moči. Zdi se, da se je večina strinjala, da je bolje kot o socialnem dialogu govoriti o socialnem partnerstvu.

O zaposlitvi in samozaposlitvi sta predavala profesorja Supiot (Nantes) in Davies (London).

Prvi je postavil pod vprašaj podrejenost kot kriterij razlikovanja med zaposlitvijo in samozaposlitvijo. Kot primer je navedel nekdanjo razliko med položajem delavca na tekočem traku in samostojnim kmetom ter sodobno razliko med delavcem, vključenim v krožek kakovosti, in kmetom, ki za velikega kupca vzreja živino po predpisanem postopku in s predpisanimi značilnostmi. Meje med zaposlitvijo in samozaposlitvijo se brišejo. Od zaposlenih se pričakuje, da bodo v določeni meri avtonomni in ustvarjalni, samozaposleni so vedno bolj odvisni od naročnikov. Zavzel se je za splošno delovno pravo, dopolnjeno z vrsto posebnih profesionalnih delovnopravnih predpisov. Postavil je vprašanje o razmejitvi med delovnim pravom in civilnim oziroma komercialnim pravom.

To misel je naprej razvil Davies. Grafično je ponazoril razmerje oziroma delež delovnega in civilnega prava pri urejanju dela. Na osi od delovnega do civilnega prava je razvrstil štiri pravne oblike: zaposlitev, zaposlitvi podobno delo, osebno delo in neosebno delo. Prvo je klasično delovno

razmerje, drugo delo od delodajalca formalno neodvisnih, ki lahko delajo sami ali z več zaposlenimi, tretji naj bi bili resnično/pravi samozaposleni, četrto pa je pogodbeno zagotavljanje uslug. Glavni kriterij za razvrščanje je ekonomska odvisnost delavca. Davies se je zavzel za dopolnjevanje delovnega prava s civilnim.

Zabrisane meje med različnimi pravno urejenimi načini dela so eden od problemov tretje teme, reform na področju socialne varnosti. Pred trejo temo je bila na vrsti še okrogla miza, na kateri je bil zanimiv prispevek profesorja Weissa (Frankfurt). Izhajal je iz človekovih pravic, ki morajo vključevati tudi socialne pravice. Kritiziral je dejstvo, da so nekatere delovnoprave in socialne zadeve izključene iz odločanja Evropske Unije. Kritičen je bil do sedanje ureditve kolektivnega pogajanja na ravni EU. Poudaril je pomen proceduralnih norm, ki bi omogočale nastanek fleksibilne evropske zakonodaje.

O reformah evropskih sistemov socialne varnosti sta govorila Schulte (Inštitut Maxa Plancka), ki je imel zelo obsežen in izčrpen referat, in profesor Tomeš (Praga), ki je stvarno in prepričljivo predstavil stališča strokovnjakov iz nekdanjih socialističnih držav, ki pogosto ostanejo neizrečena.

Schulte je izhajal iz ekonomskih in socialnih izzivov za državo blaginje. Navedel je vrsto podatkov o demografskih in ekonomskih spremembah v (zahodni) Evropi, ki jim je treba prilagoditi sisteme socialne varnosti. Nastajajo novi socialni primeri, kot je potreba po dolgotrajni negi, revščina in socialna izključenost. Socialno zavarovanje se vedno bolj približuje socialnemu varstvu. Staranje prebivalstva povzroča ekonomske težave, a ustvarja zaposlitvene možnosti na socialnem področju – čeprav slabo plačane. Povratek k tradicionalnim mrežam družinske in sosedske skbi ni mogoč.

Globalizacije ne spremlja ureditev, ki bi zagotavljala temeljne socialne pravice. Večina socialnih predpisov Evropske Zveze ni pravno zavezujoča. Zmanjšati bi bilo treba stroške dela in preiti k večjemu deležu financiranja socialne varnosti z davki. Treba je upoštevati posledice vključitve novih članic, karterih prebivalstvo bo pred-

stavljalo 30% prebivalstva Evropske Unije.

Od vseh prispevkov mi je bila najbližja razprava prof. Tomeša. Po njegovem mnenju je socialna reforma potrebna na zahodu, kjer se morajo sistemi izboljšati, in na vzhodu, kjer je treba najti alternative. Socialna varnost ima delitveno funkcijo, ki se kaže kot redistribucija v času (med generacijami) in v prostoru. V razpravo je ponudil naslednje teze:

○ Socialna reforma je nujna za uspešno ekonomsko reformo. Socialne spremembe morajo biti politično sprejemljive. Povratek predstavnikov prejšnjih režimov na oblast je nastopil zaradi neustreznih socialnih sprememb, ki so povzročile revščino.

○ Socialna reforma je del celotne družbene reforme. Ne more biti uspešna brez sprememb v okolju, kot je npr. finančni sistem.

○ Treba je upoštevati dediščino, npr. nizke pogoje za upokožitev, posebno za ženske in delavce na zdravju škodljivi delih.

○ Reforma je potrebna, kadar so obstoječe razmere neustrezne, kot so npr. siva ekonomija, neučinkovito sodstvo.

○ Nekdanje socialistične države so reformo izvedle prepozno. To bi morale storiti leta 1989, ko je še obstajalo navdušenje; zdaj je tretjina prebivalstva pod mejo revščine.

○ Iskati je treba alternativne rešitve, primerne tradiciji in kulturi ter ekonomskim možnostim. V državah z zelo različnim nacionalnim bruto dohodkom ni mogoče uporabiti enakih rešitev. Pri spreminjanju pokojninskega sistema so nekdanje socialistične države uporabile štiri različne prijeme: dopolnitev obstoječega sistema, radikalne spremembe po vzoru Čila, kombinacijo redistribucije v času in prostoru ter večstebni sistem.

○ Različni prijemi so potrebni zaradi razlik med dejavniki, kot so način privatizacije, raven demokratizacije, sposobnost institucij za izvajanje reform.

○ Bistven je način izvajanja reform. Treba je imeti zanesljive podatke, tehnično opremo, vzgojiti ljudi, spremeniti predpise, sklade socialne varnosti je treba ločiti od državnega proračuna.

○ Obdobje tranzicije je pomembnejše od končne vizije («svetlih ciljev»). Podcenjuje

se probleme ljudi, ki so v zavarovalni sistem vstopali z določenimi pričakovanji.

Pridruževanje Evropski Uniji ni prihanje v Evropo, kjer so države vzhodne Evrope že ves čas. *Acquis communautaire* ni enosmerna pot.

V razpravi so v glavnem pritrjevali navedenim stališčem, zlasti udeleženci iz nekdanjih socialističnih držav. Dodali so nekatere nove poudarke, npr. odgovornost države za socialno varnost prebivalstva, ki je v različnih oblikah vsebovana v ustavah evropskih držav (z izjemo Združenega kraljestva), potreba po upoštevanju dostojanstva vseh ljudi, preprečevanje diskriminacije, evropski socialni kapitalizem v nasprotju z ameriškim. V bolj prikriti obliki so izrazili skrb, da bo vključitev novih članic v Evropsko Unijo pomenila finančne obremenitve in podobno. Izrazili so mnenje, da lahko pri socialnih reformah povzemamo tehniko, ne pa tradicije in kulture. Sistemi socialne varnosti so nastali v razmerah polne zaposlenosti, enega samega hranilca družine, ekonomske rasti – vse to se je spremenilo in spremeniti se mora tudi socialna varnost. Spremembe pa nikakor ne pomenijo odprave. V sodobnem svetu je socialna varnost pomembnejša kot kdaj koli.

Očitno je, da bodo spremembe v sistemu socialne varnosti prinesle tudi nove naloge za socialno delo.

IZZA KONGRESA

Nadvse prijetno presenečenje družabnega dela kongresa je bil koncert Chopinovih solistov in pianista Mareka Drewnowskega. Letošnje leto je na Poljskem v znamenju Chopina.

Varšava ima pestro zgodovino, ki se že na prvi pogled kaže v arhitekturi. Poleg ponovno sezidanih srednjeveških zgradb v starem delu mesta so opazni trije tipi poslopij: stavbe izpred vojne, večinoma veličastne in okrašene v slogu fin-de-siècle, povojni sivi horizontalni »socialistični« kvadri in bleščeči vertikalni »kapitalistični« kvadri. Na sredi je »Stalinova torta«, palača kulture, darilo bivše ZSSR. Še vedno je precej nezazidanih površin.

Presunilo me je, ko sem na karti mesta našla zarisane meje medvojnega geta in sem se ob ogledu Varšave zavedela, kako je bil velik in kakšni grozi je bil priča prostor, ki sem ga gledala zvečer z balkončka, ko sem opazovala rdeče-rumene (barve Varšave) tramvaje in mestne avtobuse.

Od mojega hotela do Sheratona, kjer je potekal kongres, je bilo dobrih petnajst minut hoje. Ljudje so se mi zdeli zaposleni in umirjeni, ceste in pločniki malo bolj vegasti kot v Ljubljani, tekoč promet, prijazno upoštevanje pešcev. Ulični prodajalci imajo podobno blago kot drugod, le vezalke so poseben »hit«. Tu in tam je kakšen berač, a ni jih več kot pri nas. V starem mestu je bil eden oblečen v nekakšno kuto ali zaščitno obleko s kapuco globoko na oči, potrkal je s palico in zvončkljal, da ni bilo čisto jasno, ali oživlja srednjeveško tradicijo ali rešuje svoj aktualni dohodkovni problem.

Park Łazienki je bil poln nedeljsko sproščenih obiskovalcev: stare gospe s klobučki, mladenke v dolgih oprijetih oblekah, otroci, elegantni in športni gospodje. Pa sonce, stara drevesa, ptice, veverice, Chopinov spomenik, Palača na vodi in odsevi 18. stoletja.

Ko sem se zadnji dan pozno popoldne vračala v hotel in mi je v glavi še vedno brnelo od Evrope, se mi je zazdelo, da bo Evropa, če se bo razvijala po najbolj optimističnem scenariju, podobna mestnim ulicam, ki postajajo vedno bolj enake – v Helsinkih, na Dunaju ali v Varšavi –, z enakimi blagovnimi znamkami, reklamami, izložbami, ponudbo, kjer bo le tu in tam, kot kos poljskega nakita iz srebra in jantarja, poblisnil drobec tradicije in nacionalne kulture. Skratka: urejeno, demokratično, socialno-tržno in malce enolično.

Andreja Kavar Vidmar

Srečo Dragoš

SOCIALNE POSLEDICE POLITIČNIH KONFLIKTOV
(KATOLIŠKE CERKVE Z DRŽAVO)

Doc. dr. Srečo Dargoš predava sociologijo na Visoki šoli za socialno delo Univerze v Ljubljani.

Na področju civilnodružbenih pomoči je ena od največjih organiziranih ponudnikov dobrodelnih storitev Rimskokatoliška cerkev. Zato ni vseeno, kakšna je zveza med cerkveno strategijo do zunanjega okolja in njeno socialno (dobrodelno) funkcijo. Ali lahko potencialno klerikalna usmeritev oficialne cerkvene hierarhije politično obremeni tudi karitativno področje? Odgovor na to vprašanje je odvisen od rešitve konfliktov med cerkveno in državno oblastjo, predvsem pa od razumevanja in konkretizacije sedmega člena Ustave RS, s katerim je načelno opredeljeno razmerje ločitve med versko in posvetno sfero. V prispevku obravnava avtor tri poudarke pri razumevanju te raz-ločitve, in sicer biblijske poudarke (alegorični oz. teološki vidik), družbeno regulacijo (sociološki vidik) in zgodovinske rešitve v našem prostoru (historični vidik). V nadaljevanju je podana analiza sedanje strategije Rimskokatoliške cerkve na Slovenskem in njena primerjava z javnomnenjskimi podatki. Sklepi so koristni za nadaljno reševanje omenjenih problemov, ki lahko pomembno vplivajo tudi na področje socialnih dejavnosti.

Ključne besede: katolicizem, klerikalizem, dobrodelnost, socialno delo, ločitev cerkve od države, strategije.

Lea Šugman Bohinc

KIBERNETIKA SPREMEMBE IN STABILNOSTI

Mag. Lea Šugman Bohinc je asistentka za psihologijo in kibernetiko psihosocialne pomoči na Visoki šoli za socialno delo Univerze v Ljubljani.

Avtorica vpelje koncept razlike oziroma spremembe in ga dopolni s konceptom stabilnosti, nato pa opredeli spremembe prvega in drugega reda, tako da jih umesti v strokovno teoretski jezik kibernetike drugega reda in v njenem okviru kibernetike psihosocialne pomoči. V nadaljevanju opiše običajne strategije, ki jih ljudje uporabljamo za sprožanje sprememb prvega reda, potem pa še strategije preokvirjanja za povzročanje sprememb drugega in višjega reda. Za namen večje razvidnosti praktične uporabnosti predstavljenih konceptov povzame splošne vidike in strategije kibernetike spremembe in stabilnosti oziroma soustvarjanja ugodnega konteksta za razvoj in stabilizacijo sprememb v smeri zelenega razpleta problema. V sklepu avtorica predstavi zakon potrebne raznolikosti kot eno od temeljnih kibernetičnih epistemoloških predpostavk uspešne in učinkovite psihosocialne pomoči.

Ključne besede: sprememba prvega in drugega reda, strategije, kibernetika drugega reda, psihosocialna pomoč.

Janez Balkovec

FINANČNO-ŽIVLJENJSKI PROCES ORGANIZIRANJA OSEBNE SOCIALNE VARNOSTI

Mag. Janez Balkovec deluje kot samostojni premoženjski svetovalec, zunanji sodelavec svetovalnega podjetja Concorde, d. o. o. Na različnih posvetih in seminarjih predava o tem, kako ustvariti osebno premoženje in osnovno socialno varnost.

Osnovna socialna varnost ni več izključna skrb države, ampak se vse bolj prelaga na posameznike

oziroma družine. Socialna varnost je tesno povezana z osebnim premoženjem. Poskrbeti moramo za zaščito pri izpadu delovne sposobnosti, zaščititi družinske člane, ustvariti lastno nepremičnino, izšolati otroke, poskrbeti za rento, ohranjati standard, imeti finančno varnost in investirati kapital. Finančne institucije ponujajo raznovrstne programe, ki jih uporabljamo, ne da bi natančno vedeli, kaj nam prinašajo. Domače gospodarjenje postaja vse bolj zahtevna naloga. Finančni produkti skrivajo veliko pasti, zato je treba temeljito analizirati osebno življenjsko in materialno situacijo, šele nato sestaviti osebni socialno-premoženjski načrt. Posameznike in družine je treba informirati, usposabljanje in svetovati, kako naj obvladajo finančni življenjski cikel. Neobvladovanje tega ciklusa nas lahko v današnji ciklonski družbi vrže na rob preživetja.

Ključne besede: socialna varnost, osebno zavarovanje, varčevanje

Bogomil Ferfila

MULTIMEDICINSKA OSKRBA IN MULTIMEDIJSKA INDUSTRIJA KOT TEMELJNI RAZVOJNI INDUSTRIJI 21. STOLETJA

Dr. Bogomil Ferfila je profesor sociologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Japonska je danes ena najhitreje starajočih se družb na svetu in tega se dobro zaveda. V devetdesetih letih je bilo izločanje sredstev za socialno zavarovanje še razmeroma nizko, napovedujejo pa hitro povečanje in se želijo nanj dobro pripraviti. Vse večji delež starejših prebivalcev namreč nujno povzroči ne le vse višje pokojninske in socialne stroške, marveč tudi vse višje stroške za medicinsko oskrbo in nego. Zanimivo je, da se Japonci že danes želijo pripravljati na demografsko sliko japonskega prebivalstva, ki bo nastopila šele čez nekaj desetletij in ki jo imamo v Sloveniji in nekaterih zahodnoevropskih državah že nekaj let. Glavna prednost privatizacije, se pravi, prenosa izvajanja socialnih funkcij na zasebni sektor (vlada lahko še vedno zbira denar in za preskrbovanje storitev plačuje zasebnemu sektorju, ali pa potrošniki za socialne storitve plačujejo neposredno sami), je znižanje stroškov. Pogosto je potem težava kakovost storitev, ki jih izvaja zasebni sektor, toda to se da doseči s predpisanimi standardi in nadzorom.

Ključne besede: Japonska, staranje prebivalstva, deregulacija, privatizacija, socialno podjetništvo.

Ivanka Žibert

ŠOLANJE OTROK NA OSNOVNI ŠOLI S PRILAGOJENIM PROGRAMOM INTERVJU STARŠEV IN UČITELJEV

Ivanka Žibert je diplomirana socialna delavka in dela na Osnovni šoli Ane Gale Sevnica (šoli s prilagojenim programom).

V prispevku so zapisana mnenja, pogledi, življenjske izkušnje in predlogi staršev otrok z motnjami v duševnem razvoju na Osnovni šoli Ane Gale Sevnica in učiteljev, učiteljic te šole. Identificirane so izražene potrebe prvih in predstave drugih, zlasti v skupnih točkah, torej tam, kjer pogledi in predlogi enih zadevajo druge. Na tej podlagi so nakazane enostavnejše usmeritve v razvijanju kvalitetnejšega dela s temi otroki.

Ključne besede: duševna prizadetost, vzgoja in izobraževanje, integracija, intervju, komuniciranje.

Editor's Notes

The present issue brings very different topics. First, Srečo Dragoš' analysis of the strategies of the Roman Catholic Church which can affect (or rather, which have a definite share in shaping) its charitable activities, that is, those aspects of its functioning that overlap, in some respects, with social work. Lea Šugman Bohinc develops a cybernetic theory of social work. Janez Balkovec intervenes with a problem which seems quite distant to the "classic" problems of social work, yet at least some of its elements have become pressingly inevitable in post-socialist life: concern with one's own social and financial security. Bogomil Ferfila informs us about the developments in the field of social security in Japan, one of the last strongholds of the social state that is falling. Lastly, Ivanka Žibert presents the views and ideas of the parents of children who attend a school with adapted programmes, as well as of their teachers.

Srečo Dragoš

SOCIAL IMPACT OF POLITICAL CONFLICTS
(BETWEEN THE CATHOLIC CHURCH AND THE STATE)*Dr. Srečo Dragoš is a lecturer of sociology at the University of Ljubljana School of Social Work.*

In the field of civic aid one of the biggest organised supplier is the (Roman) Catholic Church. It is therefore worthwhile to explore the relation between the Church's strategy towards its surroundings and its social (charity) function. Can potentially clericalist attitude of the official Church hierarchy politically load Church charity? The answer depends on the solution of the conflicts between the Church and the State authorities, and particularly on the understanding and concretisation of Clause 7 of the Slovene Constitution which postulates the division between religious and secular affairs. The paper elaborates on three aspects of understandings that division, namely, the point of view of biblical issues (the allegorical or theological aspect), the point of view of social regulation (the sociological aspect), and the regard to historical solutions (the historical aspect). The present strategy of the Catholic Church in Slovenia is analysed and compared with opinion polls. The conclusions are useful for further solutions of the said problems and can have a significant impact upon the field of social work.

Keywords: Catholicism, clericalism, charity, social work, division between the Church and the State, strategies.

Lea Šugman Bohinc

CYBERNETICS OF CHANGE AND STABILITY

Psychologist Lea Šugman Bohinc, M. A., is an assistant lecturer of psychology and cybernetics of psychosocial help at the University of Ljubljana School of Social Work.

The author introduces the concept of difference or change and complements it with the concept of stability. Next, she defines the changes of the first and the second order by positioning them into the conceptual language of the second-order cybernetics and, within that frame, of the cybernetics of psychosocial help. Further, she describes the usual strategies people use to trigger first-order changes, and then the strategies of reframing to effect the second- and higher-order changes. For the purpose of greater explicitness of the practical value of the concepts presented she summarises general views and strategies of the cybernetics of change and stability, i. e., of co-creating a convenient context for the development and stabilisation of changes in the direction of the desirable outcome of the problem. Finally, the author presents the law of requisite variety as one of the most profound cybernetic epistemological premises of a successful and efficient psychosocial help.

Keywords: first- and second-order change, strategies, second-order cybernetics, psychosocial help.

Janez Balkovec

THE FINANCIAL ASPECT OF ORGANISING PERSONAL SOCIAL SECURITY

Janez Balkovec, M. A., is an independent counsellor on property.

Elementary social security is no longer the exclusive concern of the state but becomes more and more the business of individuals or families. Social security is closely associated with personal property. We must provide for our security in case our working capability fails, protect our fam-

ily members, acquire a habitation, school our children, pay the rent, keep up our standard, have financial security and invest whatever capital we may have. Financial services offer a variety of programmes we use without knowing in detail what they are. 'Home management' is becoming a complex and demanding task. There are many traps in financial commitments, so that one's living and material situations need to be profoundly analysed before a personal social-financial plan can be constructed. Individuals and families need to be informed how to control their financial life cycle. Lack of this control may, as a consequence, push one on the edge of survival.

Keywords: social security, personal insurance, saving.

Bogomil Ferfila

MULTI-MEDICAL PROVISION AND MULTI-MEDIA INDUSTRY
AS FUNDAMENTAL DEVELOPMENTAL INDUSTRIES OF THE 21ST CENTURY

Dr. Bogomil Ferfila is a professor at the University of Ljubljana Faculty of Social Sciences, where he teaches courses in Comparative Politics, Area Studies and Public Economics.

Japan is one of the fastest ageing societies in the world today and is very much aware of it. In the nineties, payments for social security were still relatively low; however, a rapid growth is anticipated and they want to prepare themselves well for it. The growing share of aged population inevitably causes not only higher expenses for pensions and social security but also higher expenses for medical care. The Japanese want to prepare themselves now to the demographic situation of the Japanese population that will only arise in a few decades. Europe (and Slovenia) has already met with this situation. The main advantage of privatisation, i. e., the transfer of social functions to the private sector (the government can still collect the money and pay to the private sector for the provision of services, or the consumers can pay directly to the providers), is the reduction of cost. The result may be lower quality, but this can be regulated with prescribed standards and control.

Keywords: Japan, population ageing, deregulation, privatisation, social enterprise.

Ivanka Žibert

EDUCATION OF CHILDREN IN A SCHOOL WITH ADAPTED PROGRAMMES
INTERVIEWS WITH PARENTS AND TEACHERS

Ivanka Žibert is a social worker at the Primary school Ana Gale Sevnica (a school with adapted programmes).

The paper presents opinions, views, experiences and proposals of the parents of the children with mental disability at the Primary School Ana Gale in Sevnica, as well as of the schoolteachers. Expressed needs of the former and the ideas of the latter are identified, in particular in their cross-section, that is, where views and proposals of the one group concerns the other. On these grounds, a simpler course of developing quality work with these children is indicated.

Keywords: mental disability, education, integration, interview, communication.

Nove knjige sodelavcev VŠSD, ki so izšle pri drugih izdajateljih

Marija OVSENIK, Milan AMBROŽ, *Neprofitni avtopoietični sistemi*. Škofja Loka: Inštitut za samorazvoj (5.250 SIT)

Institut za samorazvoj, d.o.o, Godešič 21, 4220 Škofja Loka, tel. (041) 631610, 784153

Srečo DRAGOŠ, *Katolicizem na Slovenskem: Socialni koncepti do druge svetovne vojne*. Ljubljana: KRT.

KRT, Beethovnova 9, 1000 Ljubljana, (061) 210332, 1218250

Vito FLAKER, *Odpiranje norosti: Vzpon in padec totalnih ustanov*. Ljubljana: /* cf. (3.650 SIT)

Založba / cf., Slomškova 15, 1000 Ljubljana, (061) 1344431, zoja.skusek@guest.arnes.si*

Nove knjige, zanimive za naše bralce

Pascal DIBIE, *Etnologija spalnice*. Ljubljana: /* cf. (3.888 SIT)

Michel FOUCAULT, *Zgodovina norosti v času klasicizma*. Ljubljana: /* cf.

Albert MRGOLE, *Malopridna mladež med zaščitniki in preganjalci k nastajanju mladinskega prava*. Ljubljana: /* cf. (3.456 SIT)

David ŠALAMUN, *Dobrodošli v Dializiju, potovanje na svojo odgovornost*. Ljubljana: /* cf. (1.026 SIT)

Založba / cf., Slomškova 15, 1000 Ljubljana, (061) 1344431, zoja.skusek@guest.arnes.si*

IZDAJE VISOKE ŠOLE ZA SOCIALNO DELO

Srna MANDIČ (ur.), *Pravica do stanovanja: Brezdomstvo in druga stanovanjska tveganja ranljivih skupin* (2.160 SIT)

Tanja LAMOVEC, *Kako misliti drugačnost* (2.160 SIT)

Tanja LAMOVEC, *Psihosocialna pomoč v duševni stiski* (2.160 SIT)

Blaž MESEC, *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu* (2.160 SIT)

Ellen BASS, Laura DAVIS, *Pogum za okrevanje: Priročnik za ženske, ki so preživele spolno zlorabo v otroštvu* (razprodano)

Mojca NOVAK, *Razvoj evropskih modelov države blaginje* (2.160 SIT)

Judith LEWIS HERMAN, Carol-Ann HOOPER, Liz KELLY, Birgit ROMMELSPACHER, Valerie SINASON, Moira WALKER (Predgovor Darja ZAVIRŠEK), *Spolno nasilje: Feministične raziskave za socialno delo* (2.160 SIT)

Naročila: Knjižnica VŠSD, Topniška 33, 1000 Ljubljana, nika.cigoj.kuzma@uni-lj.si

Kako naj bo urejeno besedilo za objavo v časopisu Socialno delo (nova, popravljena navodila!)

- Besedilo je treba oddati hkrati v izpisu in na disketi. Izpis naj ima *dvojen razmak* med vrsticami.
- Disketa naj bo standardna »mala«, tj. 3,5 palčna disketa. Besedilo na njej naj bo zapisano v formatu RTF.
- Besedilo na disketi naj bo *neformatirano*, brez pomikov v desno, na sredino, različnih velikosti črk ipd. *Ne* uporabljajte avtomatičnega številjenja odstavkov ali naslovov! Vse posebnosti, ki jih želite v tisku, naj bodo pripisane med znamenjema <>. Za citate, opombe, naslove ipd. bomo uporabili naš standarden tisk.
- Kurzivo ali podčrtavo (kar je ekvivalentno) uporabljajte *samo* za poudarjeno besedilo, v referencah kakor pri zglelih spodaj (za naslove knjig in revij) in za tuje besede v besedilu, *ne* pa za naslove razdelkov v besedilu ipd.
- Ves tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referencami itn., naj bo pisan z *malimi črkami*, seveda pa upoštevajte pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Če bi iz kakšnega posebnega razloga želeli, da so deli besedila v samih velikih črkah, pripišete »<z velikimi črkami!>«. Tega pravila se ni treba držati le, če citirate besedilo, ki je že pisano tako.
- Opombe k besedilu naj bodo pomaknjene *na konec besedila*. *Ne* uporabljajte računalniškega formata opomb (*ne* pod črto *ne* na koncu)! V glavnem besedilu označite opombo z njeno zaporedno številko takoj za besedo ali ločilom, in sicer v pisavi *superscript*. V tej pisavi naj bo tudi številka pred besedilom opombe.
- Grafični materiali naj bodo izrisani v formatu A4 in primerni za preslikavo. Upoštevajte, da je tisk črno-bel. Če so grafike računalniško obdelane, se posvetujte z uredništvom. *Ne* uporabljajte internih grafičnih modulov (npr. MS Word)!
- Literatura naj bo razvrščena po abecednem redu priimkov avtorjev oz. urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik ni naveden), urejena pa naj bo tako (pri *reviji* navedete strani, kjer se članek nahaja, za *dvopičjem*, pri zborniku pa v *oklepaju*):

Antropološki zvezki 1 (1990). Ljubljana: Sekcija za socialno antropologijo pri Slovenskem sociološkem društvu.

D. Bell, P. Caplan, W. J. Karim (ur.) (1993), *Gendered Fields: Women, men and ethnography*. London: Routledge.

J. D. Benjamin (1962), *The innate and the experiential*. V: H. W. Brosin (ur.), *Lectures in Experimental Psychiatry*. Pittsburg: Univ. Pittsburg Press (81-115).

J. Chesequet-Smirgel (1984), *The Ego Ideal: A psychoanalytic essay on the malady of the ideal*. New York: Norton.

— (1991), *Sadomasochism in the perversions: Some thoughts on the destruction of reality*. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 39: 399-415.

G. Čačinovič Vogrinčič (1993), *Družina: pravica do lastne stvarnosti*. *Socialno delo* 32, 1-2: 54-60.

Didier-Weil et al. (1988), *El objeto del arte*. Buenos Aires: Nueva Visión.

A. Miller (1992), *Drama je biti otrok*. Ljubljana: Tangram.

D. W. Winnicott (1949), *Mind and its relation to the psyche-soma*. V: — (1975), *Through Pediatrics to Psychoanalysis*. New York: Basic Books (77-98).

Številka letnika revije ali volumna dela je del naslova. Podnaslov se piše za *dvopičjem* po glavnem naslovu. S črto na začetku vrstice zaznamujemo, da gre za istega avtorja kakor pri prej navedenem viru; s črto kakor v zadnjem zgledu zaznamujemo, da gre za istega avtorja (zbornika) kakor pri navedenem viru. Avtorjevo lastno ime lahko tudi izpišete.

• Reference v besedilu naj bodo urejene po naslednjem zgledu: ... (Bell, Caplan, Karim 1986; prim. tudi Didier-Weil et al. 1988)..., in sicer *enako*, če gre za avtorje ali za urednike (brez »ur.« ipd.). Kadar citirate, *navedite tudi stran v viru*, npr. ... (Miller 1992: 121)... Imena istega avtorja ali urednika v zaporednih referencah ni treba ponavljati, npr. ... (Chesequet-Smirgel 1984: 111; 1991: 87)... Če navedba vira neposredno sledi omembi avtorja oz. urednika v besedilu, s njegovo ime v oklepaju izpusti, npr. ...po Millerjevi (*ibid.*) je... Kadar je referenca edina ali bistvena vsebina opombe, oklepaja ne pišite. Če navajate zaporedoma isti vir, uporabite »op. cit.«, npr.: ... (op. cit.: 121)...

• Vse tuje besede (razen imen) in latinske bibliografske kratice (*ibid.*, *et al.* ipd.) pišite ležeče ali podčrtano. Kjer z izvirnim izrazom pojasnjujete svoj prevod, ga postavite v oglati oklepaj, npr.: ... igra [play]...; s tem zaznamujete tudi neizrečen ali izpuščen del citata, npr.: »... [družina] ima funkcijo...«, »... vse tuje besede [...] in latinske...«.

• Posebna datoteka naj vsebuje *povzetek* v 10-15 vrsticah in *ključne besede*. Omembe avtorja naj bodo v *tretji osebi*.

• Posebna datoteka naj vsebuje *kratko informacijo o avtorju* (v tretji osebi), npr.: **Dr. XY je docentka za sociologijo na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce. Obvezno pripišite tudi svoj naslov in telefonsko številko!**

• Če želite, da bi bili v prevodu povzetka ali informacije o avtorju v angleščino rabljeni kakšni posebni strokovni izrazi, jih pripišite med <>.

social work

Vol. 39, April 2000, Part 2

Published by University of Ljubljana School of Social Work

All rights reserved

Editorial Advisory Board

Vika Bevc
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Vito Flaker
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Anica Kos

Editor

Bogdan Lešnik

Associate Editors

Darja Zaviršek (book reviews)
Srečo Dragoš (research)
Jo Campling (international editor)

Address of the Editors

Topniška 33, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 61) 13-77-615, fax 13-77-122
e-mail socialno.delo@uni-lj.si
www.uni-lj.si/vssd/sd

Editorial Advisory Board (cont.)

Blaž Mesec
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek
Tanja Renner
Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

selected contents

Srečo Dragoš SOCIAL IMPACT OF POLITICAL CONFLICTS (BETWEEN THE CATHOLIC CHURCH AND THE STATE)	71
Lea Šugman Bohinc CYBERNETICS OF CHANGE AND STABILITY	93
Janez Balkovec THE FINANCIAL ASPECT OF ORGANISING PERSONAL SOCIAL SECURITY	109
Bogomil Ferfila MULTI-MEDICAL PROVISION AND MULTI-MEDIA INDUSTRY AS FUNDAMENTAL DEVELOPMENTAL INDUSTRIES OF THE 21 ST CENTURY	119
Ivanka Žibert EDUCATION OF CHILDREN IN A SCHOOL WITH ADAPTED PROGRAMMES: INTERVIEWS WITH PARENTS AND TEACHERS	129
EDITOR'S NOTES & ENGLISH ABSTRACTS	145

članki

Srečo Dragoš SOCIALNE POSLEDICE POLITIČNIH KONFLIKTOV (KATOLIŠKE CERKVE Z DRŽAVO)	71
Lea Šugman Bohinc KIBERNETIKA SPREMEMBE IN STABILNOSTI	93
Janez Balkovec FINANČNO-ŽIVLJENJSKI PROCES ORGANIZIRANJA OSEBNE SOCIALNE VARNOSTI	109
Bogomil Ferfila MULTIMEDICINSKA OSKRBA IN MULTIMEDIJSKA INDUSTRIJA KOT TEMELJNI RAZVOJNI INDUSTRIJI 21. STOLETJA	119
Ivanka Žibert ŠOLANJE OTROK NA OSNOVNI ŠOLI S PRILAGOJENIM PROGRAMOM: INTERVJU STARŠEV IN UČITELJEV	129

poročilo

VI. EVROPSKI KONGRES DELOVNEGA PRAVA IN SOCIALNE VARNOSTI Andreja Kavar Vidmar	139
---	-----

povzetki

POVZETKI	143
ABSTRACTS	146